MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

NIZOMIY NOMIDAGI O’ZBEKISTON MILLIY PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

SAIDOVA BARNO NARZULLAYEVNA

MARKAZIY OSIYODA SHAXS VA OILANING AXLOQIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR ROLINI TAKOMILLASHUVINING TARIXIY-PEDAGOGIK TENDENSIYALARI

(monografiya)

Toshkent 2025

UDK:

Monografiya Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining Ilmiy-texnik Kengashi qarori bilan nashrga tavsiya etilgan

Mas’ul muharrir:
B.S.Abdullayeva – pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:
A.Sh.Muxsiyeva – pedagogika fanlari doktori, professor
D.Ro‘ziyeva – pedagogika fanlari doktori, professor

Mazkur monografiya xulosalari va tavsiyalaridan xalqning ma’naviy-tarixiy tafakkurini boyitish bo‘yicha va bugungi kun talablariga mos ravishda ayollarga bo‘lgan ehtirom hamda ajdodlarimiz pedagogik qarashlariga doir maxsus kurslar tashkil etish, o‘quv qo‘llanmalar chiqarishda foydalanish mumkin.

MUNDARIJA:

Kirish.....

I-BOB. AYOLLAR TARBIYAVIY ROLI FENOMENINING TARIXIY-PEDAGOGIK TALQINI

1.1. Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantiruvi milliy qadriyatlarining tarixiy retrospektivasi.....

1.2. Pedagogik tadqiqotlarda ayollar tarbiyaviy rolining genezisi.....

1.3. Markaziy Osiyoda ayollar tarbiyaviy rolining an’anaviy talqini.....

1.4. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini takomillashtirish bosqichlarini davriylashtirish.....

Birinchi bob bo‘yicha xulosalar.....

II-BOB. MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA AYOLLAR TARBIYAVIY ROLINING IJTIMOIY MUAMMOLARI: OMILLAR TAHLILI, ZAMONLAR TENDENSIYALARI

2.1. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollar tarbiyaviy rolini islomiy qadriyatlarning noto‘g‘ri talqini asosidagi kamsitilishi.....

2.2. Tarbiya jarayonida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklovchi ijtimoiy-maishiy omillar.....

2.3. Zamonaviy Markaziy Osiyoda ayollarning kamsitilgan tarbiyaviy rolidan kelib chiqadigan muammoli va salbiy axloqiy munosabatlar.....

Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar.....

III-BOB. SHAXS VA OILANING MILLIY QADRIYATLAR RUHIDAGI AXLOQIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR TARBIYAVIY ROLINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURIYATI

3.1. Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari.....

3.2. Milliy qadriyatlarga asoslangan shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirishga yangicha yondashuvlar zarurati.....

3.3. Milliy an’anaviy qadriyatlarga mos ravishda oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini oshirish zarurati.....

IV-BOB. SHAXS VA OILANING MILLIY QADRIYATLAR RUHIDAGI AXLOQIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR TARBIYAVIY ROLINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

4.1. Markaziy Osiyoda ayollarning tarbiya va madaniy darajasini shakllantirish chora-tadbirlari.....

4.2. Zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashda Markaziy Osiyo ayollarining ishtirokini kuchaytirish.....

4.3. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish uchun zarur ko‘nikmalarni yaratishga qaratilgan ayollarni tarbiyalashning kompleks usulini shakllantirish.....

Xulosa.....

Adabiyotlar ro‘yxati.....

KIRISH

Jahon miqyosida, oilaviy va shaxsiy axloqiy munosabatlarni shakllantirish hozirgi kunda nafaqat dolzarb ilmiy va amaliy masala, balki insoniyatning omon qolishi muammosidir. Bir tomondan, G‘arbning axloqiy asoslari transformatsiya doirasida an’anaviy insoniy qadriyatlarga mos kelmaydigan madaniy o‘zgarishlarga imkon bermoqda. Ikkinchi tomondan, Markaziy Osiyoning milliy qadriyatlari ham globallashuv jarayonlari ta’siri ostida ma’lum darajada chegara yo‘qotib, unga yot bo‘lgan soxta-zamonaviy yangiliklar kirib kelishi, ayollarning jamiyatdagi rolini kamsitmoqda va hatto soxtalashtirmoqda.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyoning atoqli mutafakkirlarining gumanistik an’analari asosida shakllangan zamonaviy ayolning tarbiyaviy roli nafaqat o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, balki qayta ko‘rib chiqilishi, takomillashtirilishi va zamonaviy jamiyatning pedagogik faoliyatida yanada samarali qo‘llanilishi zarurligi taqozo etilmoqda. Bu haqda, amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar mualliflarining qayd etishlaricha, Sharqda oilaviy qadriyatlar, jumladan, oqsoqollarga hurmat, bolalarga muhabbat va zaiflarga yordam muhim ahamiyatga ega bo‘lgan hayotiy omillardan sanaladi. Bunday axloqiy tamoyillarning barchasi farzandlarda birinchi navbatda onalar tomonidan shakllantiriladi.[1] Tarbiyada oilaning roli o‘zgarmasdir, uni to‘ldirib bo‘lmaydi.[2] Turkman eposidagi shaxsiy misolga katta e’tibor beriladi.[3]

Shubhasiz, shaxsiyatning asosiy munosabatlari kichikroq yoshda, ayniqsa bola onaga yaqin bo‘lganida shakllanadi. Bu holat an’anaviy ravishda erkaklar asosan oilaning moddiy farovonligi, tashqi dushmandan himoya qilish muammolari bilan shug‘ullanadigan Markaziy Osiyo mamlakatlarida ancha aniq namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, Markaziy Osiyoda oilalar odatda ko‘p farzand ko‘rishadi, bolalarga esa ushbu oilaga mansub ayollar, jumladan, onalar, qaynonalar, opa-singillar va boshqalar g‘amxo‘rlik qilishadi.

Tarbiya nafaqat ma’lum axloqiy va madaniy munosabatlarni singdirishdan, balki oilaning asoslarini, shaxsga bo‘lgan munosabatni shaxsiy namuna bilan namoyish etishdan iborat. Ayollarning tarbiyaviy

[1] Курбонова Ф. В. Традиции и ценности в узбекских семьях // Мировая наука. 2020. №1 (34).

[2] Кыдырова Т. О. Некоторые вопросы воспитания детей у кыргызов // Вестник науки. 2023. №11 (68).

[3] Книга моего деда Коркута. Огузский героический эпос. Перевод академика В.В.Бартольда – М.-Л., Издательство АН СССР, 1962.

rolini milliy an’anaviy talqindagi mazmuni va bugungi kunning tarbiya jarayoniga qo‘yilayotgan talablariga muvofiq tarbiyaviy rolning o‘zaro transformatsiyasi masalasi dolzarb ilmiy mohiyat kasb etmoqda. Ma’lumki, ayollarga xo‘rlik, haqorat, hurmatsizlik bilan munosabatda bo‘lgan vaziyat, bundan tashqari, oilada erkaklar tomonidan zo‘ravonlik holatlari bolaligidan boshlab bolada buzilgan axloqiy munosabatlarni shakllantiradi va keyinchalik voyaga etganida oqibatlarini namooyon etadi. Shuning uchun, ayollarning tarbiyaviy rolini uning umumiy ijtimoiy-oilaviy faoliyatidagi uyg‘unligini ta’minlash nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy nuqtai nazardan ham hayotiy ahamiyatga ega ekanligiga shubha qolmaydi.

Hozirgi jamiyat ko‘p madaniyatli bo‘lib bormoqda va axloqiy qadriyatlar tobora standartlashtirilmoqda. Bu tarbiya jarayonida hisobga olinishi kerak bo‘lgan tendensiyalar. Biroq, ko‘plab sohalarda, ayniqsa Markaziy Osiyo mamlakatlarining qishloq joylarida bunday qadriyatlar hali ham noto‘g‘ri, begona deb hisoblanadi va bu holat shaxsning keyingi ijtimoiylashuviga to‘sqinlik qiladi. Shuningdek, bugungi Markaziy Osiyoda sobiq ittifoq davlati parchalanganidan keyin, mustaqillikka erishgan davrdan boshlab davom etib kelayotgan o‘zlikni tiklash jarayonlarini ham qayd etish lozim. O‘zlikni tiklashning asosiy masalasi ota-onalar hamda jamiyat tomonidan shakllantirilgan oila va qadriyatlardir.[1]

Ma’lumki, mintaqa xalqlari o‘rtasida bir ko‘rinishda oddiy hodisa bo‘lgan, shaxsiyati ayollardan yuqori baholanadigan o‘g‘il tug‘ilishiga katta ahamiyat berilishi ham jiddiy muammo sifatida baholanadi.[2] Chunki, bunday munosabat salbiy axloqiy asoslarni yaratishga zamin yaratadi.

Mavjud muammolarni profilaktika qilish, oldini olish, bartaraf etish uchun tarbiya jarayonida ayollarning imkoniyatlari va huquqlarini

[1] Уразалиева, Г. У. Национальные традиции в семейном воспитании в Узбекистане / Г. У. Уразалиева // Этнопедагогика в системе образования: опыт, проблемы и перспективы (XIV Волковские чтения): сборник материалов Международной научно-практической конференции, Горно-Алтайск, 26–29 июня 2018 года / Ответственный редактор Екеева Э.В. – Горно-Алтайск: Горно-Алтайский государственный университет, 2018. – С. 61-65. – EDN XYFRMT.

[2] Бабамурадова, Р. М. Рождение и воспитание мальчиков в туркменской семье / Р. М. Бабамурадова, А. Б. Гаипова // Содержательные и процессуальные аспекты современного образования: материалы Международной научно-практической конференции, Астрахань, 27 февраля 2019 года / редактор-составитель И. А. Романовская, Е. А. Тарабановская. – Астрахань: Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет», 2019. – С. 59-61. – EDN AHWXOB.

uyg‘unlashtirish zarurati ushbu tadqiqot mavzusini shakllantirishga turtki bo‘ldi.

Oila va shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishning ahamiyati qadim zamonlardan boshlab pedagogikada asosiy ilmiy masalalardan biri bo‘lib kelgan. Markaziy Osiyo miqyosida tadqiq etilishi rejalashtirilayotgan ushbu dissertatsion ishning mavzusi bo‘yicha, amalga oshirilgan o‘zbek, qozoq, tojik, qirg‘iz va turman olimlarining ilmiy va tadqiqot ishlari asosan ayollar tarbiyaviy roli va uning ayrim jihatlariga bag‘ishlangan. Shunga qaramasdan, ushbu mavjud ilmiy adabiyot va manbalar, bizning mavzuni kengroq yoritishga tamal toshini quygan desak, mubolag‘a bo‘lmas.

Demak, ko‘rib chiqilayotgan muammoga o‘zbek olimlarining ham jiddiy hissa qo‘shganini, jumladan, A.Avloniy, K.Javoqov, G.Ibragimov, A.Munavvarov, N.Farxodjonova va boshq.ishlarini qayd etish lozim.

Qozog‘istonning taniqli olimlari va ma’rifatparvarlarining ham ushbu masala tadqiqotida ahamiyatga ega. Ular qatorida Ch.Valixonov, A.Kabuyev, K. Jarikbayev, A.Kunanbayev, S. K. Kaliyev, O. Segizbayev va boshqalarni ta’kidlash mumkin.

Tojik mutaxassislari S.Ayniy, V.Arutyunan, A. Kubesov, T. Mirzod, Sh.Muxtorov, X.Xadikov, F.Sharifzoda va boshq. ilmiy tadqiqotlarida oila va shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirish masalalariga doir fikr mulohazalar bildirilgan.

Qirg‘iz olimlarining asarlarida an’anaviy madaniy qadriyatlarda axloqni shakllantirish muammosining ahamiyati ham ta’kidlangan. Ulardan A.Alimbekov, I.Bekboyev, S.Iptarova, T.Qodirova, A.Matismanova va boshqalarning asarlarini qayd etish joizdir.

Turkman olimlarining asarlarida ham oila tarbiyasida shaxsni shakllantirish muammolari faol ochib berilgan. Ayniqsa, R.Babamuradov, A.Gaibov, M.Muradova asarlarida ushbu mavzu keng yoritilgan.

Bugungi politsentrik dunyo sahnasida Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishni takomillashtirish uchun ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning yangi modelini ishlab chiqish va amalga oshirish zarurligi haqidagi faraz tasdiqlanadi.

I-BOB. AYOLLAR TARBIYAVIY ROLI FENOMENINING TARIXIY-PEDAGOGIK TALQINI

1.1. Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantiruvchi milliy qadriyatlarning tarixiy-pedagogik retrospektivasi

Monografiyaning shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi milliy qadriyatlarning tarixiy-pedagogik retrospektivasi masalasi bilan boshlanishi, aynan, zamonaviy jamiyat rivojlanishida ushbu masalada dinamik tendensiyalarning mavjudligi, faoliyat sohalaridagi doimiy o‘zgarishlar, tuzilmalar va ongning tegishli shakllari va axloqiy ko‘rsatmalarning murakkablashishi bilan tavsiflanadi. Qolaversa, ijtimoiy rivojlanishning yangi tendensiyalari va madaniy me’yorlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar ziddiyatli va o‘zgaruvchan bo‘lib, ularda o‘tgan tajribani qayd etadigan naqshlar aniq namoyon bo‘ladi. Shuning uchun, umumbashariy qadriyatlarning ajralmas qismi bo‘lgan milliy madaniy qadriyatlar, xalqning buyuk ma’naviy merosi sifatida, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi muhim omillardan biri hisoblanishining ilmiy-nazariy dalillarini yoritish zarur deb topildi.

Ma’lumki, oilaning ma’naviy-axloqiy asoslari umuminsoniy va milliy qadriyatlar hisoblanadi. “Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne’matlari, hodisalari majmuini tushunmog‘imiz lozim.”[1] Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma’naviyati, madaniyati bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi va uning ma’naviy-axloqiy negizlarini yanada rivojlantirish, azaliy qadriyatlarini asrab-avaylash va mustahkamlash orqali jamiyatning ma’naviy takomillashuviga erishish mumkin bo‘ladi. Oilada ma’naviy muhitni keng qaror toptirish, milliy mentalitetimizga mutlaqo yot bo‘lgan turli xil zararli ta’sirlarga qarshi turish oilaning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyatini yanada oshiradi.

Fanda, milliy madaniyat ma’naviy qadriyatlar majmui, xususan, axloqiy va milliy an’analar hamda asoslar bilan ifodalanadi, degan umume’tirof etilgan fikr ustuvordir. Ushbu qadriyatlar, urf-odatlar va

[1] Қадриятлар ва ижтимоий тараққиёт (илмий ишлар тўплами). – Т; “Ўзбекистон”, 1997.Б.198; Комилов Т., Абидова С. Миллий ахлоқий қадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти. ЎзР. ФА, “Фан”, 2000.Б.20; Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. –Т; “Ўзбекистон”, 1997.Б.48.

an’analar xalqlar madaniy kodeksining asosi bo‘lib, ularning umumiy hayoti va ijtimoiy dunyosini qurish uchun mayoq bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari va eng muhimi, ushbu qadriyatlar shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantiradi, o‘z ta’sirini xalq g‘oyalari va milliy mentalitetning keng maydoniga tarqatadi.

Zamonaviy ilm-fan shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvida oilaning rolini, ayniqsa, ayol maqomini ma’lum bir bilim tizimi, jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida uning foliyatiga imkon beradigan qadriyatlar me’yorlarini, o‘rganiladigan va takrorlanadigan barcha ijtimoiy jarayonlar to‘plami sifatida ko‘rib chiqadi. Farzand tarbiyasida, eng avvalo, ayol o‘zi tarbiyaning talablariga to‘la javob beradigan, baxtli-saodatli, o‘z oilasi va mavqeiga ega, ma’naviy barkamol, xushxulqli, go‘zal muomalali, zamon talablariga javob bera oladigan, farzandlar ko‘ngliga yo‘l topa oladigan inson bo‘lishi ham muhim. Chunki, farzand tarbiyasi, kelajagi va manfaatlari haqida so‘z borganda bundan uch yarim ming yil ilgari yashab o‘tgan fir’avnlardan birining qabrtoshi ustiga “Yoshlarimiz o‘jar va qaysar, keksalarning aytganini nazar-pisandga olmaydi, ajdodlar qadriyatlarini inkor etadi.”[1] – degan so‘zlarning bitib qo‘yilgani yoshlar tarbiyasi bashariyat taraqqiyotining barcha davrlarida hozirgidek asosiy muammolardan biri bo‘lib kelganini tasdiqlab, o‘z navbatida onalar zimmasiga aniq va jiddiy vazifalarni yuklab quyilganidan dalolat beradi.

Asrlar davomida xalq tomonidan to‘plangan oilaning axloqiy va ma’naviy salohiyatini umumlashtirish va ulardan foydalanish zarurligi, oilaviy hayotga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan hamma narsadan qat’iy ajralish orqali yosh avlodning axloqiy tarbiyasida to‘siqlarni bartaraf etish kerakligi, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi milliy qadriyatlarning tarixiy-pedagogik dinamikasini yangicha tahlilini taqozo etmoqda. Vaholanki, olimlar va faylasuflar shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda milliy qadriyatlarning ahamiyatini azaldan va asrlar davomida ta’kidlashgan. Bunday qadriyatlar doirasiga milliy madaniyatlar mohiyatining asosini tashkil etuvchi umuminsoniy axloqiy yo‘nalishlar ham kiritilgan. Shu bilan birga, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi milliy qadriyatlar sirasiga madaniyatni shakllantiruvchi dinlar yoki tegishli madaniyatni belgilaydigan e’tiqodlar asosida shakllangan an’analar ham kiritilishi mumkin. Shuning uchun, retrospektiva tarzida, mintaqada milliy qadriyatlarning

[1] П.Таранов. Энциклопедия высокого ума. М., 1999. Б-16.

shakllanishi, mohiyatidagi tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan diniy-ma’naviy omillarning ilmiy talqini ham ko‘rib chiqildi.

Xalq madaniyati qadriyatlariga bag‘ishlangan dissertatsiyasida, Ye.L.Antonova[1] oqsoqollarga hurmat, bilim, o‘z ona yurtiga muhabbat, onalik, bolalik, otalik va atrofdagi odamlarga, jamiyat va tabiatga xayrixoh munosabat kabi an’anaviy g‘oyalar Yer yuzida yashovchi ko‘p xalqlarning milliy madaniyati asoslarini tashkil etishini ta’kidlaydi. Uningcha, eng muhimi, bu qadriyatlar, har bir xalq hayotida, birinchi navbatda, an’anaviy dinlar doirasida shakllanadi va dunyoning turli mintaqalaridagi turli millatlar va jamiyatlarga assimilyatsiya doirasida tarqalishini nazarda tutadi.

E.P.Nikitinning[2] ta’kidlashicha, insonning ma’naviy dunyosi milliy madaniyatlar va ular tarkibidagi diniy e’tiqodlarning ijtimoiy shakllanuvi zamirida an’analar, qadriyatlar va semantik yo‘nalishlarga asoslangan bo‘ladi. Tadqiqotchi, xristian madaniyatini tahlil qilib, uning zamonaviy inson dunyosiga singdiradigan bir nechta asosiy jihatlarini aniqlagan. Bunday jihatlarga, muallif nasroniylikning axloqiy ta’limotida belgilangan toifalarni, masalan, oilaning ma’nosi va rolini, ayolning tarbiyadagi maqomini, boshqalarga do‘stona munosabatda bo‘lish zarurligini, Vatanga muhabbatning ma’nosini tushunishni, bilim va ta’limga, axloqiy o‘zini o‘zi anglashga asoslangan boshqa jihatlar orqali intilishni nisbat beradi.

Milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida dindan avval mif va mifologiya ayniqsa muhim rol o‘ynaydi. Mifologiya va mif yaratish, M.V.Pivoevning[3] tadqiqotida ko‘rsatilgandek, insonning milliy o‘ziga xosligi tuzilishini, shuningdek, butun xalqlar va yirik insoniyat jamoalarining psixologiyasi va ijtimoiy tashkilotini tushunishning kalitiga aylanadi. Milliy qadriyatlar, jumladan, axloq, odob, burch yoki axloqsizlik va odobsizlik belgilari haqidagi g‘oyalar avval miflar doirasida ishlab chiqariladi. M.V.Pivoevning ta’kidlashicha, ijtimoiy hayotga uyg‘unlashgan mif yaratish jarayoni axloqiy va odobiy qadriyatlarni istisno qilmasdan, milliy qadriyatlar haqidagi g‘oyalarni rivojlantirish uchun namuna bo‘ladi.

[1] ***Антон***ова. Елена Леонидовна. Ценности народной культуры в историческом измерени. Дисс.соиск.уч.ст. канд. философ. наук: - Белгород, 2006. - 157 с. С.68

[2] Никитин, Е.П. Духовный мир: органичный космос или разбегающаяся вселенная? - М.: «Российская политическая энциклопедия», 2004. - 544 с. С.110-119

[3] Пивоев В.М. Миф в системе культуры. - Петрозаводск, 1991. - 236 с. С.80-151

Axloqiy qadriyatlar va mo‘ljallar, milliy ruhning o‘zi kabi xalq ijodiyoti tubiga kirib borishini o‘z asarlarida M.A.Nekrasova[1] qayd etadi. Tadqiqotchi xalq ijodiyoti axloq va odob haqidagi an’anaviy g‘oyalar, shuningdek, insonning tabiat va ijtimoiy hayot tizimlaridagi o‘rni bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, axloqiy asoslar va an’analarni shakllantiruvchi milliy qadriyatlar hukmron din va ma’naviy madaniyat bilan ham o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Bu, xususan, xalqlar ijtimoiy hayotining tuzilishini belgilaydigan ma’lum bir mentalitet turini shakllantirish uchun asos bo‘ladi.

Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi milliy qadriyatlarning tarixiy-pedagogik tahlili doirasida, shubhasiz jahon madaniyati tarixida oila, onalik, bolalik, otalik, kattalarga hurmat kabi umumiy qadriyatlar muntazam ajralib turishini alohida ta’kidlash zarur. Chunki, oilaviy munosabatlarning asosini tashkil etuvchi ushbu qadriyatlar jahondagi aksariyat madaniyatlar uchun muhim atribut va asosiy omillardan hisoblanadi. Ayniqsa, pedagogik nuqtai nazardan, tarbiyaviy rolini inobatga olganda, ayollar salmog‘i asosidagi yondashuvga ko‘ra, bu qadriyatlar jumladan, Markaziy Osiyo xalqlari uchun ham bir xil fundamental mazmun va ahamiyatga ega, zero oila, onalik, bolalik, otalik, kattalarga hurmat kabi umumiy qadriyatlarning hayotiy mazmunini shakllantirishda ayol-ona to‘g‘ridan to‘g‘ri belgilovchi omil hisoblanadi.

Turli xalq va elatlar yurti bo‘lgan, keng Markaziy Osiyo axloqiy jihatdan xilma-xil hududdir, biroq mintaqa xalqlari umumiy madaniy koordinatalar bilan birlashgan. Ushbu madaniy koordinatalar milliy qadriyatlarni belgilaydi, bu esa o‘z navbatida mintaqa xalqlarining axloqiy asoslarini shakllantirish uchun zamin yaratadi. Bunday tavsifning madaniy poydevori Markaziy Osiyo xalqlarining, xususan, mintaqadagi siyosiy o‘zgarishlar va dunyo globallashuvining umumiy tendensiyalari sharoitida rivojlanishi va o‘zaro hamkorligi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Mintaqa xalqlari uchun ushbu madaniy koordinatalarning eng muhimi Islom va islom ma’naviy madaniyati hisoblanadi.[2] Markaziy Osiyo mintaqasida asrlar davomida rivojlanib kelgan islomiy e’tiqodlar, mintaqadagi milliy jamoalarning

[1] Некрасова М.А. Народное искусство как часть культуры. - М.: Изобразительное искусство, 1983. - 344 с.; С.58; Некрасова М.А. Народное искусство России. - М., 1983 - 287 с. С.179-193

[2] Центральная Азия // Большая российская энциклопедия. URL.: https://bigenc.ru/c/tsentral-naia-aziia-ef669e?ysclid=m50vqepffi168378605

rivojlanishida madaniy mayoq va milliy o‘ziga xosliklarning ifodalanishiga asos bo‘lib kelmoqda.

Markaziy Osiyo xalqlarining milliy qadriyatlari va madaniyatini shakllantirishda, ayniqsa, milliy mentalitetni rivojlantirishda Islom dinining o‘rni juda muhim va etakchi omil hisoblanadi. Bundan tashqari, jahon dini bo‘lgan islom mintaqa davlatlarining o‘ziga xosligi va xilma-xilligi bilan mahalliy madaniyatlarni boyitish maydoniga aylanmoqda.

Ta’kidlash joizki, Markaziy Osiy xalqlarining milliy tarbiya tizimini islom dinining pedagogik merosisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Kattalarni hurmat qilish, oila va farzandlar to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilish, ochiq ko‘ngillilik, millatidan qat’iy nazar odamlarga xayrixohlik bilan munosabatda bo‘lish, o‘zgalar kulfatiga hamdard bo‘lish va o‘zaro yordam tuyg‘usi kishilar o‘rtasidagi munosabatlarning me’yori hisoblanadi. Ular mintaqa xalqlarining ming yillar davomida to‘plagan, necha-necha avlodlarning tarbiyaviy tajribasi negizida yuzaga kelgan. Bu diyorga mehr-muhabbat hamda bilimga, ustozlarga, ma’rifatparvarlarga nisbatan alohida hurmat-ehtirom ko‘pmillatli xalqlarga xos fazilatlar sanaladi. Shu ma’noda, mintaqa hududida yashovchi barcha xalqlarning milliy, tarixiy va madaniy an’analari, ma’naviy tajribasi g‘oyalarini ta’lim va tarbiya tizimiga uzviy ravishda joriy etilishi bugungi kundagi muhim pedagogik masalalardir.

Islomning Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati taraqqiyotidagi ahamiyatini ham determinant va ham fundamental omil sifatida ko‘rsatish mumkin. Islom ushbu geografik mintaqaga kirib kelganidan boshlab hudud mamlakatlarida ma’naviy rivojlanish uchun mayoqqa aylandi,[1] ayniqsa, oila, ayol, onalik, tarbiya masalalari diqqat markazidan o‘rin oldi. Mavzu doirasida, ayniqsa, milliy qadriyatlar va madaniyatni shakllantirishdagi ahamiyatini asoslovchi, islom dini uchun ayol faxr hisoblanishi va islomda ayolning qadr-qimmati o‘tmish davrlarga borib taqalishi e’tiborlidir.[2] Qolaversa, islom dini ayollarning sha’nini ko‘tarib, ularning turmush tarzini go‘zallashtirgan va ayollar muqaddas zot o‘rnida sifatlanadi. Islom farzandlarni onalariga chiroyli muomalada bo‘lishga buyurib, bu orqali ayollarni ona sifatida ulug‘laydi.[3]

[1] Гарбузарова Е. Г. Ислам в государствах Центральной Азии в современный период. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/islam-v-gosudarstvah-tsentralnoy-azii-v-sovremennyy-period?ysclid=m50vr7vc1x450850884

[2] Исломда аёлнинг ўрни ва қадр-қиммати. https://brmnnt.uz/uz/newid/196

[3] **Жалолиддин домла Ҳамроқулов** Ислом — аёлларнинг шаънини кўтарган дин. https://islom.uz/maqola/21216

Sobiq ittifoq davlati parchalanganidan bir necha yil o‘tgach, 1997 yilda, Ye.V.Abdullayev Markaziy Osiyoning postsovet respublikalarini shakllantirishda islomning ta’sirli ijtimoiy rolini qayd etgan. Ma’naviy tiklanish muammosiga va ushbu mintaqadagi postsovet davlatlari xalqlarining milliy mentalitetini rivojlantirish jarayoniga e’tibor qaratdi. Muallifning xulosasiga ko‘ra, birinchidan, islom postsovet Markaziy Osiyo mamlakatlarida eng ommaviy dinga aylanib bormoqda va bu ularning aholisini yangi mentalitetini shakllantirishda namoyon bo‘lmoqda. Ikkinchidan, postsovet hududidagi Markaziy Osiyo mamlakatlari ma’naviy hayotida islomning o‘rni va ahamiyati shakllantiruvchi, ya’ni ijtimoiy tinchlik va aloqa makonini shakllantirish sifatida tavsiflanishi mumkin. Bundan tashqari, Markaziy Osiyo mamlakatlarida ijtimoiy-madaniy hayotda qarorlar qabul qilish jarayonlarini rivojlantirishda diniy omil ham o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda.[1]

Qozog‘istonda ijtimoiy hayot tuzilishida islomning etakchi rolini A.M.Dairova[2] alohida ta’kidlab o‘tgan. Islom nafaqat qozoq madaniyatini rivojlantirish uchun madaniy maydonga, balki ushbu davlatning zamonaviy siyosatini, xususan, milliy va axloqiy masalalarni hal qilishda asosiy hal qiluvchi omilga aylanmoqda.

A.A.Ignatenkoning[3] ta’kidlashicha, umuman olganda, Markaziy Osiyo mintaqasida xalqlarning ma’naviy-madaniy hayotida islom omili ta’sirchan va hal qiluvchi ahamiyatga ega. Muallifning fikricha, islom ushbu geografik mintaqada asosiy din bo‘lib, hatto siyosiy qarorlar qabul qilish uchun ma’lum ma’noda rahnamolik mavqeiga ega bo‘lgan dindir. Siyosiy hayotning bu shakllari islom dinining Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini shakllantiruvchi e’tiqod ekanligi tufayli shakllangan deb ta’kidlanadi, ya’ni Markaziy Osiyo mintaqasida islom dini xalq ma’naviy madaniyatini shakllantiruvchi din hisoblanadi.

Sivilizatsiya nazariyasi va mintaqashunoslik bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarida, S.Xantington[4] islom ta’limoti o‘ziga xos sivilizatsiyani shakllantiradi, deb hisoblaydi. Olimning fikricha, Sharq mamlakatlarining keng hududiga o‘z ta’sirini yoygan islom madaniyati sivilizatsiya rivojlanishining o‘ziga xos turini shakllantirgan, bu ayni

[1] Абдуллаев Е. Ислам и «исламский фактор» в современном Узбекистане // Россия и Мусульманский мир. - 1999. - №3. – С.24-32

[2] Даирова А. М. «Исламский фактор» в политических процессах Казахстана: автореферат дис. ... кандидата политических наук: 23.00.00– М., 2006. - 24 с.

[3] Игнатенко А. А. Исламский фактор в мировых и российских делах // НГ-сценарии. - 1996. - №4. – С.51-59

[4] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2024. – 606 с.

paytda musulmonlarning dunyo haqidagi qarashlari va islom an’analari bilan belgilanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, zamonaviy Markaziy Osiyodagi postsovet davlatlari aholisining 89% dan ortig‘i u yoki bu darajada musulmon dunyoqarashiga ega va uning ruknlariga amal qiladi. Demak, islom bugungi kunda Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlarida madaniyat doirasida shaxs va oila axloqiy asoslarini shakllantirishda ta’sirli kuchga ega bo‘lgan eng keng tarqalgan va eng yirik din hisoblanadi.

Rossiyaning Markaziy Osiyo hududini bosib olishi davrida ham musulmonlar e’tiqodi bir xil maqomga ega edi. Sovet hukumati islomga umuman salbiy munosabatda bo‘lib, hatto uni ta’qib qilgan bo‘lsa-da, islom nafaqat Markaziy Osiyodagi sobiq sotsialistik respublikalari hududlarida mavjud bo‘lgan, balki mahalliy xalqlar madaniyati, urf odati, an’analarida ham rivojlangan va ularning rivojlanishiga qadriyat sifatida hissa qo‘shgan. Qolaversa, islom Markaziy Osiyo mintaqasi hududida madaniyatni shakllantiruvchi din bo‘lganligi sababli, Markaziy Osiyo xalqlari tomonidan islom qadriyatlariga milliy urf-odatlar va shaxs va oilaning axloqiy asoslarini belgilovchi asosiy omil sifatida e’tibor qaratiladi.

Ushbu qadriyatlar Markaziy Osiyo madaniyatiga singib ketgan, ayniqsa, ular ayollarga bo‘lgan munosabatning o‘ziga xos xususiyatlarini va ularning mintaqadagi ijtimoiy mavqeini tavsiflaydi. Fanda bu fikrni ko‘pchilik olimlar baham ko‘rishadi. Masalan, tadqiqotchi N.M.Latipovaning ta’kidlashicha, musulmonlarning diniy e’tiqodlari o‘zbek madaniyatida ayollarning o‘rni xususiyatlarini shakllantirishga katta ta’sir ko‘rsatgan.[1] Tojikistonlik olimlar Z.Yusufbekova va M.S.Shovalieva, tojik ayollarining to‘ydan oldingi an’analarida islom dinining ahamiyatini ta’kidlaydilar.[2] Xuddi shu fikrni Tojikiston tarixi va madaniyati bo‘yicha sovet tadqiqotchisi G.I.Ishankulov bayon etgan.[3] Turkman milliy o‘ziga xosligi va turkman milliy an’analarida ayollarning o‘rni bo‘yicha tadqiqotlar sohasida O.A.Kakabayeva va M.G.Nulreva islomning tub ahamiyatini tasdiqlaydilar.[4]

[1] Латипова Н. М. Роль традиций и обычай в судьбе узбекской женщины. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-traditsiy-i-obychay-v-sudbe-uzbekskoy-zhenschiny

[2] Юсуфбекова З., Шовалиева М. С. Предсвадебная обрядность в структуре жизненного цикла таджиков. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/predsvadebnaya-obryadnost-v-strukture-zhiznennogo-tsikla-tadzhikov

[3] Ишанкулов Г. И. Брак и свадьба у населения Ходжента в новое время (конец XIX - начало XX в.). – Душинбе, 1972. – 121 с. С.38

[4] Какабаева О. А., Нулрыева М. Г. Культура туркменских женщин. Ценности и мораль. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/kultura-turkmenskih-zhenschin-tsennosti-i-moral

Mavjud ilmiy adabiyotlar va tegishli manbalarda ushbu mavzu juda keng hamda asosli tarzda tadqiq va taqdim etilgan. Masalan, G.D.Mirzoyev[1] Tojikistonda milliy axloqiy an'analar va asoslarni shakllantirishda islomning yetakchi rolini qayd etadi. An'anaviy ravishda tojik xalqi islomiy qarashlarga rioya qilgan va o'z madaniyatida islomiy ma'naviy o'gitlar va islomiy axloqiy an'analar tomonidan e'lon qilingan qadriyatlarni tavsiflab bergan.

O'zbekiston islomiy qadriyatlari va madaniyatining o'zaro ta'siri borasida, sovet davri tadqiqotchisi O.A.Suxareva[2] ham xuddi shunday fikr bayon etgan. Muallif o'zbek millati madaniyatida Islom an'analarining etakchi rolini qayd etgan. O.A.Suxarevaning so'zlariga ko'ra, islom o'zbek xalqi madaniy hayotining kundalik hayotidan boshlab, siyosat va huquq bilan yakunlangan barcha sohalarini belgilab bergan. Olim ta'kidlaganidek, Islom O'zbekiston milliy madaniyati an'anaviy tarzda bunyod etilgan poydevordir.

O.L.Sumarokova "XIX–XX asr boshlarida Qirg'izistonda Xalq islomi madaniy-ma'rifiy an'analarning asosi sifatida" maqolasida[3] musulmon e'tiqodini qirg'iz xalqining milliy diniy an'anasi sifatida tasvirlaydi. Muallifning ta'kidlashicha, islomiy e'tiqod va diniy e'tiqodlar qirg'iz xalqi milliy ruhining madaniy asosini tashkil etgan. Shu bilan birga, olim Xalq islomning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlab, axloq va odobiy tamoyillar masalalarini ko'rsatuvchi ma'lumotlarga e'tibor qaratdi. O.L.Sumarokovaning so'zlariga ko'ra, aynan musulmonlarning yaxshilik va yomonlik, axloqiy tamoyillarga mos keladigan va ularga mos kelmaydigan narsalar haqidagi g'oyalari qirg'iz madaniyatida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etadi.

2020 yil o'z tadqiqotida zamonaviy O'zbekiston an'analarida islomning etakchi rolini S.Yu.Kukol[4] alohida ta'kidlab, jumladan milliy madaniyat tarkibidagi uning o'rnini ta'kidlab o'tadi.

Chet ellik tadqiqotchi R.Fols[5] ta'kidlashicha, islom ta'limoti va madaniyati Markaziy Osiyo mintaqasiga kirib kelganida, shaharlar birinchi bo'lib islomni qabul qildilar, chunki bu davrda shahar elitasining bir qismi bu dinni qabul qila boshladi. Shu bilan birga, islom

[1] Мирзоев Г.Д. Ислам в контексте общественного сознания таджиков: история и современность: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13. – Душанбе, 2009. – 21 с. С.9

[2] Сухарева О.А. Ислам в Узбекистане. - Ташкент, 1960. – 251 с. С.71

[3] Сумарокова О. Л. Народный ислам как основа культурных и просветительских традиций на территории Киргизии на рубеже XIX—XX веков //«Вестник КРСУ». - 2013. - Т. 13. - № 9. – С.62-66

[4] Кукол С. Ю. Ислам в Узбекистане: современность и перспективы развития // Проблемы национальной стратегии. – 2020. – № 1 (58). – С. 49-67

[5] Foltz R. A History of the Tajiks: Iranians of the East. - L.: Bloomsbury, 2019. – 370 p. P.52

qishloq joylarda notekis tarqaldi va uning ta’siri shahardagidek ahamiyatli emas edi. Agar shaharda musulmonlarning aksariyati ulamo tomonidan targ‘ib qilingan qarashlarga rioya qilgan bo‘lsa, qishloq dehqon muhitida so‘fiylar va islom tasavvufi vakillari katta obro‘ga ega edilar. Diniy omillarning kundalik hayotga kirib borishi, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etishda tadrijiy tarzda ta’sirchan vositaga aylanib boraverdi. Uning qayd etishicha, Rossiya imperiyasi davrida, 1860-1870 yillarda hukumat tomonidan Markaziy Osiyo bosib olingandan so‘ng ham islom o‘z mavqeini zaiflashtirmadi. Biroq, shu bilan birga, Rossiya hukumati mintaqada o‘z hokimiyatini mustahkamlash uchun harakat qilishga urinishlariga qaramay, Markaziy Osiyoda yashovchi xalqlar hali ham islomiy qarashlarga sodiq qolishdi va musulmon e’tiqodi eng keng tarqalgan e’tiqodlardan edi.

D.R.Bauer[1] fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyoning ayrim mintaqalaridagi musulmonlar “rus podshosidan boshqa har kimsani” o‘z hukmdori sifatida tan olishga tayyor edilar va bunga panislomiy harakatlarning tarqalishi amaliy yordam bergan edi.

Ma’lumki, sovet davrida Markaziy Osiyo mintaqasida islomni yo‘q qilishga o‘rinishlar bo‘lgan. Garchi dastlab bu mintaqadagi Sovet hukumati ko‘p vazifali yo‘nalishda harakat qilgan va sobiq shurolar Markaziy hukumatiga sodiq mahalliy siyosiy elitani yaratishga intilgan bo‘lsa-da, XX asrning 20-yillari oxiridan boshlab islom ta’qib va mazlum bo‘la boshladi.

Shu bilan birga, A.Xolid[2] ta’kidlaganidek, islomiy harakat nafaqat bosilmadi, aksincha, u avvalgidek asosan musulmon qadriyatlariga asoslangan an’anaviy g‘oyalar va qarashlar kuchli bo‘lgan qishloq joylarda yangi qamrov miqyoslariga ega bo‘ldi.

Markaziy Osiyoning sovetlar davridagi tarixining oxirida, mafkuraviy bosim pasayganda, Islomning yangi gullashi boshlandi. Bu jarayon, ayniqsa, 1991 yilda SSSR parchalanganidan keyin faollashdi. Shuningdek, u hozirgi kungacha davom etmoqda. Biroq, Markaziy Osiyo xalqlarining axloqiy qadriyatlarini tarixiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ular Islomga asoslangan va ularning rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlarga duch kelmagan. Markaziy Osiyo xalqlarining milliy qadriyatlari bilan yuz bergan o‘zgarishlar yuzaki bo‘lib, ularning chiziqli harakatlarining umumiy manzarasini aks ettirmaydi. Ushbu harakatni

[1] Бауэр Д. Р. Культура неоднозначности и плюрализма: к другому образу ислама. – М.: НЛО, 2022. – 394 с. С.82-110

[2] Халид А Ислам после коммунизма. Религия и политика в Центральной Азии. – М.: НЛО, 2024. – 520 с. С.296

o‘zgaruvchan deb atash kerak emas, chunki Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari orasida shaxsiyat va oilaning axloqiy asoslarini belgilaydigan milliy qadriyatlarning asosiy asoslari yagona tarixiy jarayonda rivojlangan.

Islom an’analariga asoslangan ushbu qadriyatlar mintaqadagi barcha xalqlar uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qildi, bunga Markaziy Osiyo mamlakatlarining siyosiy, ijtimoiy va intellektual tarixi zamin yaratdi.

Ko‘plab tadqiqotlarda ko‘rsatilganidek, islom Markaziy Osiyo xalqlarining ma’naviy-axloqiy madaniyatini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi va bu haqiqat asrlar davomida tarixiy retrospektivada Islomning axloqiy asoslari o‘zgarmaganligi bilan diqqatga sazovordir. Masalan, M.R.Alidjanova[1] maqolasida ko‘rsatilganidek, o‘zbek millatining asosiy ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini O‘zbekiston misolida kuzatish mumkin. Markaziy Osiyoning zamonaviy davlati bo‘lgan O‘zbekiston misolida milliy madaniyat shakllanishi zamiriga qanday qadriyatlar qo‘yilganligini ko‘rsatish mumkin. Bu zaminalar, o‘z navbatida, Islom an’analaridan kelib chiqib, shaxs va oila hamda Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, O‘zbekiston xalqlari rivojlanishining ma’naviy asoslarini tashkil etadi.

Ta’kidlash joizki, Islomning axloqiy asoslari musulmon e’tiqodining muqaddas kitobi – Qur’oni Karimga asoslangan. Ushbu kitobda inson hayoti va jamiyatining ko‘plab jihatlari, xususan, axloq va inson munosabatlarining axloqiy tuzilishi tasvirlangan.

Qur’onda insonning axloqiy mavjudligining turli tomonlarini ko‘rsatadigan bir nechta suralar mavjud. Musulmonlarning muqaddas kitobi matnining ushbu qismlari oiladagi munosabatlar, ayollarning, shu jumladan ijtimoiy hayotdagi o‘rni, shuningdek, boshqa axloqiy va ijtimoiy jihatlar haqida hikoya qiladi.

Axloq nuqtai nazaridan Qur’onning mohiyati – bu Allohga yagona Xudo sifatida ishonish, oqsoqollarga hurmat, ayolga bo‘lgan muhabbat va hurmat, mustahkam oilaviy hayot, inson erkinligi va shunga mos ravishda shaxsiyat, urf-odatlar bilan mustahkam aloqa, odamlarning xudo oldida tengligidir. Markaziy Osiyo xalqlari tarixidagi bu qadriyatlar shaxs va oilaning axloqiy asoslarini belgilab bergan.

[1] Алижанова М. Р. Национальные ценности узбекского народа в духовном и социальном развитии молодежи. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-tsennosti-uzbekskogo-naroda-v-duhovnom-i-sotsialnom-razvitii-molodyozhi?ysclid=m50w36uyoq682738040

Jumladan, Qur’onning ayol haqidagi yuksak talqinida nafaqat ayollarning uy bekasi va oila yaratuvchisi sifatida shakllanishini, balki erkakning eng yaqin do‘sti sifatida ham oldindan belgilab qo‘ygan.

Avlodlarga bo‘lgan muhabbat va g‘amxo‘rlik Markaziy Osiyo xalqlari o‘rtasida mustahkam oilaviy munosabatlarni rivojlantirish uchun asos bo‘ladi. Bundan tashqari, musulmon huquqida ijtimoiy dunyoning asosi bo‘lgan oilaviy hayot insonning ijtimoiy mavqeini belgilaydi. Bu oilaviy munosabatlarning o‘ziga xos madaniyatini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi va o‘z navbatida islom axloqining umumiy axloqiy asoslariga asoslanadi. Bunday asoslarga yagona Ollohga ishonish va unga umid qilishdan tashqari, xayriya, xususan, sadaqa, oqsoqollarga hurmat, turmush o‘rtog‘iga hurmat kiradi.

Yuqoridagi qadriyatlar tarixan islom ilohiyotida rivojlangan, ammo u Qur’on kalomini qayta talqin qilishga intilmagan. Aksincha, musulmon ilohiyotchilari muqaddas kitob matnida qonunning haqiqiy mavjudligidan kelib chiqdilar, shuning uchun ular o‘zlarining konstruksiyalari uchun uning mazmuniga tayandilar.

Bu qadriyatlarning barchasi Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqlarining milliy madaniyatlarida yaqqol namoyon bo‘ladi va shaxsning rivojlanishida, uning axloqiy shakllanishida ular asos bo‘lib xizmat qiladilar.

Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirgan holda, bu qadriyatlar Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o‘zbek xalqi vakillari hayotida mo‘ljal sifatida o‘z o‘rniga ega. Ularga ergashish zamonlar osha Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatiga singib ketgan.

Shu bilan birga, ayollar haqidagi islomiy tasavvur va tushunchalar hamda Qur’on ta’limotining pedagogik jihatlari maqsadli tarzda ularning onalik va oilaviy rollariga qaratilgan. M.A.Abdullaeva ta’kidlaganidek, ayollarning huquqiy maqomi, islom qonunlariga ko‘ra, bolalar va yosh avlod ayollarning tomonidan tarbiyalanishi va ta’lim olishiga imkon beradi.[1] Shu bilan birga, turkman olimi O. Gundogrievning so‘zlariga ko‘ra, ayol, musulmon diniga ko‘ra, birinchi navbatda o‘z farzandlarining, so‘ngra uning yaqin atrofidagi bolalarning (oila va qarindoshlarning) birinchi pedagogi, o‘qituvchisi va tarbiyachisi sifatida ishlaydi.[2]

[1] Абдуллаева М. А. Правовой статус женщины в исламе. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-polozhenie-zhenschiny-v-islame

[2] Гундогрыев О. Женщина в традициях кыргызского народа. – М., 1994. – 280 с. С.99-102

Shunday qilib, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi milliy qadriyatlarning tarixiy retrospektivasi ularning islom ta’limoti va uning ma’naviy ildizlari bilan boyitilganini ko‘rsatadi.

Asrlar davomida islom diniga e’tiqod qilgan Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy hayotida islomning bosh kitobi bo‘lgan Qur’onda bayon etilgan axloqiy ideallar majmuiga tayanadi, shuningdek, Islom ilohiyotini o‘rganadi. Bunday qadriyatlarga esa, mustahkam oilaviy hayot, oqsoqollarni hurmat qilish, er yoki xotinni hurmat qilish, qo‘shniga muhabbat, rahm-shafqat va hamdardlik kiradi. Islomga ko‘ra, ayol va uning pedagogik rolini erkakning himoya hamrohi sifatida ta’riflash mumkin, ayolning tarbiyaviy vazifalari esa uning oiladagi mavqei bilan chambarchas bog‘liq. Bu shuni ko‘rsatadiki, O‘rta Osiyo xalqlarining ko‘p asrlik tarixi davomida bolalar va yosh avlodning birinchi tarbiyachisi va o‘qituvchisi bo‘lib ishlagan, muhim pedagogik funksiyalarga ega bo‘lgan va o‘z o‘quvchilarining ijtimoiy dunyosi, bilimlar olami hamda shaxs va oilaning an’analar va axloqiy qadriyatlari asoslari to‘g‘risida dastlabki g‘oyalarini shakllantirgan shaxs ayoldir.

Musulmon e’tiqodi, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy g‘oyalari, birinchi navbatda, turmush o‘rtog‘ining yordamchisi va hamrohi, bolalar va yosh avlod tarbiyachisiga aylanadigan ayol idealining asoslarini tashkil etadi. islom kuchli oilani targ‘ib qiladi, bu Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari o‘rtasida ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Aynan islom dinining ta’limoti mazmunidan ayollarni uy bekasi va bolalar, yosh avlod tarbiyachilari sifatida tushunishning mafkuraviy va madaniy talqinini topish mumkin.

Markaziy Osiyo xalqlarining milliy madaniyati axloqiy munosabatlarning maxsus shakllarini shakllantirgan bo‘lib, ular musulmon e’tiqodidan kelib chiqqan holda va tarixda, nisbatan statik tarzda, sakrashga o‘xshash harakat yoki islohotlar va burilish voqealari bilan to‘ldirilgan harakatdan tashqarida taqdim etilishi mumkin.

Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantiradigan milliy qadriyatlarning tarixiy retrospektivasi shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining madaniyatlarini shakllanishida ayollarning pedagogik roli katta bo‘lgan. Bolaning birinchi tarbiyachisi va o‘qituvchisi bo‘lgan ayol uning birinchi pedagogi bo‘lib, u har bir o‘ziga xos Markaziy Osiyo xalqining shaxsiyati va oilasining axloqiy asoslari, urf-odatlari va madaniyatini o‘rgatgan.

Islom ayolni erkakning samimiy yordamchisi, sodiq xotini va munis onasi sifatidagi roliga e’tibor qaratadi. Ushbu an’ana Markaziy Osiyoning turli madaniyatlarida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tashkil etuvchi milliy qadriyatlar tarixiy-pedagogik genezisining asosi sifatida tavsiflanishi mumkin. Zero, O‘zbekiston Prezidenti e’tirof etganidek: “O‘z milliy tarixi va madaniyatiga, dunyoda eng katta boylik bo‘lgan intellektual va ma’naviy salohiyatga chuqur hurmat bilan yondashish, uni asrab-avaylash va boyitish, shu asosda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash jahondagi har bir davlat va jamiyatning moddiy va ma’naviy taraqqiyotida, hech shubhasiz, hal qiluvchi o‘rin egallaydi”[1]

1.2. Pedagogik tadqiqotlarda ayollar tarbiyaviy rolining genezisi

Ayollarning umumiy ijtimoiy va jumladan tarbiyaviy roli azaldan fanning rivojlanish tarixi davomida pedagogik va ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar mavzusi bo‘lib kelgan. E’tiborli jihati, tadqiqotlarning aksariyati ushbu mavzu tarixini keng pedagogik, tarixiy-pedagogik yoki ijtimoiy-madaniy soha kontekstida o‘rganadi va ularda olimlar o‘zlarining tadqiqot natijalarini taqdim etgan. Mualliflar ayol tarbiyaviy rolining fenomenini turli xil tahliliy yondashuvlar va ilmiy tadqiqotlar metodologiyalaridan foydalangan holda turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqadilar. Shuning uchun, ayollarning tarbiyaviy roliga bag‘ishlangan pedagogik, tarixiy va ijtimoiy-gumanitar asarlar yig‘indisini har tomonlama tahlil qilish, olimlar ushbu fenomenni yoritgan bir qancha asosiy tadqiqot yondashuvlari yoki istiqbollarini aniqlashga imkon beradi.

Birinchi yondashuv tarixiy va pedagogik tadqiqotlar bilan ifodalanadi. Ushbu turdagi tadqiqotlarda mualliflar tarixiy tahliliy nuqtai nazarga rioya qilgan holda ayollarning tarbiyaviy rolini o‘tmishdagi ijtimoiy-madaniy sharoitda ko‘rib chiqadilar. Ushbu yondashuvning asosiy ajralib turadigan xususiyati tarixiy va pedagogik usul yordamida o‘rganiladigan tarixiy manbalarni, shuningdek, tarix fani va retrospektiv pedagogik tadqiqotlar sohasiga oid ba’zi boshqa usullarni har tomonlama tahlil qilishdir. Tarixiy va pedagogik tahlil nuqtai nazardan, ayollarning tarbiyaviy roli, birinchi navbatda, ma’lum bir vaqt oralig‘i, ma’lum bir davr bilan chegaralangan tarixiy yoki tarixiy-madaniy hodisa

[1] Мирзиёев Ш.М. 2017. 24 июнь. “Халқ сўзи” газетаси.

sifatida koʻrib chiqiladi. Ushbu tadqiqotlar, umuman olganda, davr yoki tarixiy davrning asosiy voqealari kontekstida ayollarning tarbiyaviy faoliyatining jihatlariga va ularda ayollar ega boʻlishi mumkin boʻlgan rolga qaratilgan.

Ikkinchi yondashuv yoki nuqtai nazar, hozirgi yoki yaqin oʻtmish materiallari asosida ayollar tarbiyaviy rolining genezisini oʻrganadigan pedagogik asarlar bilan ifodalanadi. Ushbu asarlar tadqiqot usulining tarbiyaviy oʻlchovi bilan farqlanadi, bu tadqiqot predmeti va ob'ektini hozirgi yoki yaqin oʻtmishga tegishli deb qurishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, ushbu ishlarda tarbiya va pedagogika tarixida ayollar oʻrtasida mavjud boʻlgan tarbiya amaliyotining uslubiy-nazariy, uslubiy va amaliy jihatlariga katta e'tibor qaratilgan. Tadqiqotlarning bunday yoʻnalishi mavzuni pedagogik toifalar va tamoyillar toʻplami sifatida koʻrib chiqishni oʻz ichiga oladi, bu yaqin oʻtmishdagi ayol oʻqituvchilar orasida ustun boʻlgan yoki hozirgi zamonda ustunlik qilayotgan ta'lim va tarbiya texnologiyalariga e'tiborni qaratishni oʻz ichiga oladi. Shuningdek, shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik fikr tarixida tarbiya falsafasi, ayollar tarbiyaviy rolining koʻp jihatlari koʻrib chiqilgan.

Pedagogik gʻoyalar hamisha ustun turadigan Sharq adabiyoti tarixining talqiniga koʻra, islomiy gʻoyalar negizidagi axloqqa oid dastlabki asarlar pandnoma, hikmatlar koʻrinishida yaratilgan. Bu, albatta, islomiy adabiyot olamida inson tarbiyasi masalasi qadimdan katta ahamiyatga ega boʻlganini koʻrsatadi. Chunki pandnoma va hikmatlarda koʻtariladigan asosiy gʻoyalar shaxsning ma'naviy va jismoniy kamoloti masalalaridir. Buyuk ajdodlardan Imom Buxoriy, Imom Moturudiy, Hakim at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband kabi mutafakkirlar oʻzlarining beqiyos ma'rifatlari bilan umuminsoniy madaniyatning rivojlanishiga ulkan hissa qoʻshishgan. Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy ma'rifatni ilm, amal, odob bilan oʻzaro bogʻliq xislatlar deb hisoblaganlar. Ularga koʻra, kishi odobi, xulqi uning ma'rifati, bilimdonligi bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, inson qancha ma'rifatli boʻlsa, uning xulqi shunchalik yaxshi va mukammal boʻladi.

Ibn Sino "Tadbiri manzil" kitobining "Ayollarning yaxshi sifatlari" boʻlimida: "Onalar oilada bosiq, dono, halol va kamtar boʻlishlari, hamda bola tarbiyasida otaga eng yaqin koʻmakdosh boʻla olishlari oila mustahkamligini saqlashda yordam beradi", – deydi. Axloqqa bagʻishlangan risolasida iffat, qanoat, saxiylik, shijoat, sabr-

toqat, muloyimlik, do‘stlik, sirni saqlay bilish, ilm-ma’rifatli bo‘lish, ochiqlik, farosatlilik, kamtarlik, adolatlilik kabi axloqiy fazilatlarga ta’rif beradi. U axloqiy tarbiya insonning kamol topishida juda muhim o‘rin egallashini ta’kidlaydi.[1]

Turkistonda ma’rifatchilik g‘oyalari targ‘ibotchilaridan Gulxaniy, Ahmad Donish, Ogahiy, Nodira, Uvaysiy, Anbar otin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy kabi ijodkorlar ham tarbiya va axloq masalalariga e’tibor qaratib, ayollarning ta’lim tarbiyadagi o‘rniga yuksak baho berishgan.

XX asr boshidagi jadidchilik harakatining ilg‘or vakillari – Behbudiy, Avloniy, Tavallo, So‘fizoda, Fitrat, Hamza, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon singari yozuvchi va shoirlar tomonidan xalqning ijtimoiy ongini ma’rifat asosida tarbiyalashda, ayolning oila va jamiyatdagi tarbiyaviy roliga alohida urg‘u berilgani fikrimizning yaqqol dalilidir.

Biroq, ko‘pchilik mutafakkir va olimlar ayollarga tarbiya va ta’limda etakchi rolni nisbat berib, ularning ta’lim va tarbiya ishlarga tabiiy moyilligi bilan bog‘liqligini ta’kidlab o‘tadilar. Jumladan, rus pedagogika ilmininng olamida buyuk ustoz sifatida tanilgan K.D.Ushinskiy birinchi bo‘lib ayolning o‘qituvchilik faoliyatiga moyilligiga e’tibor qaratib, tarbiyaga ayolnning rag‘bat, intilish va qiziqishi onalik burchi doirasida shakllanishini ta’kidlaydi. U ayollar ta’limida millat va antropologizm tamoyillarini asoslab ochib berdi hamda har bir rus ayoli maktabgacha yoshdagi bolalarini tarbiyalashga tayyor bo‘lishi kerak, deb hisobladi.[2]

“Erkin tarbiya” nazariyasi vakillari L.N.Tolstoy va K.N.Vensel erkin tarbiyani butun insoniyat bilan ajralmas birlikda rivojlanayotgan mustaqil, ijodiy shaxsni shakllantirish deb hisoblashgan. Bu pedagoglar oilada bolani tarbiyalashda ayol-onaning asosiy roliga e’tibor qaratdilar. Ularning fikriga ko‘ra, aynan ayol ijtimoiylashuvda ham, bolalar va yosh avlodni dastlabki tarbiyalashda ham asosiy rol o‘ynaydi. Ayol bola hayotida va shaxsiyatini shakllantirishda birinchi pedagog bo‘lib, uning psixologiyasi va axloqiy qiyofasining asoslarini yaratadi.[3]

Ayollar ta’limining tabiiyligini, uning xususiyatlarini ta’lim va tarbiyaga antropologik yondashuv nuqtai nazaridan, o‘z asarida P.F.Kapterev ilmiy asosladi va aniqladi. Uning yozishicha,

[1] Фармонова, М. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б. 21-бет.

[2] Ушинский К. Д. Собрание педагогических сочинений Константина Дмитриевича Ушинского. - 5-е изд. - Петроград: тип. М. Меркушева, 1916. – 3409 с. С.323

[3] Джуринский А. Н. Российская педагогика: история и современность. - Южно-Сахалинск: СахГУ, 2008. – 203 с. С.11

N.K.Krupskaya onaning tabiiy o‘qituvchi ekanligiga ishongan va uning bolalarga, ayniqsa kichik yoshlarga ta’siri katta, deb hisoblagan. Onaning faol ijtimoiy ishida, Krupskaya yangi narsaning boshlanishini, ya’ni bu uning tarbiyaviy rolini oshirishini ko‘rgan. XIX-asrda, Markaziy Osiyo mintaqasini ham o‘z ichiga olgan Rossiya imperiyasida, jamiyatda ayollar huquqlari uchun kurashning kuchayishi tufayli, ayollar ta’limi va tarbiyasi masalasi, ayniqsa dolzarb bo‘lib qoldi. Boshlanishi mashhur jamoat arboblari – V.G.Belinskiy, N.G.Chernishevskiy, A.I.Gersen fikr-mulohazalarida asoslangan edi. Keyinchalik ularning qarashlari M.I.Mixaylov tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u ayollarning hayotiy maqsadiga yangicha nazar tashladi, uni faqat oilaviy hayot bilan cheklash zararli deb hisobladi va ayol ajoyib tarbiyachi, pedagog va o‘qituvchi bo‘lishi mumkinligiga ishondi.[1]

Ayollarning tarbiyaviy roli genezisini tadqiq etish jarayonida, shuningdek, nafaqat Rossiya imperiyasi yoki sobiq shurolar pedagogikasi va ta’limi tarixida, ya’ni Markaziy Osiyo hududlarini ham tarixan o‘z ichiga olgan mintaqalarda, balki chet el mutafakkirlari va pedagoglarining asarlarida ham ayolning muhim tarbiyaviy roli haqida fikrlar mavjud ekanligi aniqlandi. Jumladan, chexiyalik gumanist pedagog, yozuvchi, jamoat arbobi, ilmiy pedagogika asoschisi Yan Amos Komenskiy “Buyuk didaktika”da erkaklar va ayollar teng, ularni xuddi shunday, ya’ni teng asosda ta’lim berish kerakligini yozgan. Shu bilan birga, mutafakkir bolalar va yosh avlodni dastlabki ta’lim berish va tarbiyalashda etakchi rol ayol tegishli, degan fikrni bildirgan.[2]

Shu bilan birga, tarixda, o‘tgan asrning o‘rtalarida, ilg‘or jamoat va demokratik o‘qituvchilar ayolni erkak bilan teng ta’lim olish huquqiga ega bo‘lgan, uni ijtimoiy va oilaviy hayotga, samarali mehnatga tayyorlaydigan shaxs sifatida tarbiyalash va o‘qitish talablari bilan chiqdilar. Ular ayolning shaxsiyatini uning tabiiy va ijtimoiy tabiati, ijtimoiy va oilaviy manfaatlariga muvofiq intellektual, ma’naviy, axloqiy va hissiy rivojlantirish g‘oyasini himoya qildilar.

Shu bilan birga, demokrat-pedagoglar fikriga ko‘ra, ayollar nafaqat erkaklar bilan teng ravishda ta’lim va tarbiya olishi, balki eng yaxshi o‘qituvchi sifatida, xususan, bolalar va yosh avlodning boshlang‘ich ta’limi sohasida ham faoliyat yuritishlari mumkin.

[1] Каптерев П.Ф. Новая русская педагогия, её главнейшие идеи, направления и деятели. – СПб.: «Земля». 1914. – 212 с.
[2] Коменский Я. А. Великая Дидактика. – Спб.: Семашко, 1875. – 282 с. С.65.

Markaziy Osiyo pedagogikasi tarixida ayollarning tarbiyaviy roli ularning ta’lim tizimini rivojlantirishdagi faol ishtiroki bilan bog‘liq edi. Bu geografik mintaqadagi ayollar o‘z uylarida shunchaki yolg‘iz qolishmagan. Aksincha, urf odat va hukmron madaniyat ijozat berilganligi darajasida ular jamiyat hayotida, xususan, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashda faol ishtirok etdilar. Masalan, qadimgi davrlarda etnopedagogikaning rivojlanishida ayollar etakchi rol o‘ynagan. Ular ertaklar, afsonalar, she’rlar, dostonlar, hazillar, biografik hikoyalarni yaratdilar va yosh avlodga etkazdilar hamda kelajak avlodlar uchun saqlab qoldilar.[1]

Shu bilan birga, qozoq olimi S.I.Kaliyev ta’kidlaganidek, Markaziy Osiyo xalqlari pedagogikasining milliy an’analarida ayol tarbiyaviy roli va demak, ayol pedagogik faoliyati islom madaniyatining boshqa mintaqalariga qaraganda ancha keng shakllarga ega edi. Bundan tashqari, muallifning so‘zlariga ko‘ra, Qozog‘istondagi ayollar har doim uch faoliyat turini mushtarak olib borishgan, ya’ne ular uyning pedagoglari, o‘qituvchilari va bolalar tarbiyachilari sifatida maqomga ega bo‘lgan. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, ayollarning aksariyati savodli edi.[2] Aynan shu fikrni boshqa bir qozoq olimi T.D.Bimaxanov ham bayon etgan. U qozoq xalq pedagogikasi an’analarida ayolga juda muhim va istiqbolli rol berilganligini ko‘rsatadi. Garchi eng muhim fan – islom asoslarini o‘rgatadigan erkaklar bo‘lsa-da, uyda bolalarga islomiy e’tiqodlarni tushuntirgan ayollar bo‘lgan.[3]

Pedagogik tadqiqotlarda ayollar tarbiyaviy rolining genezisini tahlili shuni ko‘rsatadiki, G.D.Baubekova asarida ta’kidlanganidek, ayolga, masalan, o‘zbek xalq pedagogikasida hamisha etakchi rol berilgan. Shuning uchun, muallif bolaning birinchi o‘qituvchisi va tarbiyachisi ayol, birinchi navbatda uning onasi yoki opa-singillari va boshqa oila a’zolari – ayollar bo‘lganligini ta’kidlaydi. Aynan ular xalq hikmati va zakovati asoslarini o‘tkazdilar, xulq-atvorning birinchi qoidalarini o‘rgatdilar, yosh avlod shaxsiyatining axloqiy asoslarini yaratdilar.[4]

---

[1] Джуринский А. Н. Российская педагогика: история и современность. - Южно-Сахалинск: СахГУ, 2008. – 203 с. С.14

[2] Калиев С. И. Народная **педагогика** в казахском фольклоре: (Пособие для учителя). - Алма-Ата: Мектеп, 1987. - 79 с. С.13-17

[3] Бимаханов Т. Д. Традиции физического развития человека в казахской народной педагогике как средство патриотического воспитания будущих учителей: автореф. дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. – Казань, 2017. – 22 с. С.11

[4] Баубекова Г. Д. Педагогическое наследие женщин-просветительниц Центральной Азии конца XIX – начала - XX вв. URL.: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/194524/1

O‘rta asrlarda ayollar ta’limi va tarbiyasining mazmuni axloqiy va estetik qadriyatlar va uy xo‘jaligini boshqarish ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan. 15 yoshgacha bo‘lgan qizlar uyda o‘rgatilgan: ular ovqat pishirishni, tikishni, rezavorlar va mevalarni terishni o‘rganishgan, shuningdek, bolalarga qarashda kattalarga yordam berishgan. 10 yoshdan 15 yoshgacha bo‘lgan qizlar turmush qurishga tayyorgarlik ko‘rishlari kerak bo‘lgani uchun yanada murakkab maishiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishgan.

Ayollar tarbiyaviy roli fenomenining yaqqol namunasini XIX-XX asrlarda Uvaysiy, Dilshod, Samar Bonu, Anbar otin kabi pedagog ayollar Markaziy Osiyo xalqlarining savodxonligi, o‘zligini anglash va vatanparvarlik darajasini oshirishga qo‘shgan hissalarida ko‘rish mumkin. Masalan, Anbar otin faoliyatini reprezentativ misoli namunasi sifatida ko‘rsatish mumkin. Anbar otin Markaziy Osiyo shoirasi, XIX-asr ma’rifatparvar va pedagog. U 1810 yilda tug‘ilgan va uning faoliyati Markaziy Osiyo hududida o‘tgan.

Anbar otinning pedagogikaga qo‘shgan hissasi shundaki, u ustozi va o‘qituvchisi Dilshodning ruxsati bilan mahalliy qizlarga o‘zi dars bergan. Shoira talabalarga xulq-atvor, she’riyat qoidalarini o‘rgatdi va yuksak axloq ko‘nikmalarini singdirdi. Bundan tashqari, Anbar otin Turkistonda birinchi bo‘lib qizlar uchun maktab ochdi.

XX-asrning boshlarida taniqli turkman ma’rifatparvari Z.X.Burnasheva ta’limda gender tengligini targ‘ib qildi va pedagogik faoliyat jarayonida ayollarning tarbiyaviy roliga katta e’tibor berdi. Uning fikriga ko‘ra, ayol nafaqat o‘qituvchi va tarbiyachi bo‘lishi mumkin, balki bo‘lishi kerak, chunki bu ayol tabiatiga xosdir. Mehnat va ishlab chiqarish faoliyatida gender tengligi haqidagi fikrga rioya qilgan holda, Z.X.Burnasheva ayol o‘qitish, ta’lim va maktabda muhim o‘rin egallashi kerak, deb taxmin qildi. Bu g‘oyalarini turkman ma’rifatparvari Rossiya imperiyasi parchalanib, Turkmaniston sovet respublikasi tashkil topganidan keyin yuqori partiyaviy lavozimlarda ishlagan davrida hayotga tatbiq etgan.[1]

So‘nggi davrlardagi ilmiy adabiyotlarga murojaat qilib, Markaziy Osiyoda va umuman dunyoda ayollarning tarbiyaviy roliga bag‘ishlangan bir qator eng muhim asarlar tahliliy ko‘rib chiqildi va ta’kidlash joizki, bu asarlar asosiy va reprezentativ sifatda taqdim etilishi mumkin. Ularda Rossiya imperiyasi davridayoq ayollarning tarbiyaviy

[1] Баубекова Г. Д. Педагогическое наследие женщин-просветительниц Центральной Азии конца XIX – начала - XX вв. URL.: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/194524/1

roli ochib berilgan va tahlil qilingan. Chunonchi, S.A.Zolotarev “G‘arbda va Rossiyada pedagogika tarixiga oid ocherklar”da[1] pedagoglar, mutafakkirlar va olimlarning ushbu masala bo‘yicha fikrlarining kompendiumi yoki qisqa to‘plamini tuzdi. Bundan tashqari, muallif ayollar ta’limi tarixini qayta qurish, shuningdek, Yevropa, Amerika va Rossiya imperiyasidagi ayollarning tarbiyaviy rolining genezisi bo‘yicha keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirdi.

Demokratik qarashlarga rioya qilgan holda, S.A.Zolotarevning ta’kidlashicha, barcha tarixiy davrlarda ayolga birinchi navbatda uy sharoitida tarbiyachi va o‘qituvchi roli berilgan. Yevropa mamlakatlarida G‘arbdagi pedagogika tarixi haqida umumiy ma’lumot berib, muallif, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashning birinchi bo‘g‘ini bu uy muhiti ekanligini ta’kidlaydi, unda ayollar va birinchi navbatda bolaning onasi o‘qituvchi rolini o‘z zimmalariga olgan. Shu bilan birga, pedagogika va ta’lim genezisining panoramasini namoyish etib, S.A.Zolotarev, ayollar Ma’rifatparvarlik davridan boshlab o‘qituvchi bo‘lib, ta’lim va tarbiyaviy tadbirlarda faol ishtirok etishni boshladilar, deb qayd etadi.

Aynan Ma’rifatparvarlik g‘oyalari ta’siri ostida jamiyat o‘sha paytdan boshlab o‘qituvchi bo‘lishi mumkin bo‘lgan ayollarni ta’lim va tarbiya sohasiga faol qabul qila boshlaydi. Masalan, bunday jarayon Smolniydagi zodagon qizlar institutida yoki Moskvadagi tarbiya uyida kuzatilgan, u erda ayollar ma’lum darajada ushbu muassasalar talabalari va tarbiyalanuvchilarini o‘qitish va tarbiyalashda ishtirok etishgan.

L.Modzalevskiyning 1874 yilda nashr etilgan “Ta’lim va tarbiyaning eng qadimgi zamonlardan bizning davrimizgacha tarixiga oid ocherklar”[2] nomli asarida, muallifning ta’kidlashicha, barcha tarixiy davrlarda, jumladan, qadimgi davrlarda ham ayollar ta’lim va tarbiya vazifasini bajargan. Ularning bu funksiyasi bolalarni oila davrasida tarbiyalashdan iborat bo‘lib, yosh avlodning birlamchi ijtimoiylashuviga hamda bola psixologiyasida axloqiy tushunchalarni shakllantirishga yordam bergan.

L.Modzalevskiyning fikriga ko‘ra, o‘rta asrlarda bolalar va yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashda ayollar ham muhim rol o‘ynagan. Bu davrda ayollar umumta’lim maktablarida o‘qituvchi bo‘la olmasalar

[1] Золотарев С. А. Очерки по истории педагогики на Западе и в.- СПб.: бр. Башмаковы, 1910. - 261 с. С.32-49

[2] Модзалевский, Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен: Учеб. пособие для студентов высш. и сред. спец. учеб. Заведений. – Спб.: Алетейя, 2000. – 189 с. С.23-41

ham, oilaviy ta’lim va tarbiya bilan ifodalanadigan ayollar ijtimoiy pedagogikasining asoslari shakllana boshlagan. Uningcha, ayollar, maktab darslariga kirishidan oldin, bolaning shaxsiyatini shakllantirgan. Aynan ayol, bolaning bilim dunyosi va ta’lim amaliyoti bo‘yicha birinchi rahnamosiga aylangan, bunga bevosita uning oiladagi roli yordam bergan.

Ayolning ona sifatida shakllanishiga bag‘ishlangan doktorlik dissertatsiyasida[1], N.N.Vasyaginaning ta’kidlashicha, ta’lim va tarbiyaning birlamchi shakllarini onalikda izlash kerak, chunki aynan ona, o‘sayotgan bolaning birinchi o‘qituvchisi, tarbiyachisi va ustozi bo‘ladi.

L.Modzalevskiy ham ayolning onalik mohiyati oilaviy hayot doirasida qarindoshlar davrasida sodir bo‘ladigan bolalar ta’limi va tarbiyasining birinchi nihollarini tarbiyalash uchun asos bo‘ladi, deb hisoblab, bu jihatni ta’kidlaydi.[2]

Ta’kidlash joizki, oila pedagogik tizim sifatida ta’limga oid fanlarda ko‘rib chiqiladi. “Oila pedagogik tizim sifatida” nomli maqolada M.V.Ajiev va boshqlar bolaning shaxsiyatini shakllantirishning poydevori oilaviy pedagogika jarayonidan, ya’ni oiladan boshlanadi. Bu fikr, oila birlamchi ijtimoiylashuv instituti yoki inson shaxsini rivojlanishining asosiy bosqichi sifatida tushuniladigan sotsiologiya va psixologiyada ham tasdiqlangan.[3]

Biroq, shu bilan birga, Rossiya imperiyasi hududida ayollar ta’limi bo‘yicha ishlarning asosiy qismi XX asrning boshlarida paydo bo‘lgan. Bu “ayollar masalasi” deb ataladigan hodisaning haqiqiy echimi, ya’ni, ayolning haqiqiy ijtimoiy mavqei va uning ijtimoiy hayot va amaliyotdagi ishtiroki masalasining amaldagi holati bilan bog‘liq edi. Jumladan, F.G.Panachin sovet davridagi “Rossiyada o‘qituvchilik va inqilobiy harakat (XIX-XX asr boshlari): tarixiy-pedagogik ocherklar”[4] asarida Rossiya imperiyasi tarixidagi ayol o‘qituvchilar harakati tarixining manzarasini yoritgan. Ayollar pedagogik harakatining demokrat-pedagoglar va inqilobiy ziyolilar vakillari bilan yaqin

[1] Васягина Н. Н. Субъективное становление матери в современном социокультурном пространстве России: автореферат дис. ... доктора психологических наук. – Екатеринбург, 2011. – 46 с. С.25

[2] Модзалевский, Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен: Учеб. пособие для студентов высш. и сред. спец. учеб. Заведений. – Спб.: Алетейя, 2000. – 189 с. С.88

[3] Ажиев М. В., Булуева Ш. И., Маркевич И. Е. Семья как педагогическая система. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/semya-kak-pedagogicheskaya-sistema?ysclid=m50wkdtyp5283033195

[4] Паначин Ф. Г. Учительство и революционное движение в России (XIX-нач. XX в.): ист.-пед. очерки. - М.: Педагогика, 1986. – 212 с. С.33-56

aloqalarini ko‘rsatib, muallif ushbu tarixiy davrda ta’lim va tarbiya tizimini isloh qilish jarayonida ayollar, ehtimol, asosiy bo‘g‘in bo‘lgan, degan xulosaga keladi.

F.G.Panachinning fikriga ko‘ra, ayollar aslida, pedagoglar orasida inqilobiy harakatning asosini tashkil etgan. Ular yangi pedagogika g‘oyalarini rivojlantirish va yosh avlodning ta’lim tarbiyasini imperatorlik tizimini qayta shakllantirish jarayonida hal qiluvchi rol uynashgan. Bu jarayonlar Rossiya imperiyasining nafaqat poytaxt yoki markaziy Yevropa mintaqalari uchun xos edi, balki ayollar pedagogik harakati milliy chekkalarda ham juda keng ko‘lamli konturlarga ega bo‘ldi, xususan, pedagoglar safida ko‘plab ayol-o‘qituvchilar paydo bo‘lib, ta’lim muhiti va ta’lim tarbiya tizimining o‘ziga alohida ta’sir ko‘rsatadi.

1888 yilda O.Piller “Rossiyada ayollar ta’limi natijalari va uning vazifalari”[1] deb nomlangan ishida Rossiya imperiyasida ayollar ta’limining rivojlanishini sarhisob qilgan asarini taqdim etdi. Unda O.Piller XIX asr oxiriga kelib, Rossiya imperiyasida, xususan, uning milliy chekkasida ayollar ta’limi juda rivojlangan, ammo turli va noaniq vaziyatlarda edi, deb taqdim etilishi mumkin, degan fikrni bildiradi.

Ayol tabiatan o‘qituvchi, tarbiyachi va pedagog ekanligini ta’kidlab, O.Piller, Rossiya imperiyasida ayollar ta’limida talabalarning kasbiy tayyorgarligiga ko‘proq e’tibor berilishini ta’kidlaydi. Boshqacha qilib aytganda, muallif kitob yozilgunga qadar Rossiyada ayolga kasb-hunar ta’limi bera oladigan ta’lim tashkilotlari juda kam bo‘lganiga e’tibor qaratadi.

O.Piller tomonidan o‘n to‘qqizinchi asrning oxirlarida ayollar ta’limining asosiy vazifasi ayollar uchun, xususan, birinchi navbatda pedagogik kasbiy tayyorgarlikning yaxshi muvofiqlashtirilgan tizimini shakllantirish sifatida qaralgan. O‘sha vaqtga kelib Rossiya imperiyasining ta’lim tizimida ayol o‘qituvchilarni tayyorlaydigan turli xil ta’lim muassasalari mavjud bo‘lishiga qaramay, O.Piller bu tarmoqni kengaytirish zarur, deb hisoblaydi, chunki ayol tabiatan taniqli o‘qituvchi, tarbiyachi va pedagogdir. Muallifning so‘zlariga ko‘ra, yosh avlod va birinchi navbatda qizlar ta’limining bir qismi aynan ayollar qo‘lida o‘tkazilishi kerak.

[1] Пиллер О. В. Итоги женского образования в России и его задачи / О. Пиллер. – СПб.: тип. Тренке и Фюсно, 1888. - 239 с. С.104

“Rossiyada ayollar ta’limi tarixi uchun materiallar” deb nomlangan asarida, Ye.I.Lixacheva[1], aynan shunday mulohazani bayon etgan. Muallifning fikricha, bolalar va yosh avlod shaxsini tarbiyalash va shakllantirishda ayolga asosiy rol berilishi kerak. Buning uchun ayollarni o‘qitish bo‘yicha pedagogik profilga ega ta’lim muassasalari tarmog‘ini kengaytirish zarur edi.

Ayollar tarbiyaviy rolining genezisi ta’lim tarixi va pedagogika bo‘yicha zamonaviy umumiy asarlarda ham keltirilgan. Ushbu asarlarda ayollarning tarbiyaviy roli ayolning mohiyatiga va uning oila va bola shaxsini shakllantirish jarayonida egallagan o‘rniga eng mos keladigan rollardan biri sifatida taqdim etilgan. Masalan, A.N.Djurinskiy pedagogika, pedagogik ta’lim va tafakkur tarixi bo‘yicha umumlashtiruvchi asarlarida[2] ayolning ulkan rolini ta’kidlaydi, bu ayol o‘zining ijtimoiy mavqei va maqomi bilan yosh avlodni tarbiyalash va ta’lim berish uchun birinchi harakatlarni, masalan, ona, buvisi yoki singlisi sifatida amalga oshirishi bilan bog‘liq.

Tadqiqot va o‘rganish davomida, Markaziy Osiyo materiallari asosida ushbu muammoni ochib beradigan asosiy ikkita asarga e’tibor qaratdik. Bu G.U.Ubaydullayev[3] va N.M.Yunusovaning[4] dissertatsion ilmiy-tadqiqot ishlari. Ushbu geografik mintaqa xalqlarining milliy pedagogik tizimlariga ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilganiga qaramay, faqat ikkita umumiy asar, xususan, materialni tahliliy o‘rganish natijalarini umumlashtiradi.

G.U.Ubaydullayevning tadqiqotida o‘zbek xalqining xalq pedagogikasi tahlili berilgan. Muallif, xususan, O‘zbekistonda xalq pedagogikasining shakllanishida axloqiy an’analar va odobning, shu jumladan musulmon e’tiqodi postulatlariga asoslangan muhim rolini qayd etadi. Tadqiqotchining ta’kidlashicha, o‘zbek xalqi tarixida ayollar, avvalo, oila davrasida olib borilayotgan bolalar va yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitishda faol ishtirok etgan. Ayollar bilim olamiga rahnamo sifatida harakat qilib, bolalar shaxsiyati va psixologiyasining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ta’sir orqali, vositachilik

[1] Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. (1086-1856). – СПб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1899. - 887 с. С.82

[2] Джуринский А. Н. Российская педагогика: история и современность. - Южно-Сахалинск: СахГУ, 2008. – 203 с.

[3] Убайдуллаев Г. У. Использование материалов узбекской народной педагогики при изучении курса педагогики: дисс. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. - Ташкент, 1983. - 170 с. 19-27

[4] Юнусова Н. М. Детерминирующая роль женщины в процессе формирования нравственных ориентиров личности и семьи, опирающаяся на этнокультурные ценности: дисс. ... доктора педагогических наук: 13.00.00. - Душанбе, 2013. - 427 с.

jarayonlari tarmog‘i orqali o‘zbek xalqining milliy madaniyati, shuningdek, o‘zbek xalq pedagogikasi va ta’limi tizimi mohiyatan shakllanadi.[1]

N.M.Yunusova Tojikiston materiallari bo‘yicha tadqiqot olib borgan, u xususan, tojik xalq pedagogikasi va ta’limining o‘ziga xos xususiyatlarini namoyish etuvchi katta etnografik materialni ko‘rib chiqqan hamda ayollar tarbiyaviy roliga alohida e’tibor qaratgan. Muallifning ta’kidlashicha, u o‘z ishini zamon taqozosi sifatida axloqiy va mas’uliyatli fuqarolarni tarbiyalash zarurati, shuningdek yangi mustaqil davlatchilikning shakllanishi munosabati bilan milliy qadriyatlarning shaxs va oila axloqiy asoslarini shakllantirishdagi o‘rnini yoritishga bag‘ishlagab. amalga oshirgan. Jumladan, “tadqiqot mavzusining zarurati va dolzarbligi, shuningdek, Tojikistondagi demokratik islohotlar davrida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy asoslarning o‘zgarishi va jamiyatning turli sohalaridagi inqirozli vaziyatlar bilan bog‘liq ayollarning o‘rni va rolini tushunish zarurati bilan bog‘liq. Mamlakatda o‘sib borayotgan axloqsizlik jamiyatga bo‘lajak o‘quvchining shaxsiyati rivojlanadigan uy muhitini tarbiyalash, unga, birinchi navbatda, oilaga, so‘ngra ta’lim muassasasiga ota-onalarni yagona tarbiyaviy ish jarayoniga jalb qilish vazifasini qo‘ydi. Oilada samarali tarbiyaviy ishlar yosh avlodni axloqiy tarbiyalashda yuqori natijalarga erishish imkoniyatini kafolatlaydi. Ushbu muammolarni tahlil qilish va ko‘rib chiqish jamiyatni demokratik yangilash sharoitida oilada bolalarni ijtimoiylashtirish vositalari va shakllarini optimallashtirishga imkon beradi”[2], deb yozadi muallif.

Tadqiqotchi mintaqada ta’lim tarixida ayolga muhim rol berilgan degan xulosaga keladi. Xususan, ayollar oila davrasida bolalar va yosh avlodni tarbiya va ta’limida faol ishtirok etadilar. Garchi tarixan, shurolar davrigacha bir ayol, masalan, madrasada o‘qituvchi bo‘la olmagan bo‘lsa-da, shunga qaramay, XX asrning boshidan beri, o‘sha paytdagi rus podshosining sub’ektlari hisoblangan Markaziy Osiyo aholisining madaniy va ma’naviy tarbiyasi doirasida, ayollar pedagogik jarayonda faol ishtirok etib kelgan

[1] Убайдуллаев Г. У. Использование материалов узбекской народной педагогики при изучении курса педагогики: дисс. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. - Ташкент, 1983. 19-27-бетлар

[2] Юнусова Н. М. Детерминирующая роль женщины в процессе формирования нравственных ориентиров личности и семьи, опирающаяся на этнокультурные ценности: дисс. ... доктора педагогических наук: 13.00.00. - Душанбе, 2013. 67-бет.

Markaziy Osiyo xalqlari kabi, tojik xalq pedagogikasining axloqiy ildizlari ham N.M.Yunusovaning fikricha, islomiy an’analarga, shuningdek, har doim tarixiy sharoitlarga qaramay, demokratiya va me’yor bilan ajralib turadigan xalq madaniyatining o‘ziga xosligidan kelib chiqadi.

Butun Markaziy Osiyo kabi, Tojikiston pedagogik ta’limotlar tarixida ham ayol buyuk rol o‘ynagan, biroq uning bunday o‘rni ko‘proq oila davrasiga tegishli edi. Demak, ayollarning bolalar va yosh avlodni ta’lim va tarbiyasidagi faoliyati oila ta’siri orqali amalga oshirilgan. Markaziy Osiyo jamiyatlarida oila instituti tarixda muhim ahamiyatga ega ekanligi hisobga olinsa, N.M.Yunusovaning fikricha, ayollar bilvosita – uy doirasiga ta’sir qilish orqali jamiyatga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Shunday qilib, pedagogik tadqiqotlarda ayollarning tarbiyaviy rolining genezisi juda ko‘p qirrali va har taraflama tarzda taqdim etilgan. Ayollar ta’limi tarixi, shuningdek, ta’lim tarixi va umuman pedagogika bo‘yicha umumlashtirilgan asarlarda ko‘rsatilgandek, ayollar barcha tarixiy davrlarda yosh avlod tarbiyachilari va o‘qituvchilari bo‘lib xizmat qilishgan. Ayollar ta’limi va tarbiyasi asosan oilada amalga oshirildi.

Ma’lumki, antik davr va o‘rta asrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida maxsus ayollar ta’lim muassasalari bo‘lmagan va ayollar ta’limi uyda olib borilgan. Ayrim, paroanda ta’lim loyihalariga qaramay, umuman olganda, ayollar maktabi keng tarqalmagan, ammo bu dalillar ayolning tarbiyaviy rolini kamsitishga asos bo‘lmaydi.

Rossiya imperiyasida Ma’rifat davrida paydo bo‘lgan ayollar ta’lim muassasalari XIX asrda imperiya tarkibiga qo‘shib olingandan so‘ng Markaziy Osiyo hududlarida ayollar pedagogik ta’limi tizimining keng tarqalishiga zamin yaratdi. Biroq, Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ayollar ta’limi va qizlar tarbiyasining mustahkam asosini yaratgan taniqli ayol pedagoglarning ismlari ham o‘ziga xos iz qoldirgan. Aqlli kasblar (masalan, shoiralar) vakili bo‘lgan bu ayollar Markaziy Osiyoda qizlar ta’limiga asos va poydevor qo‘ydilar. Antik davrlar va o‘rta asrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida ayollar ta’limining ustuvor yo‘qligiga qaramay, Rossiya imperiyasiga qo‘shilgandan keyingi davrda bu erda qizlar ta’limi faollashdi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ta’kidlash joizki, pedagogik tadqiqotlarda ayollar tarbiyaviy rolining genezisi, shu jumladan

shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Jumladan, pedagogik, tarixiy-pedagogik va tegishli ilmiy ishlarda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish jarayonida ayollar tarbiyaviy rolining quyidagi pedagogik jihatlari ta’kidlangan. *Birinchidan*, bu bolaning ilk tarbiyachisi va o‘qituvchisi sifatida ayolning vazifasi ekanligi. *Ikkinchidan*, ayolning ona sifatidagi tarbiyaviy o‘rni. Ayol, o‘z farzandlarining birinchi o‘qituvchisi bo‘lib, ularning ongida axloq va milliy madaniyat haqidagi g‘oyalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, ona sifatida ayol o‘z farzandlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun u ularning uyida o‘qishni to‘liq nazorat qilishi va boshqarishi mumkin edi.

Demak, tarixdan saboq tufayli, bugungi kun ayollarimizni jamiyat rivojidagi faolliklari bilan birga, ular ma’rifatni onglariga, ma’naviyatni qalblariga jo qilib oilada farzand uchun mehribon ona, turmush o‘rtog‘i uchun sevikli yor, qolaversa, oilada iliq, mo‘tadil iqlim va sharoit yarata oladigan ijodkor va shirinso‘z beka ekanliklarini yodda tutishlarini ilmiy asoslarini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Chunki, “tarbiyaning turi va uni bolalarga singdirish usuli xilma-xil, biri-biridan zarur. Biroq mehr-shafqat, halollik, rostgo‘ylik tarbiyasi shu kunimizning eng dolzarb mavzuidir.”[1]

Shunday qilib, bir qator asarlarning epizodik xususiyatiga qaramay, umuman olganda, ayollarning tarbiya va ta’limdagi o‘rni haqidagi umumiy fikr shundan iboratki, aynan ayol bolaning birinchi o‘qituvchisi bo‘lib, tarbiyachi sifatida uning shaxsiyatini shakllantiradi hamda umumiy rivojlanishi uchun axloqiy asoslarni yaratadi.

1.3. Markaziy Osiyoda ayollar tarbiyaviy rolining an’anaviy talqini

Hap qaysi xalq, millat va elatlarning o‘ziga xos ma’naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, shubhasiz, oilaning o‘rni va ta’siri beqiyos hisoblanadi. Chunki, shaxsning eng sof va pokiza tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari avvalo oila bag‘rida shakllanadi. Shaxsning xarakteri, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviy ezgu mezon va qarashlar: yaxshilik va ezgulik, oliyjanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning zamiri aynan oila muhitida qaror topadi. Shuningdek, oila va ijtimoiy hayotda

[1] А.Солиев. Қатра ўгитлар.- Тошкент. “Ўқитувчи”, 1995, 24-бет.

ayollar tarbiyaviy salohiyatining yuksak bo‘lishi – jamiyatda barqarorlik va hamjihatlikning mustahkam bo‘lish omillaridan biri sanaladi.

An’anaga ko‘ra, Markaziy Osiyoda bir ayol ona, uy bekasi va oila o‘chog‘ining qo‘riqchisi bo‘lib xizmat qilgan. Ayol birinchi navbatda uy bekasi edi, qadimgi va o‘rta asrlarda u eri, oila boshlig‘i, shuningdek, uning ba’zan ko‘plab qarindoshlari nazorati ostida edi, ya’ni barkamol inson, uning tarbiyasi haqidagi yuksak g‘oyalar bayon qilingan zardo‘shtiylarning muqaddas kitobi “Avesto” ning tub ma’no - mohiyatini belgilab beradigan “Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal” degan tamoyilni oladigan bo‘lsak, unda ayollar tarbiyaviy roli naqadar ijtimoiy ahamiyatga ekanligini ko‘rish mumkin.[1] Barcha ezgulik fazilatlar o‘z-o‘zidan emas, balki ko‘p zahmatli tarbiya jarayonida va o‘ziga xos yondashuvlar asosida shakllantiriladi. Shu o‘rinda, ayol-ona zotining asl tarbiyaviy roli o‘zini namoyon eta boshlaydi.

Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy va ma’naviy talqinida ayollarning tarbiyaviy roli ayolning tabiatan go‘zalligi, donologi, oqilaligi, bunyodkorligi, yaratuvchanligi, mehnatsevarligi, yurtparvarligi, adolatliligi, mehr-shafqatliligi va eng muhimi, unga og‘ir, o‘ta mas’uliyatli, shu bilan birga, sharafli, muqaddas – onalik vazifasining yuklatilganligi bilan ulug‘lanadi. Chunki ayolgagina onalik va oiladagi bosh tarbiyachilik rolini olib borish, amalga oshirish tabiatan in’om etilganligi barchaga ayon va isbot talab etmaydigan haqiqatdir.

Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy turmush tarzi asosan shurolar davrida, o‘zgargan va o‘zgartirilgan paytda, ayollar maqomi serqirra bo‘ldi va o‘shandan buyon ular nafaqat oila o‘chog‘ining qo‘riqchisi sifatida harakat qilishlari, balki siyosiy va ijtimoiy faoliyat bilan shug‘ullanishlari, shuningdek, yosh avlod uchun o‘qituvchi va pedagog bo‘lishlari uchun imkoniyatlar doirasi kengaydi.

Tarixga sahifalariga murojaa etilsa, insoniyat sivilizasiyasining barcha bosqichlarida ham davlat boshqaruvi ishida ayollarning yuksak aql-idroki va dono maslahatlaridan o‘rinli foydalanib kelinganligiga guvoh, bo‘lish mumkin va bu hodisa ayolning tarbiyaviy roli naqadar ta’sirchan ekanligidan dalolat beradi. Shu bois, Markaziy Osiyon mustaqil davlatlarining zamonaviy sharoitida ayol erkak bilan bir xil huquqlarga ega. Bugun ayol o‘z maqomini erkak va oila yordamchisidan butun bir ijtimoiy guruh rahbari bo‘lishgacha o‘zgartirdi. Buning uchun,

[1] Фармонова, М. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б. 7-бет

asrlar davomida oqila ayol ajdodlarimizning ko‘rsatgan jasorati va fidoyiliklari yaqqol misoldir. Masalan, tengsiz aql-zakovati, shijoati bilan To‘maris mintaqa tuprog‘iga bostirib kirgan bosqinchilarga qarshilik ko‘rsatgan bo‘lsa, davlat ishlarini boshqarishda Amir Temurga Bibixonim maslahatgo‘y bo‘lgani tarixdan ma’lum. Zaxiriddin Muxammad Bobur ham davlat boshqaruvida ayol shaxsiyatiga yuksak e’tibor bilan qaragan. Unda xotin-qizlar qadr-qimmatini joyiga qo‘yish, izzat-hurmatlarini bajo keltirish ustun bo‘lgan, zarur bo‘lganda Kutlug‘ Nigorxonim, Esan Davlatbegim, Xonzodabegim va boshqa ayollar bilan davlat ishlari muammolariga oid masalalar bamaslahat ko‘rib chiqilgan hamda ularning fikrlari inobatga olingan.[1] Ushbu misollardan ko‘rinib turibdiki, ayollardagi muomala madaniyati, tinglash mahorati, o‘zini tiya bilishlik, vafo va sadoqat, sezgirlik, adolatparvarlik, oshkoralik, samimiylik, xushmuomalalik, to‘g‘riso‘zlik, javobgarlik, nafosat, mas’uliyat kabi insoniy fazilatlar ular timsolining asosini tashkil etgan

N.T.Nurulla-Xodjaeva o‘zining “Ayollar o‘zgarayotgan jamiyatda: Markaziy Osiyo davlatlari bo‘yicha tadqiqotlar misolida” mavzusidagi dissertatsion tadqiqotida ko‘rsatganidek, mintaqaning zamonaviy davlatlarida ayollarning mavqei ko‘p jihatdan Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy madaniyati uchun xos emas. Avvalo, bugungi kunda ushbu mustaqil mamlakatlarda ayollar to‘liq huquq va erkinliklarga ega, xususan, ular ijro hokimiyatini tanlashi, shuningdek, davlatdagi siyosiy va ijtimoiy qarorlarga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Qolaversa, ayni paytda, Markaziy Osiyoda ayol o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishi uchun hech qanday to‘siq yo‘q. Tadqiqotchi bu holatni birinchi navbatda sovet o‘tmishi bilan bog‘laydi, ammo an’anaviy ravishda Markaziy Osiyo mamlakatlarida, masalan, yaqin Sharq yoki Arab mamlakatlariga uxshab ayollarga nisbatan katta xurofot va ijtimoiy qat’iyat yo‘qligini ta’kidlaydi.[2]

Markaziy Osiyoda ayollar tarbiyaviy rolining an’anaviy talqinini “Sovet Sharqi ayollarining ma’naviy qiyofasi” nom asarida M.K.Gafarova yoritib bergan. Uning fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo mintaqasida, ya’ni sovet Sharqiy respublikalarida ayollarning ijtimoiy va hatto siyosiy hayotdagi o‘zini o‘zi anglash imkoniyatiga kengligiga

[1] Байбаева М.Х. Таълим муассасаларида раҳбар аёлларнинг ўқув жараёни самараддорлигини оширишдаги роли // Оила институтини мустаҳкамлашнинг долзарб масалалари: миллий ва хорижий тажриба // “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти. – Тошкент, 2021. – 538 б. 59-бет

[2] Нурулла-Ходжаева Н. Т. Женщины в трансформирующемся обществе: На примере исследований по государствам Центральной Азии: дисс. ... кандидата философских наук: 09.00.11. - Душанбе, 2004. - 168 с. С.93-120

qaramay, u hali ham an’anaviy g‘oyalarning kuchli ta’siri ostida qolgan, jumladan, o‘zining roli haqida. Olimaning ta’kidlashicha, Markaziy Osiyoliklarning madaniy g‘oyalariga ko‘ra, ayol, nafaqat o‘choq qo‘riqchisi, balki tarbiyachi va o‘qituvchi, bolalar va yosh avlod pedagogi sifatida ham faoliyat olib boradi va bu asosan oilada va oila doirasida sodir bo‘ladi munosabatlarni tashkil etadi. Muallif, ushbu xulosalarini tasdiqlashga imkon beradigan boshqa ma’lumotlarni ham ta’kidlaydi. Bunday ma’lumotlar, masalan, sotsiologik so‘rovlarni, shu jumladan ayollarning oila, ijtimoiy va fuqarolik ishlari va jarayonlaridagi o‘rni bo‘yicha tadqiqotlarni o‘z ichiga olishi mumkin.[1]

Markaziy Osiyo xalqlarining milliy va islomiy qadriyatlarga asoslangan madaniyati ayollarga faqat yuqorida aytib o‘tilgan rollarni yuklagan emas. Balki, ayol eri vafot etgan va u beva qolgan taqdirda oila boshlig‘i vazifasini bajarishi mumkin edi. Mintaqada beva ayol umumiy hurmat va ehtiromga ega bo‘lishi mumkin edi, bu xususan, yosh avlodni, ayniqsa, farzandlarini tarbiyalash, shuningdek, qonuniy turmush o‘rtog‘i bo‘lmagan taqdirda oilaviy ishlarni boshqarish uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi bilan bog‘liq hollarda.

B.P.Palvanova yigirmanchi asrning o‘rtalarida ya’ni, shurolar davrida yozilgan “Sovet Sharqining qizlari” va “Musulmon ayolning ozodligi” asarlarida, qayd etishicha, sovet davlatining tarkibiy qismiga aylangan Markaziy Osiyo xalqlarining madaniyatlarida, ayollar an’anaviy tarzda, ancha ozod bo‘lishgan. Eng avvalo, tadqiqotchining ta’kidlashicha, ayolga tarbiyaviy rol berilgan, bu uning bolalar va yosh avlodning birinchi o‘qituvchisi, tarbiyachisi va pedagogi sifatidagi maqomi bilan bog‘liq edi.[2] B.P.Palvanovaning so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyodagi ayol an’anaviy talqinda bolaning g‘amxo‘r tarbiyachisiga aylandi.[3]

K.A.Bekturganova “Qirg‘iz yurtining qizlari” nomli asarida Qirg‘izistonda ayollarning tarbiyaviy roli haqidagi an’anaviy g‘oyalar musulmon huquqi asoslaridan, musulmonlarning ijtimoiy voqelikka qarashlari, shuningdek, qirg‘iz xalqi madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqanligini ta’kidlaydi. Uning so‘zlariga ko‘ra, qirg‘iz antik, o‘rta asrlar va hozirgi zamon jamiyatidagi ayol birinchi

[1] Гафарова М. К. Духовный облик женщины Советского Востока. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 207 с. С.37-81

[2] Пальванова Б. П. Дочери Советского Востока. – М.: Госполитиздат, 1961. - 174 с. С.22-28

[3] Пальванова Б. П. Эмансипация мусульманки: Опыт раскрепощения женщины Советского Востока. – М.: Наука, 1982. - 304 с. С.205

navbatda yosh avlod tarbiyachisiga aylanib, bu vazifani oila davrasida bajargan.[1]

Shu bilan birga, Markaziy Osiyoning islomni qabul qilmagan kichik xalqlari madaniyatlariga ko‘ra, ayolga hatto ijtimoiy hayot tuzilishida va ijtimoiy ierarxiyada etakchi mavqega ega bo‘lish mumkin edi. Tadqiqotchi D.A.Nikolaeva “Buryatlarning an’anaviy madaniyatida ayollar fazosi” mavzusidagi dissertatsiyasida, Markaziy Osiyo mintaqasida tarixan yashagan buryat xalqi ayollarining to‘liq ijtimoiy huquq va majburiyatlarga ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Uning so‘zlariga ko‘ra, buryat ayollari an’anaviy ravishda ijtimoiy mavqeini anglashda qiyinchiliklarga duch kelmagan. Garchi buryat an’anaviy madaniyati hali ham ayolga birinchi navbatda ona, xotin va o‘choq qo‘riqchisi sifatida joy ajratgan bo‘lsa-da, shunga qaramay, ushbu jamiyat doirasida u o‘zini jamoat rahbari sifatida namoyon qilishi, xususan, siyosiy va boshqa shunga o‘xshash ishlarni olib borishda ishtirok etishi mumkin edi.

Bundan tashqari, D.A.Nikolaevaning ta’kidlashicha, buryatlarning an’anaviy madaniyati doirasida ona mavqei alohida ahamiyatga ega edi. “Ona mavqeining mavjudligi bir qator muhim g‘oyalarni tasdiqlaydi: oila kabi ijtimoiy institutning shakllanishi; genetik meros ayol bilan bog‘liq – “etnik guruh qonining pokligi”; buryat klanlarining o‘ziga xos xususiyatlariga va ularning nomlariga ta’siri. Ayol mavqeining eng muhim elementi bu matrilokallik, avunkulyatsiya, amakivachchalararo nikoh, to‘y marosimlarining paydo bo‘lishi, shuningdek qarindoshlik terminologiyasi va onalik huquqi institutlari”, deb ta’kidlaydi olima o‘z tadqiqotida. Onalik madaniyati toifalari buryat xalqining ijtimoiy hayotida chuqur ildiz otganligini ta’kidlab, D.A.Nikolaeva buryat hayoti doirasida ayol ijtimoiy fazoning asosiy bir figuraga aylanganini, o‘ziga xos xususiyatlarga va ijtimoiy tizimda alohida mavqega ega bo‘lganligi bilan bog‘laydi.[2] Markaziy Osiyo mintaqasida yashagan buryat xalqining madaniyati doirasida ayol juda faol ijtimoiy va hatto siyosiy faoliyat olib borishi mumkin edi, biroq, shunga qaramay, mintaqadagi ayolga tarixan, boshqa vazifalar qatori, bolalar va yosh avlod tarbiyachisi va o‘qituvchisi vazifasi yuklatilgan. Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy talqiniga ko‘ra, bu funksiyalarni ayol birinchi navbatda oila davrasida bajarishi kerak edi. Boshqacha qilib aytganda,

[1] Бектурганова К. А. Дочери земли киргизской. - Бишкек: Кыргызстан, 2003. - 84 с. С.10-31

[2] Николева Д. А. Женское пространство в традиционной культуре бурят: автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.07. - М., 2011. - 58 с.

Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining bolalar va yosh avlodni tarbiyalashda ayollarning roli va o‘rni haqidagi an’anaviy g‘oyalari unga uy tarbiyachisi, o‘qituvchi va pedagog vazifasini yuklagan. Masalan, ayollar oilaviy hayot doirasida bajariladigan qizlariga savodxonlik yoki uy xo‘jaligi asoslarini o‘rgatishlari mumkin edi.

Yuqoridagi paragarflarda ta’kidlaganimizdek, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida islom ta’limoti yoki musulmon e’tiqodi katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Shu bois, Markaziy Osiyo xalqlari orasida ayollarning tarbiyaviy roli islomning diqqat markazida haqidagi an’anaviy g‘oyalarni ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Zero, mintaqadagi mustaqil davlatlarning aksariyati uchun madaniyatni shakllantiruvchi din bo‘lgan islom, dunyoning tuzilishini, jamiyat hayotini, jamiyat a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, ta’lim va tarbiyaning asosiy hal qiluvchi omillarini, xususan, ayollar tarbiyaviy rolini tushunishga zamin yaratadi.

L.N.Frolova ayollarning islomdagi mavqei haqidagi maqolasida ta’kidlaganidek, ushbu din doirasida ayollar birinchi navbatda ijtimoiy muloqot va uy ishlarini olib borish uchun zarur bo‘lgan ta’lim va tarbiya olishlari mumkin edi.[1]

Ta’kidlash joizki, islom tarixidagi ayollar, boshqa faoliyatlar qatori, ta’lim muassasalarining asoschilari, shuningdek, bolalar va yosh avlodning tarbiyachilari, o‘qituvchilari va pedagoglari sifatida ijtimoiy faoliyat bilan shug‘ullanishlari mumkin edi. Masalan, Tunis hududidagi bugungi kunda dunyodagi eng qadimgi hisoblanadigan universitet IX asr o‘rtalarida Fotima Al-Fixriy tomonidan tashkil etilgan madrasa negizida paydo bo‘lgan.[2]

M.Toxtadjaevaning ta’kidlashicha, Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o‘zbek xalqi madaniyatida ayollarning tarbiyaviy roli haqidagi an’anaviy g‘oyalar quyidagi asoslarga tayanadi:

1. Ayol ta’lim olishi mumkin va kerak, bu boshqa narsalar qatori o‘z farzandlarining samarali o‘qituvchisi va tarbiyachisi sifatida harakat qilishi uchun zarurdir. An’anaga ko‘ra, Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqlari madaniyatida ayollarga savodxonlik asoslari, islomning asosiy ruknlari, shuningdek, uy xo‘jaligini yuritish qobiliyati o‘rgatilgan;

2. Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy talqinida ayolning tarbiyaviy roli ayolning yosh avlodga ta’lim berish imkoniyati sifatida

[1] Фролова Л. Н. Статус женщины в исламе. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/status-zhenschiny-v-islame?ysclid=m50wuqj48w336796424

[2] https://ru.wikipedia.org/wiki/Фатима_альФихри

tushuniladi. Bu xususiyatlar, birinchi navbatda, uy ta’limi atrofida talqin etiladi. Shurolar hokimiyati davridan boshlab ayollar maktab o‘qituvchilaridan tortib universitet professorlarigacha turli profildagi o‘qituvchi bo‘lishlari mumkin bo‘lsa-da, shunga qaramay, aksariyat Markaziy Osiyo xalqlarining an’analarida ayol tarbiyachi va o‘qituvchi, bolalar va yosh avlod pedagogi vazifasini asosan oila davrasida bajarishiga ustunlik beriladi. Shunday qilib, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida ayolga yosh avlod tarbiyachisi maqomida tarbiyaviy rol beriladi.[1] Shuning uchun, mintaqa xalqlari orasidagi an’anaviy talqin ayollarning tarbiyaviy rolini e’tirof qilish hamda e’tiborda saqlash bo‘lgan.

A.E.Izmailov 1957 yilda nashr etilgan, o‘zining “Sovet maktabining Qirg‘izistondagi 40 yillik tarixiga oid ocherklar” nomli asarida, Markaziy Osiyo xalqlarini, shu jumladan qirg‘iz xalqini ayol tarbiyaviy rolining an’anaviy talqini haqida ta’kidlaydiki, ayol o‘zini oilaviy an’analarning qo‘riqchisi sifatida namoyon etib, oilada, xususan, bolalar va yosh avlodga ma’lum axloqiy munosabatlarni singdirish orqali ta’lim va tarbiya funksiyalarini bajaradi. Garchi muallif qirg‘iz ayolini faqat sovet maktabi “ozod qilgan” degan fikrlarga amal qilsa-da, Qirg‘izistonda ta’limni rivojlantirishda an’anaviy madaniyatning foydali rolini e’tirof etadi.

Olimning fikricha, an’anaga ko‘ra, Qirg‘izistonda boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlari kabi ayollarga islom olamining qolgan qismiga qaraganda ko‘proq huquq va erkinliklar berilgan, bu esa ayollarning ma’lumotli bo‘lishiga, shuningdek, oilada, birinchi navbatda, o‘z farzandlari va o‘zlarining eng yaqin qarindoshlari bolalari uchun tarbiyachi va o‘qituvchi sifatida faoliyat yuritishiga sharoit yaratgan.[2]

Qozog‘istonlik tadqiqotchi K.Sadvokasov ham sovet davrida nashr etilgan “Qozog‘istonda ayollar ta’limining rivojlanishi” nom ishida qozoqlarning ayollarga bo‘lgan an’anaviy qarashlari islom amrlariga asoslanganligini ta’kidlab, agar ayolning tarbiyaviy va ta’lim funksiyasi haqida gap ketsa, faqatgina oila davrasida tarbiyaviy va ta’limiy rolini tavsiflash mumkinligi nazarda tutilishini qayd etadi. Qadimgi zamon va o‘rta asrlarda qozoq ayollari va hatto bu erlarning Rossiya imperiyasiga

[1] Тохтаджаева М. Традиционные представления о женщине в культурах народов Средней Азии // Вестник Европы. – 2019. - №5. – С.82-94.

[2] Измайлов А. Э. Очерки по истории советской школы в Киргизии за 40 лет (1917-1957 гг.). - Фрунзе: Киргизучпедгиз, 1957. - 283 с. С.58

qo‘shilishigacha ayollar an’anaviy ravishda yosh avlodning tarbiyachilari va o‘qituvchilari sifatida talqin etilgan.[1]

Qozoq xalqi orasida ayollarning tarbiyaviy roli to‘g‘risida A.I.Sembaev ham o‘zining “Qozog‘istonda Sovet maktabining rivojlanish tarixi” nomli monografik asarida muhim mulohazalarni qayd etadi. Tadqiqotchiga ko‘ra, qozoqlarning milliy mentaliteti uchun asos bo‘lgan an’anaviy islom madaniyati ayollarning tarbiyaviy rolini, birinchi navbatda, o‘z farzandlari va yaqinlari farzandlarining o‘qituvchisi sifatida talqin etilishiga asos bo‘ladi. Ayol, birinchi navbatda, o‘qituvchi sifatida harakat qilishi, atrofdagi dunyo va ijtimoiy hayot haqidagi asosiy tushunchalarni bolalar va yosh avlodga singdirishi mumkin edi. Ikkinchidan, ayol axloqiy tarbiyachiga aylanadi. Agar erkaklar islom va musulmon huquqi asoslarini, shuningdek, savodxonlik va ilm-fan qoidalarini o‘rgatgan bo‘lsa, ayol bolalarda va yosh avlodda axloqni birinchi navbatda o‘z namunasi bilan tarbiyalagan. Bundan tashqari, ayollar tomonidan axloqni tarbiyalash jamiyat va oilaviy hayotning alohida sub’ektlariga maslahat, yo‘l-yo‘riq va tushuntirishlar orqali amalga oshirilar edi.[2]

Shunday qilib, ayolning an’anaviy talqindagi tarbiyaviy rolini Qozog‘iston materiallari asosida tahlil qilib, ushbu hududda ayol oila davrasida yosh avlodning o‘qituvchisi, tarbiyachisi va pedagogi sifatida e’tirof etilgan va tushunilgan degan xulosaga kelish mumkin. Ayollar hayot, atrofdagi dunyo va boshqalar haqidagi bilimlarning tayanch asoslarini singdirardilar, bu esa qozoq an’anaviy oilasi tarkibidagi ayollarning muhim o‘rni nuqtai nazaridan tushunilishi kerak.

A.N.Bodurbekovaning “Tojikistonda ayollar tarixini professor R.A.Nabieva asarlarida yoritish” nomli dissertatsiyasida ayollar masalasi ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavzusiga aylanganligi ko‘rsatiladi. Muallifning ta’kidlashicha, Tojikiston ilm-fanidagi “ayollar masalasi” muammolarining aksariyati ayolning jamiyatdagi o‘rni masalasi atrofida bo‘lib, jumladan uning tarbiyaviy vazifasi bilan ham bog‘liq o‘rganilgan. A.N.Bodurbekova ta’kidlaganidek, tarbiya, tojik xalqi tarixi va madaniyatida ayolning asosiy vazifasi bo‘lgan.[3]

[1] Садвакасов К. Развитие женского образования в Казахстане в 1920-1932 годы. Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - Алма-Ата, 1966. – 28 с.

[2] Сембаев А. И. История развития советской школы в Казахстане. - Алма-Ата: Казучпедгиз, 1962. - 367 с. С.300-320

[3] Бодурбекова А. Н. Освещение истории женщин Таджикистана в трудах профессора Р.А.Набиевой: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.01. -Душанбе, 2020. - 24 с.

Shunday qilib, tojik xalqining urf-odatlarida ayollarning tarbiyaviy roli asosiy omillardan biri sifatida talqin qilinar edi. Aynan ayollar oila davrasida, ya'ni oilaviy ta'lim, o'qitish va tarbiya jarayonida birinchi pedagog sifatida e'tirof etilgan.

Turkmanistonning ijtimoiy tuzilishi va shu jumladan ayollarning turkman jamiyati va madaniyatidagi mavqeini o'rganish bo'yicha nashr qilingan sharhiy maqolada, L.Klark, M.Turman va D.Taizon[1] ayollarning tarbiyaviy roli haqidagi an'anaviy turkman qarashlari, ular bolaning birinchi tarbiyachi va o'qituvchisi bo'lishi kerakligi hayotiy asoslanganligini ta'kidlaydilar. Bu holat turkmanlarning islomiy va milliy an'analari bilan bog'liq bo'lib, unda ayolga uy bekasi va mehnatsevar xotin roli berilgan.

Biroq, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ayollar, yosh avlodning ta'limi jarayonidagi omillarda asosiy bo'g'in bo'lib xizmat qilgan. Erkak o'qituvchilar bolalar va o'smirlarga islom axloqi va madaniyati asoslarini o'rgatgan bo'lsa, ayollar oila davrasida bo'lib o'tgan ijtimoiy hayot va ijtimoiy munosabatlarning asosiy shakllarini o'rgatishgan.

"Ayollarning islomdagi mavqeining o'ziga xos xususiyatlari" nomli maqolada ta'kidlanganidek: "Islomda musulmonlar bugungi kungacha qat'iy rioya qiladigan bir nechta o'gitlar orasida onaga alohida munosabat bor. Musulmonlarning onalariga bo'lgan hurmati hammaga ma'lum. Musulmon ona va uning farzandlari o'rtasidagi, ayniqsa iliq munosabatlar va musulmon erkaklarning onalariga bo'lgan chuqur hurmati G'arbda odamlarni hayratda qoldiradi. Islomda onaga hurmat va onalik qadriyatlari ajralmasdir. Qur'on, Allohga sajda qilgandan keyin ota-onaga mehr berishni birinchi navbatda qo'yadi. Qur'onda bolaning tug'ilishi va tarbiyasida onaning katta roli haqida alohida ta'kidlanadi: "Biz odamga ota-onasini hurmat qilishni buyurdik. Onasi uni ko'tarib, qiyinchiliklarni boshdan kechirdi, ikki yoshida sutdan ajratdi."[2] Shu bois, asrlar davomida ayol ona sifatida namoyon bo'lib, axloq asoslari va yosh avlodning xulq-odobini shakllantirdi.

Ayolning tarbiyaviy roli haqida L.M.Agzamova mulohaza yuritib qayd etadiki, ayol islom an'analariga muvofiq tarbiya jarayonida bolalarni milliy va diniy qadriyat ruhida tarbiyalaydigan eng ta'sirchan shaxs hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, ona o'z farzandlarining birinchi o'qituvchisi hisoblanadi va uning vazifasi ularni toza, ozoda va intizomli

[1] Clark L., Thurman M., Tyson D. Turkmenistan: History and Structure. – NY, 1997. – 610 p. P.320-336

[2] Джовбатырова З. Р. Особенности положения женщины в исламе. URL.: https://school-science.ru/2/5/30659?ysclid=m50wz4k9ua67758533

qilib tarbiyalash, yoshligidan dinni tanishtirish, odamlar bilan munosabatda yaxshi axloq va to‘g‘ri odob-atvorniqo‘llashni o‘rgatishdir.[1]

Ta’lim jarayoni ayoldan islomiy talqinda hayotning turli sohalarida ma’lum tayyorgarlik va bilimlarga ega bo‘lishni talab qiladi. Masalan, ayol ta’lim, axloqiy rivojlanish, aniq dunyoqarash va dunyoanglashga ega bo‘lish nuqtai nazaridan islomni bilishi kerak. Qolaversa, bugungi kunda, bir qator musulmon mamlakatlarida ayollarga diniy pedagogika sohasida o‘zlarini sinashga ruxsat berilgan va ular o‘qituvchi-murabbiy bo‘lishlari, musulmon diniy maktablarida dars berishlari, Qur’on matnlarini o‘qishni, kundalik hayotda ishlatilishi kerak bo‘lgan oddiy ibodatlar o‘rgatishlari mumkin.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy talqinida ayollar tarbiyaviy rolining umumiy paradigmasi ayol-onaning bolalar va yosh avlod tarbiyasidagi o‘ziga xos va muhim o‘rnini tasdiqlashga asoslanadi. Ayol bolalarning, ayniqsa o‘z farzandining birinchi tarbiyachisi va o‘qituvchisi sifatida mavqega ega. Eng muhimi, bu xususiyatlar Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining barcha madaniyat va an’analarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, Qirg‘izistonda ayol uyda o‘qitish va bolalar va yosh avlod o‘rtasida axloqiy qadriyatlarni tarbiyalash sohasida katta ustunlikka ega edi. Tojikiston, Qozog‘iston, O‘zbekiston va Turkmanistonda ayolga bolani milliy madaniyat olami bilan tanishtirgan va unga an’anaviy axloqiy qadriyatlarning dastlabki boshlanishini ko‘rsatgan shaxs roli berilgan.

Xuddi shu tendensiyalar Markaziy Osiyo mintaqasida yashovchi boshqa xalqlar, masalan, buryat elati madaniyatida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini an’anaviy talqin qilishda shaxs va oilaning axloqiy qadriyatlari va ma’naviy yo‘nalishlarini shakllantirishda ayollarning rolining pedagogik jihatlari uning onalik va oilaviy rollariga qaratiladi. Uy va oilada ayollar yarmining boshlig‘i bo‘lgan ona-ayol islom tomonidan belgilab qo‘yilgan onalik vakolati pozitsiyasidan kelib chiqib, axloq va odob o‘qituvchisi va tarbiyachisiga aylanib qoladi.

Aynan ayol bolaga ona va oilada xotin sifatida kundalik turmush faoliyati doirasida, o‘z namunasi bilan farzandlarga milliy-madaniy va diniy axloq asoslarini singdirish davomida ularga ijtimoiy voqelikning

[1] Агзамова Л. М. Роль и место женщин-матери в Исламе. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-mesto-zhenschiny-materi-v-islame?ysclid=m50x11qhxs750406799

asosiy jihatlarini, xulq-atvor qoidalarining mohiyatini, boshqalarni va ayniqsa, kattalarni hurmat qilishni o‘rgatish vazifasini asrlar davomida bajarib kelgan va ilmiy, adabiy meros namunalarida muhr qoldirgan.

Ilmiy o‘rganishlar natijalariga ko‘ra, Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy talqinida ayollarning tarbiyaviy roli birinchi navbatda instinktiv vazifalaridan kelib chiqib, asosan oila davrasida, so‘ng yaqin va qarindoshlar atrofida amalga oshirilgan. Ayollar, shuningdek, birinchilardan bo‘lib, “oila” pedagogikasining aspektlarini angladilar va o‘zlari tarbiyalanganlik darajasiga moslab, albatta oila davrasida bolalar va yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitishini yo‘lga quyib kelganlar.

Ma’lumki, Qadimiy Turonzamin va Eronzamindagi axloqiy tafakkur taraqqiyoti zardo‘shtiylik dinining vujudga kelishi bilan bog‘liq.[1] Shu bilan birga, qadimgi zamonlardan o‘ziga xos rivojlanishga moyil bo‘lgan Markaziy Osiyo xalqlarining urf-odatlari, islom dinining kirib kelishi bilan yangicha mazmun kasb etib, bugungi ma’naviy madaniyatning asosini tashkil etadi. Shuning uchun, Markaziy Osiyo xalqlarining ayollar tarbiyaviy rolini an’anaviy talqin qilishda ularning musulmon e’tiqodi mazmuni bilan chambarchas bog‘liq holda ko‘rib chiqilishini hisobga olish kerak.

Garchi islom erkaklar va ayollarning ijtimoiy farqlanishiga, ularning ijtimoiy rollarini taqsimlashga imkon bersa va hatto rag‘batlantirsa-da, shunga qaramay, an’anaviy ravishda musulmon madaniyati ayolga yosh avlodning birinchi ustozi rolini nisbat beradi. Markaziy Osiyo xalqlarining tarbiya va ta’lim madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini aynan islom an’analari kontekstida ko‘rib chiqish kerak. Ushbu mintaqa xalqlarining an’analarida ayol juda muhim o‘rin tutadi.

Shunday qilib, Markaziy Osiyoda azaldan an’anaviy tarzda talqin etilgan ayollarning tarbiyaviy roli, ilmiy doiralarda, ayniqsa pedagogik tadqiqotlar predmetiga aylanishi, birinchi navbatda, ayol-onaning bolalar va yosh avlodni shaxs sifatida tarbiyalash va o‘qitish, ularni to‘laqonli ijtimoiylashtirishida etakchi va asosiy bo‘g‘ini sifatida e’tirof qilinishi bilan bog‘liq. Qolaversa, ayolning tarbiyaviy roli pedagogika fanining asl mohiyatidagi mazmunning ifodasidir. Chunki, shaxsda ilk hayotiy tasavvurlar, yaxshilik va yomonlik haqidagi axloqiy mezonlar, iymon-e’tiqod, mehr-oqibat, or-nomus, oliyjanoblik, muhabbat,

[1] Фармонова, М. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б. 8-бет

ma’rifatparvarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, mas’uliyat, sabr-qanoat, mehnatsevarlik kabi yuksak tushunchalarning poydevorini shakllantirish onalik burchiga kiradi. Ayol-ona ajdodlardan meros bo‘lib asrlar mobaynida saqlanib kelayotgan milliy qadriyatlar, sharqona odob, muqaddas an’analarni keyinga avlodlarga etkazib beruvchi kuchli tarbiya omillarining boshqaruvchisidir. Ayol jamiyat hayotida ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi va rivojlanishida muhim rol uynaydi.[1]

1.4. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini takomillashtirish bosqichlarini davriylashtirish

Markaziy Osiyo ayollariga bolalar va yosh avlod tarbiyachisi, o‘qituvchisi va pedagogi roli berilganligini aniqladik. Bu oila davrasida sodir bo‘ladi, u yerda ayollar birinchi navbatda o‘z farzandlarini tarbiyalaydilar, xususan, ularga islomning axloqi va ma’naviy madaniyati asoslarini o‘z namunalari va oila a’zolari, avlod a’zolari misolida singdirardilar.

Shu bilan birga, o‘rganilgan materiallardan ayollarning tarbiyachi va o‘qituvchi sifatidagi tarixining o‘ziga xos davriyligi borligi aniqlandi. Unga ko‘ra, ayniqsa, qadimgi va o‘rta asrlarda, shuningdek, yangi va zamonaviy davrda ayol hayotining, ijtimoiy mavqeining, tarbiyaviy rolining o‘ziga xos jihatlari bo‘lgan va ushbu har bir omil o‘zidan iz qoldirgan bo‘lib, shu jumladan, ayolning tarbiyaviy funksiyasi ham davrlar o‘zgarishi sari yangicha mazmun kasb etib borgan.

Tahlil qilingan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, shu jumladan Markaziy Osiyo mamlakatlarida ayollarning tarbiyaviy funksiyasini rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich takomillashtirishni o‘z ichiga olgan. Boshqacha qilib aytganda, ayolning tarbiyaviy roli masalasi tarixni takomillashtirishning bir necha bosqichlaridan o‘tadi, ularning har biri o‘ziga xosligi va o‘ziga mosligi bilan belgilanadi. Ilmiy adabiyotlarda ayollarning tarbiyaviy rolidagi ushbu bosqichlar qayd etilgan.

Shu bilan birga, ko‘pchilik olimlarning ta’kidlashicha, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida har bir davrning o‘ziga xosligiga qaramay, umuman olganda, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda

[1] “Zamonaviy oilada, farzand tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. [Matn] – Toshkent: Mahalla va oila nashriyoti, 2021. – 200 b. 50-бет

ayollarning tarbiyaviy roli nisbatan statik sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, “Tojik xalqi pedagogikasi tarixi” asarida, Tojikiston va tojik milliy madaniyati misolida ushbu xalq orasida ayollarning tarbiyaviy rolini oshirish yoki takomillashtirishi bo‘yicha bir necha bosqich boshdan kechirilganligi qayd etiladi. [1]

Mualliflarga ko‘ra, agar qadimgi davrlarda ayol kamroq huquqlarga ega bo‘lgan bo‘lsa, o‘rta asrlarda va ayniqsa zamonaviy davrda Tojikistonning an’anaviy madaniyati ayolga bolalar va yosh avlod tarbiyachisi va o‘choq qo‘riqchisi rolini bergan bo‘lsa-da, jamiyatda uning yangi mavqeini shakllantirgan. Shu bilan birga, tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, ayollarning tarixdagi tarbiyaviy rolidagi ba’zi o‘zgarishlarga qaramay, bu rolning nisbatan statik xususiyatini ta’kidlash mumkin.

Shunday qilib, qadimgi davr va o‘rta asrlarda hamda zamonaviy davrda ayol umuman bir xil, ya’ni bolalar va yosh avlodda axloqiy madaniyatni shakllantirishda tarbiyaviy funksiyalarni bajargan. Ushbu funksiyalar esa ayollarning ijtimoiy roliga qaratilgan. Turli tarixiy davrlarda ayolga ona, opa-singil, xotin va uy bekasi vazifalari yuklatilgan. Bolalar tarbiyachisi va yosh avlod o‘qituvchisi vazifasi ayollarning ijtimoiy rollari makoniga uyg‘un ravishda qo‘shilib ketgan. Bu jihatlar aksariyat xalqlarda, jumladan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi xalqlarida ham kuzatilgan.

Ayollar tarbiyaviy rolini takomillashtirish bosqichlarini davriylashtirish masalasi, ushbu rolning tarixiy bosqichma-bosqich rivojlanishi, albatta insoniyat tarixini tarixiy davrlashtirish hamda xalqlar hayotidagi tarixiy ijtimoiy o‘zgarishlar bilan bog‘liqligini ta’kidlash lozim. Ushbu davrlashtirish ayolning sa’y-harakatlari va uning oila va jamiyatdagi tegishli vazifalarini bajarishi natijasida sodir bo‘lgan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tarbiyalashga qaratilgan faoliyatini ijtimoiy ehtiyoj va rivojlanish zarurati nuqtai nazaridan amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Turli adabiy, ilmiy va madaniy materiallar, shuningdek, mintaqadagi ta’lim va pedagogika tarixiga oid ma’lumotlarni nazarda tutgan holda, Markaziy Osiyo misolida bu jarayonni ko‘rsatish mumkin. Garchi ayol barcha tarixiy davrlarda bolalar va yosh avlodning tarbiyachisi va o‘qituvchisi sifatida tavsiflangan bo‘lsa-da, ayollar tarbiyaviy rolini davriylashtirishni tuzish ayollar ta’limi va umuman

[1] Афзалов Х., Рахимов Б. История педагогики таджикского народа. -Душанбе: Маориф, 1994. – 310 с. С.24-77

madaniyatining tarixiy rivojlanishining asosiy parametrlariga asoslanishi mumkin. Ta’kidlash joizki, aynan Markaziy Osiyo materiallariga e’tibor qaratish, ushbu dissertatsiya mavzusining dolzarbligi qismida bayon etilgan muammolar echimiga mos keladigan tadqiqot usulining maqsadidir.

Shunday qilib, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish jarayonida ayollarning tarbiyaviy rolini va uni takomillashtirish bosqichlarini o‘rganib, uning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra bir necha sabablarga asoslangan Markaziy Osiyo mintaqasi materiallari va ma’lumotlariga murojaat qilish mumkin.

Birinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasini bir butun sifatida yagona madaniy makon birlashtiradi. Bu hudud islom olamining e’tiborli makonidir. Markaziy Osiyo xalqlarining mahalliy madaniyati, shubhasiz, sezilarli farqlarga ega, ammo shu bilan birga ularni islomiy qadriyatlar, urf-odatlar va ideallar birlashtirgan holda ifodalash mumkin.

Ikkinchidan, shuni ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyo xalqlari o‘z yashash joylarining geografik mintaqalari yaqinligi tufayli tarixda yaqin o‘zaro munosabatlarga kirishgan, shuning uchun bu xalqlar o‘rtasida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini madaniy rivojlanishning yagona jarayoni sifatida o‘rganish mumkin. Masalan, islom sivilizatsiyasi o‘zining barcha tarixiy davrlarida ayolga yosh avlodning tarbiyachisi va o‘qituvchisi sifatini nisbat berishini “Islom nuqtai nazaridan ayollarning oila va jamiyatdagi o‘rni”[1] nom asarida F.Sherifzoda ham ta’kidlagan. Uningcha, avvalo, bu pozitsiya ayolni axloq asoslari, islomiy qadriyatlar va urf-odatlarga mos keladigan to‘g‘ri xatti-harakatlar, shuningdek, ijtimoiy hayot va amaliyot haqida asosiy tushunchaga o‘rgatishga qaratilgan faoliyatidan kelib chiqadi.

E.V.Potorochina Markaziy Osiyoda ta’lim va pedagogika tarixiga bag‘ishlangan maqolasida bu institutlarni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichda o‘tganligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, xususan, Markaziy Osiyoda ta’lim va pedagogika tarixining muhim masalalari qatorida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish jarayonida ayollarning tarbiyaviy rolini aytib o‘tish mumkin. Bu hodisa, muallifning fikricha, Markaziy Osiyo xalqlarining umuman ayollarning jamiyatdagi o‘rni haqidagi an’anaviy g‘oyalariga mos keladi. Binobarin, ayolning tarbiyaviy vazifasi Markaziy Osiyo mintaqasi madaniyatlari

[1] Шарифзода Ф. Место женщины в семье и обществе с позиций Ислама // Известия КФУ. – 2001. - №3. – С.21-34.

tomonidan ijtimoiy hayot tarkibida etakchi deb hisoblangan. Chunki, hatto, qadimgi zamonlarda, ya’ni Markaziy Osiyo xalqlari islomni qabul qilishidan oldin ham, ayolga axloqiy tarbiyachilik roli nisbat berilgan edi. Butparast jamiyat juda shafqatsiz bo‘lsa-da, mintaqa xalqlari bolalari ijtimoiy hayotning asosiy tushunchalarini ayollar tomonidan olib borilgan oilaviy tarbiya jarayonida o‘zlashtirishgan. Masalan, Baqtriyada aynan ayollarga yosh avlodning birinchi tarbiyachisi roli berilgan; ayollar oila davrasida sodir bo‘lgan bolalarning birinchi o‘qituvchilari hisoblangan. [1]

Shuni ham ta’kidlash lozimki, ushbu qadimiy davlatda ayollar oilaviy uy xo‘jaligini yuritish doirasida pedagogik funksiyalarni bajarishgan. Umuman olganda, Baqtriyada ayolning maqomi nisbatan erkin bo‘lgan bo‘lsa-da, uning ta’lim roli asosan o‘z farzandlari yoki oilasi va yaqin atrof-muhit farzandlari uchun o‘qitish bilan cheklangan.

Shu bilan birga, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishda bir necha muhim bosqichlar mavjud. Ushbu davrlashtirish umumiy tarixiy xronologiyaga, shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasidagi tarixiy jarayonning xususiyatlariga asoslanadi. Bunday davrlashtirishni modellashtirish uchun asos ijtimoiy-tarixiy jarayonlarning bosqichli bo‘linishi, deb hisoblash mumkin.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ayolning tarbiyaviy rolini, ayniqsa, uning takomillashtirish bosqichlarini davriylashtirish borasida, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish masalalariga bag‘ishlangan tarixiy-pedagogik manbalarni quyidagi bosqichlarga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiqdir:

Birinchi bosqich – Markaziy Osiyoga islom dini kirib kelgungacha mavjud bo‘lgan ta’limotlar (yahudiylik, zardo‘shtiylik, buddaviylik, xristianlik). Bu bosqich doirasida ayollarning tarbiyaviy amaliyotini Markaziy Osiyo hududida joylashgan eng qadimgi davlatlar (Xorazm va Baqtriya, So‘g‘d, Kushon podsholigi, Parfiya) tarixi kontekstida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Bunda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy roli o‘ziga xos madaniy barqarorligi va turg‘unligi bilan an’anaviy jamiyat atrofida to‘plangan. Ayol ona, beka, erining yordamchisi rolini ijro etgan. Ayol umrining ko‘p qismini uyda nisbatan cheklangan joyda o‘tkazgan, shuning uchun u uy xo‘jaligini

[1] Поторочина Е.В. Из истории науки и образования в Передней и Центральной Азии в эпоху средневековья. URL.: https://www.academia.edu/36004006

boshqarish doirasida bolalar va yosh avlodni tarbiyalash bilan shug‘ullangan. Biroq, bu bosqichda ayollar faqat ijtimoiy hayot asoslarini o‘rgatibgina qolmay, balki urf-odatlar va an’analar, masalan, Markaziy Osiyo xalqlarining diniy e’tiqodi haqida ham ba’zi fikrlarni bayon qilishlari mumkin edi. Shu tariqa, madaniy qadriyatlarga kirish, shuningdek, ijtimoiy voqelik dunyosida omon qolish uchun zarur bo‘lgan shaxs va jamiyatning axloqiy asoslarini tarbiyalash kabi amallar sodir bo‘lgan.

Ikkinchi bosqich – IX-XII asrlarda, ya’ni islom Uyg‘onish davri (Qur’oni karim, hadislar, pandnomalar, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino kabi mutafakkirlarning ta’limotlari).

Markaziy Osiyo xalqlari Islom dinini qabul qilgandan so‘ng, bu hududlarga musulmon qadriyatlari tarqaldi va shu dinga asoslangan milliy an’analar shakllana boshladi. Bu jarayon doirasida, ayol Qur’on axloqi va ilohiyoti kontekstida ko‘rib chiqila boshlaganiga olib keldi. Markaziy Osiyo milliy madaniyati ayolning o‘z farzandlarining tarbiyachisi va o‘qituvchisi sifatida ayolning rolini ulug‘ladi. Bu davrdagi Markaziy Osiyolik ayollar uyda bolalarni o‘qitish va tarbiyalash, ularga Qur’on vahiysi va Islom qadriyatlari asosida shaxs, jamiyat va oilaning axloqiy asoslarini singdirish bilan shug‘ullanishgan.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida farzand tarbiyasiga katta e’tibor berilgan. Zero yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo‘lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Umar Xayyom, Ahmad Yugnakiy, Husayn Voiz Koshifiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni oilada, ya’ni ona boshqaruvida tarbiyalash masalalariga doir ma’lumotlar keltirilgan.

Masalan, Ibn Sino bola tarbiyasini ancha murakkab va nozik jarayon bilib, uni bolaning yoshligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to‘xtalib “alla” ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag‘ishlaydi; ikkinchisi beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo‘sh uradi, bolasiga bo‘lgan muhabbatidan onaning orzu umidi yurak turidan silkinib chiqadi. Bu o‘ziga xos qo‘shiq bolasiga qasidadek yangraydi va u farzandining

murg‘ak qalbiga butun shuuriga singib boradi. Shu tarzda bolada o‘zi anglamagan holat paydo bo‘ladi. U asta-sekin bu yorug‘ olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o‘rganish boshlanadi. Xuddi shu o‘rganish tarbiyalanishdir.

Uchinchi bosqich – XIV-XV asrlar, ya’ni Amir Temur va temuriylar davrida mavjud bo‘lgan ta’limotlar;

Ayolning tarbiyaviy roli bu davrda o‘ziga xos mazmun kasb etgan. Chunki ayollarning pedagogik potensialidan davlat arkonlarida foydalanish ayol e’tiborini jamiyatda yuksalishiga olib keldi. Ayniqsa, Amir Temurning ayollarga va sog‘lom farzand tarbiyalashga bo‘lgan munosabati diqqatga sazovordir. Sohibqiron ayollarga katta hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo‘lgan. U o‘tkazgan majlislarda hech qachon xotin-qizlar haqida uyatsiz, haqoratli so‘zlar aytilmagan. Ayollarni juda e’zozlagan. Agar biror-bir kishi ayollarni haqorat qilsa qattiq jazolagan.[1] Ayniqsa Saroymulkxonim sohibqironning suyukli rafiqasi va maslahatgo‘yi bo‘lgan. Unga ulug‘ belanchak sohibasi unvonini nisbat berishlar ham hammaga emas edi. Saroymulkxonim sohibqiron saroyida bu unvonning yakka-yu-yagona egasi bo‘lgan. U siyosiy, maishiy va boshqa masalalarni hal etishda bevosita davlat ishlariga ko‘maklashgan.

Amir Temurning ayollarga va sog‘lom avlod tarbiyasiga bo‘lgan e’tibori uning avlodlarida insoniy fazilatlar, haqgo‘ylik va adolatparvarlik, fidoiylik va varanparvarlik, mehribonlik va sadoqatlilik, el g‘amini eyish va boshqa odamiylik fazilatlari mujassam bo‘lgan. Mana shu tarbiya natijasida uning sulolasi besh yuz yil hukmronlik qilgan. Xulosa o‘rinida shuni aytish mumkinki, Amir Temur boy ma’naviy merosini qayta–qayta o‘rganish orqali undan yangidan yangi mazmun kashf etish mumkin bo‘ladi.

To‘rtinchi bosqich – xonliklar davridagi ta’limotlar (XVI-XIX asrlar). Bu davr Markaziy Osiyoda bir nechta turdagi talim muassasalari – maktab, madrasa, qorixona, daloilxona qatorida otinoyilar maktablari paydo bo‘lib, mahalliy xalqlarining ta’lim tarbiya sohasiga ayollarning yanada faolroq kirib kelishlariga zamin yaratdi.

Qiz bolalar o‘z davrining o‘qimishli ayollari tomonidan uylarida ochilgan maktablarda o‘qitilgan. Ayol muallimani o‘lkaning turli hududlarida “otinoyi”, “otinbibi”, “bibiotin”, “bibixalifa” deb ataganlar. Ko‘p hollarda maktabdorlarning, imomlarning xotinlari maktabdorlik

[1] Ибн Арабшоҳ Амир Темур тарихи. -Т.:1992. 14-бет

qilgan. Qizlar maktabi haqida K.E.Bendrikov“Turkistonda xalq maorifi tarixidan ocherklar”[1] asarida quyidagilarni yozadi: “Qizlar ishqiy maktublarga berilmasinlar deb, qizlar maktabida yozuvga o‘rgatilmagan”.

Professor U.Dolimovning fikricha, bu so‘zlar haqiqatdan ancha yiroq. O‘zbek xalqi – o‘tmishda eng ko‘p shoiralar etishtrgan xalq, agar yozuvga o‘rgatlmaganida edi, podshohlar saroyiga mansub bo‘lgan Gulbadanbegim, Zebunisobegim, Nodirabegimlarni qo‘ya bering, XIX asrning o‘zida Uvaysiy, Mahzuna, Dilshodi Barno, Muazzamxon, Muattarxon, Anbar otin, Qamarniso, Nozimaxon kabi o‘nlab mashhur shoiralar qaerdan etishib chiqqan?![2]

Beshinchi bosqich – Markaziy Osiyo Chor Rossiyasi tomonidan bosib olingan davrdagi ta’limotlar (XIX asr 60 yillarining oxiri va 1917 yilning oktyabr inqilobi davrigacha mavjud bo‘lgan ta’limotlar). Bu bosqich xususan, Rossiya imperiyasi armiyasi tomonidan Markaziy Osiyo mintaqasini bosib olinishi va hudud xalqlarini uning tarkibiga kiritish o‘rtasidagi vaqt oralig‘ini o‘z ichiga oladi.

Bu davrda, Markaziy Osiyo hududlari Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinganida, ayollarning tarbiyaviy roli deyarli eski g‘oyalar bilan bir xil tushunilgan. Shunday qilib, ayollar bolalarni va yosh avlodni uyda tarbiyalashgan. Ayol rolining asl mohiyati bolaning birinchi o‘qituvchisi ekanligini anglatar edi, bu uning keyingi rivojlanishiga va natijada uning taqdiriga ta’sir ko‘rsatdi.

Ushbu bosqichda hududni Rossiya imperiyasi tomonidan egallab olinishiga qaramay, Markaziy Osiyoda islom an’analari va qadriyatlari o‘z ahamiyati va dolzarbligini saqlab qoldi. Ayolga bolalar va yosh avlod uchun axloq va ijtimoiy hayot asoslarini ochib beradigan o‘qituvchi, tarbiyachi va pedagog-murabbiy roli ajratildi.

Oltinchi bosqich – ittifoq davridagi ta’limotlar (1917 yil oktyabr inqilobidan 1991 yil avgust oyigacha mavjud bo‘lgan ta’limotlar);

Markaziy Osiyoda shurolar hokimiyatining o‘rnatilishi va sotsialistik respublikalarning tashkil etilishi bilan ajralib turadi. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo mintaqasi tarixining Sovet davriga xos bo‘lgan tarbiya, ta’lim va pedagogika an’analarini ko‘rib chiqish zarur. Xususan, sovet o‘qituvchilari g‘oyalarining ta’lim tuzilishiga ta’sirini,

[1] Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 годы). М., 1960. -267 . 204-бет.

[2] Xodjaev B.X. Umumiy pedagogika Darslik. – T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil, 416 bet. 274-бет

shuningdek, sovet qonunchiligini respublikalarning ijtimoiy va siyosiy hayotiga joriy etishni ta’kidlash kerak, bu jamiyatning tub o‘zgarishlari (masalan, umumiy savodxonlikni joriy etish yoki musulmon e’tiqodini ta’qib qilish) bilan birga bo‘lgan).

Eng yangi davrda, Markaziy Osiyo hududlarida sovet respublikalari tashkil etilganda, shurolar Markaziy hukumati ommaviy savodxonlikni joriy etish va Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy turmush tarzini qayta shakllantirish siyosatini olib bordi.

Sovet hukumati boshqa dinlar singari islomni yo‘q qilishga keng ko‘lamli urinishlar qilmagan bo‘lsa-da, shunga qaramay, islom an’analari rag‘batlantirilmadi va yangi shurolar qadriyatlari hamda hayot me’yorlari bilan almashtirildi.

Biroq, Markaziy Osiyo xalqlari imkon qadar o‘zlarining an’anaviy turmush tarzini saqlab qolishdi. Ayollarga, avvalgi davrlarda bo‘lgani kabi, yosh avlod tarbiyachisi, bolalar uchun o‘qituvchi va tarbiyachi roli berilgan. Uning vazifasi farzandlarga xalq madaniyati asoslarini, shuningdek, axloq va oilaviy qadriyatlar haqidagi asosiy g‘oyalarni singdirish edi.

Ye*ttinchi bosqich* – Mustaqillik davri, ya’ni 1991 yilning sentyabr oyidan hozirgi davrgacha. Bu bosqich Markaziy Osiyoning postsovet mustaqil respublikalari tarixini qamrab oladi. Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining erkin va mustaqil davlatlarining shakllanishi sharoitida rivojlanib borayotgan yangilangan an’analariga murojaat qilish kerak.

Aynan shu davrda Markaziy Osiyo hududida madaniy tiklanish jarayonlari sodir bo‘ldi. Mintaqa xalqlari o‘z kelib chiqishiga, xususan, musulmon e’tiqodiga qaytdilar. Bu Markaziy Osiyo mamlakatlari madaniyatining qayta tiklanishi va yangilanishiga yordam berdi. Biroq, ayollarning tarbiyaviy roli haqidagi an’anaviy g‘oyalar bu erda sezilarli o‘zgarishlarga duch kelmadi. Ayol, avvalgidek, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini bosh tarbiyachisi sifatida tavsiflanadi.

Shubhasiz, bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlarida ayollar boshlang‘ich, o‘rta va oliy ta’limda erkin dars berishlari mumkin. Ammo, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining klassik qadriyatlari, yangilangan nuqtai nazardan, ayolning ona, xotin va albatta, shaxsga hayotida madaniyat va axloq dunyosini tanishtiradigan birinchi shaxs sifatida e’tirof etib, shu bilan birga ayolning faol ijtimoiy faoliyatini ham talqin kiladi.

Bugungi kunda aytish mumkinki, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va madaniyatiga asoslangan ayollarning an’anaviy ideallari qayta tiklanmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasida ayolning tarbiyaviy roli zamonaviy davrda uning hayotining eng muhim jihati sifatida tushuniladi. Mintaqada xotin-qizlarni faol ijtimoiy hayot va hatto ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ularning dasturiy ishlanmalari, innovatsion g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlash borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugun ham ayollar farzand tarbiyasida, turli sohalarda, mahallalarda fidoyilik ko‘rsatmoqda. Eng muhimi, so‘nggi yillarda o‘zida xotin-qizlarning huquqiy mavqeini yuksaltirish, oila institutini himoya qilishga qaratilgan ko‘plab qonunlar, farmon va qarorlar qabul qilinib ular amaliy jihatdan hayotga tatbiq etilmoqda.

Shunday qilib, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini, ayniqsa, oila doirasida takomillashtirish bosqichlarini davriylashtirish ko‘p tizimli sifatida ifodalanishi mumkin. Unda ayol axloq asoslarini va ijtimoiy hayot, urf-odatlar va qadriyatlar haqidagi g‘oyalarning rivojlanishiga hayotiy mazmun bag‘ishladi.

Markaziy Osiyoda tarixning notinchligi va tarixiy jarayonning murakkabligiga qaramay, barcha davr va zamonlarda ayollar tarbiyaviy vazifani samarali bajarib, birinchi navbatda o‘z farzandlariga shaxs va oilaning axloqiy asoslarini singdirib kelgan. Ushbu masala bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqot va izlanishlar materiallarining ozligiga qaramay, shuni ta’kidlash kerakki, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini davriylashtirish masalasini Markaziy Osiyo madaniy tarixi paradigmasi orqali o‘rganish mumkin. Bu yondashuv Markaziy Osiyo xalqlarining an’ana va urf-odatlarini o‘rganishni ham o‘z ichiga oladi. Qolaversa, olimlarning ta’kidlashlaricha, onalar farzand tarbiyasida asrlar davomida shakllangan an’analarga, bu boradagi umuminsoniy qadriyatlarga tayanganida, davr ruhi va ehtiyojlarini e’tiborga olganida yaxshi natijalarga erishganlar. Bu ishning samarasi ko‘proq tarbiyaning maqsadi va usullariga bog‘liq bo‘lgan.

Ayollarning Markaziy Osiyoning turli milliy madaniyatlarini shakllantirishga qo‘shgan salmoqli hissasini ta’kidlab, qayd etish joizki, bu erda tarbiya funksiyasi hamisha ayolga xos bo‘lgan ijtimoiy rol sifatida ko‘rib chiqilgan.

Birinchi bob bo‘yicha xulosalar

Birinchi bobda tarbiya jarayonida ayollar roli fenomenining tarixiy-pedagogik talqinini yoritish borasida olib borilgan tadqiqot ishlari natijalariga ko‘ra quyidagi asosiy va eng muhim xulosalar va natijalarni qayd etish mumkin.

Ma’lumki, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining madaniyati o‘zlarining mavjud xilma-xil milliy an’analari va ma’naviy madaniyatlari doirasida islom ta’limoti va uning ma’naviy dunyosi doirasida yanada boyitilgan va rivojlanishga moyil milliy madaniyat olamini yaratdilar. Shu o‘rinda, xususan, ayollarning tarbiyaviy va pedagogik rolini quradigan madaniyat omillari mohiyati takomillashtirildi. Musulmon e’tiqodi mahalliy xalqlarning aksariyat madaniyatini belgilab beradigan ta’sirchan unsurga aylandi hamda boshqa islohotlar qatorida ayollarning jamiyatdagi vazifalari va roli, jumladan, yosh avlodni tarbiyalash, o‘qitish va tarbiyalashga qanday rahbarlik qilishi kerakligi haqidagi g‘oyalarda o‘z aksini topdi.

1. Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari milliy qadriyatlarining tarixiy-pedagogik retrospektivasiga ko‘ra, boshqa hayotiy sohalar qatori, ayollarning tarbiyaviy roli hamda ularning milliy qadriyatlar doirasidagi eng muhim oilaviy vazifalarini avlodlarga yuksak axloqiy fazilatlarni singdirish burchi bo‘yicha belgilovchi paradigma, aynan diniy tartib qoidalariga asoslanib yaratilgan.

Markaziy Osiyo tarixining barcha davrlarida ayollarga shaxs va oilaning axloqiy asoslarini tarbiyalashda etakchi o‘rin berilgan. Shu bilan birga, ayollar o‘z farzandlarini va yosh avlodni asosan uyda, oila davrasida, o‘zlik mohiyatini belgilovchi madaniyat doirasida, shaxs va oilaning qat’iy axloqiy omillarini shakllantirib tarbiyalagan.

Mintaqa tarixida ta’lim va tarbiyani rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan taniqli ayollar bo‘lganiga qaramay, shuni alohida ta’kidlash kerakki, ayolning tarbiyachi maqomidan tashqari o‘qituvchi sifatidagi asosiy pozitsiyasi tajribasi oilaviy hayot doirasida to‘plangan.

2. Pedagogik tadqiqotlarda ayollarning tarbiyaviy roli va uning genezisi etarlicha batafsil va har tomonlama ko‘rib chiqilgan. Aksariyat tadqiqotchilar Markaziy Osiyo mintaqasida bunday rol faqat shu hudud xalqlarining ijtimoiy tuzilishi va madaniyati bilan hamohang bo‘lgan, uyda o‘qitish va tarbiya berish jarayoni bilan tavsiflanishi g‘oyasiga moyil. Ayollar tushuntirish, hikoya qilish, namuna ko‘rsatish, rag‘batlantirish, bolani haqoratlash va qo‘rqitishdan saqlanish kabi

uslublardan foydalanish orqali bolalar tarbiyasini tashkil etishda samarali faoliyat olib borishgan.

Markaziy Osiyo pedagogikasi tarixida ayolning tarbiyaviy roli ularning umumiy ma’naviy hayotni rivojlantirishdagi faol ishtiroki bilan bog‘liq bo‘lgan. Ayollar urf odat va mavjud madaniyat doirasida ijtimoiy hayotda, jumladan, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalashda faol ishtirok etgan. Aytish mumkinki, ayollar turli tarixiy bosqichlarida etnopedagogikaning rivojiga salomoqli hissa qo‘shganlar. Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, ular umuman xalq og‘zaki ijodni yaratish jarayonida, tarbiya maqsadlariga yo‘naltirilgan ertak, doston, she’rlar va hikoyalarni yaratib yosh avlodning vorislik hissini shakllantirshda bebaho iz qoldirganlar. Ayollar tomonidan olib boriladigan tarbiyaviy faoliyat, ayollarning ijtimoiy mavqei jihatlariga qaratilgan. Ijtimoiy tuzilishi ancha konservativ tarbiya bo‘lgan Markaziy Osiyo jamiyatlarida ayollar o‘z o‘rniga ega bo‘lgan.

O‘rta Osiyo tarixida ayollar tomonidan olib borilgan ta’lim amaliyotlarini haqli ravishda axloq va ma’naviyat tarbiyasi deb atash mumkin. O‘rta Osiyo mintaqasi tarixida uzoq vaqt davomida maxsus ayollar maktablari mavjud emasligiga va ayollarning maxsus ta’lim olishlari mumkin emasligiga qaramay, Markaziy Osiyo xalqlari orasida ayollar pedagogikasi yosh avlodda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishga qaratilgan edi.

3. Markaziy Osiyoda ayollar tarbiyaviy rolining an’anaviy talqiniga bag‘ishlangan ilmiy xulosalarga muvofiq, ayollarning ijtimoiy roli an’anaviy ravishda diniy madaniyat asosida ham yosh avlodning birinchi ustozi sifatida e’tirof etilgan. Hudud xalqlarining ayol tarbiyaviy rolini ulug‘lashida tarbiya va ta’lim madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini albatta milliy an’analari kontekstida ko‘rib chiqilishi lozim. Binobarin ushbu mintaqa xalqlarining an’analarida ayol juda muhim o‘rin tutadi. Aytish mumkinki, Markaziy Osiyoda an’anaviy talqinda ayollarning tarbiyaviy roli, birinchi navbatda, u bolalar va yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitish hamda farzandning ijtimoiylashtirishda asosiy va boshlang‘ich bo‘g‘in bo‘lib xizmat qilib kelgan. Shu bois, ayolning oiladagi ma’naviy-axloqiy muhitni mustahkamlashdagi o‘rnini rivojlantirish xususida ko‘p ishlar amalga oshirilishining zarurati, aynan ayolning ta’lim va tarbiya sohasidagi almashtirib bo‘lmaydigan roli bilan bog‘liqligi muhim ijtimoiy vazifadir.

Ayollarning tarbiyaviy rolining pedagogik jihatlari uning onalik va oilaviy maqomi, oilaning ayol bo‘limi boshlig‘i sifatidagi vazifalarida o‘z aksini topgan. Aynan shunday sharoitda O‘rta Osiyo xalqlari orasida

ayollar pedagogikasi shakllanib kelgan. Ayol bolalar va yosh avlod uchun ma’naviy-axloqiy qadriyatlar olamiga, xususan, oila va shaxs qadriyatlariga yo‘l ko‘rsatuvchi bo‘lib, axloq va odobni tarbiyalagan. Ona, turmush o‘rtog‘i yoki keksa ayolning obro‘siga ega bo‘lgan ayol bolalar va yosh avlodning psixologiyasi, ma’naviyati, axloqi va madaniyatining shakllanishiga intensiv ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bilan birga, kuchli oila an’analariga, oqsoqollarga hurmat, chuqur diniy e’tiqod va yuksak axloqqa tayanib, Markaziy Osiyo xalqlari orasida ayol, birinchi navbatda, o‘z farzandlari va uning yaqin atrofidagi bolalar uchun birinchi o‘qituvchi edi.

4. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini davriylashtirish sohasida nisbiy statik tabiatni qayd etish mumkin. Chunki davrlashtirish natijasida kuzatilgan natijalar asosida ayolning tarbiyaviy rolidagi tarixiy farqlarga qaramay, shuni aytish joizki, har doim ayolga birinchi navbatda o‘z farzandlari va uning yaqin atrofidagi bolalarning o‘qituvchisi sifatida etakchi rol berilgan. Misol uchun, erkaklar maxsus ta’lim muassasalarida islom asoslarini o‘rgatishlari mumkin bo‘lsa, ayollarga asosan uy va oila tarbiyachilari vazifasi yuklangan. Biroq, aynan oilada va ayollar ishtirokida yosh avlodning boshlang‘ich ta’limi xalq axloqi va ma’naviy madaniyati ruhida, shaxs va oilaning mavjudligini belgilaydigan ma’naviy-axloqiy jihatlar doirasida amalga oshirilgan.

Markaziy Osiyo hududida mustaqil davlatlar rivojlanayotgan bugungi kunda ayollar ta’lim va tarbiyaning barcha bosqichlarida, boshlang‘ich yoki hatto maktabgacha ta’limdan boshlab, oliy ma’lumotgacha pedagogik faoliyat olib borishlari mumkin. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va dunyoqarashi asoslariga singib ketgan an’anaviy qadriyatlar ayolni o‘choq qo‘riqchisi, sodiq turmush o‘rtog‘i va onasi sifatida tasvirlaydi.

Ushbu o‘ziga xos madaniy nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo xalqlarining tarixi va o‘zligini anglash doirasida ayollarning tarbiyaviy rolini nazariy nuqtai nazardan axloq va oilaviy hayotni shakllantirish jarayoni bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

Markaziy Osiyo xalqlarining bugungi ayoli ma’rifatli, ma’naviyati yuqori, tafakkuri teran, shu bilan birga zamonamizga xos barcha ijobiy xislatlarni o‘zida mujassamlashtirgan oqila va dono bo‘lishi hamda ayol jamiyatning negizi hisoblangan oilada farzandlar tarbiyasi bilan shug‘ullanib qolmasdan, jamiyatda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lmog‘i lozim.

II-BOB. MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA AYOLLAR TARBIYAVIY ROLINING IJTIMOIY MUAMMOLARI: OMILLAR TAHLILI, ZAMONLAR TENDENSIYALARI

2.1. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollar tarbiyaviy rolining kamsitilishi

Shaxs va oilaning axloqiy asoslari jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Oila – insonning ilk tarbiya oladigan makoni bo‘lib, undagi axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda ayollar muhim rol o‘ynaydi. Biroq, jahondagi ayrim ilmiy, ommaviy va ijtimoiy manba va nashrlarda islomiy qadriyatlarning noto‘g‘ri talqini asosida ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy faoliyati masalasining kamsitilishi kuzatilgan.

Ushbu paragrafda ayollarning shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishdagi tarbiyaviy rolini kamsitilishi bilan bog‘liq masala, aynan ma’rifatli din ta’limoti sanalmish islomning noto‘g‘ri va g‘arazli talqinlari oqibatida kelib chiqishi ehtimoli tadqiq etiladi. Oldingi bobda ta’kidlanganidek, bugungi kunda Markaziy Osiyoda islom eng keng tarqalgan va asosiy din bo‘lib, mintaqa aholisining aksariyat qismini qamrab oladi. Islomning pedagogik jihatlari Markaziy Osiyo xalqlari va millatlarining milliy madaniyatida ochib berilgan. Tarix shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyodagi ayollar muhim tarbiya funksiyalariga ega edilar, bu asosan ularning jamiyat tarkibidagi mavqeini belgilab bergan.

Shu bilan birga, qayd etish joizki, islom tarixi va mohiyati dunyoning turli mintaqalarida turli xil talqinlarga duch kelgan. Bir tomondan, ba’zi olimlar islomning madaniy shakllanish funksiyasi haqida ham Markaziy Osiyo, ham umuman Sharq xalqlari tarixi va an’analari doirasida fikr yuritadilar. Boshqa tomondan, bir qator olimlar islom Markaziy Osiyo mintaqasining rivojlanishini to‘xtatgan degan fikrni bildiradilar. Biroq, pedagogika fani uchun masalaning islom ayollarning tarbiyaviy roliga qanday munosabat bildirishi muhim.

Shuning uchun, quyida, masalaga aniqlik kiritish maqsadida, turli manba va adabiyotlardagi ilmiy asoslar va ilmiy tezislar tahlili orqali Markaziy Osiyoda ayollarning shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishdagi tarbiyaviy rolini kamsitilishida diniy to‘siqlar nechog‘lik ta’sirchan yoki asosli omil ekanligiga oydinlik kiritiladi.

Ma’lumki, oila insonning ilk tarbiya va axloqiy qoidalarini o‘rganadigan makonidir. Oilada shakllangan qadriyatlar jamiyatda o‘zini tutish qoidalarini belgilaydi. Ayollar shu jarayondagi asosiy tarbiyachi sifatida qaror topadi. Qolaversa, ayollar nafaqat bolalarning, balki butun oila muhitining axloqiy asoslarini shakllantirishda asosiy o‘ringa ega. Ularning mehr-muruvvat, ibratli faoliyati farzandlar va muhimi er-xotin munosabatlariga ham ijobiy ta’sir qiladi

Shu bilan birga, ko‘pincha islom tanqidchilari ayolning go‘yoki kamsitilgan roliga e’tibor berishadi. Qisman islom jamiyatlarida ayolning huquq va erkinliklari yo‘qligiga ishora qilib, tanqidiy tadqiqotchilar o‘zlarining e’tiborlarini ayollarning ijtimoiy hayotining pedagogik jihatlariga qaratadilar. Shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasida ayolning pedagogik roli mahalliy madaniy xususiyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, birinchi bobda belgilanganidek, oilaviy doirada, uy sharoitida sodir bo‘lgan bolalar va yosh avlodni tarbiyalash tamoyillarida namoyon bo‘ladi.

Tarixiy nuqtai nazardan ayrim dinlarda ayollarning roli cheklangan yoki ularning ijtimoiy va tarbiyaviy vazifalariga to‘sqinlik qilingan. Bu holat ayollarning tarbiyaviy salohiyatidan samarali foydalanishga putur etkazgan. Islomning chet ellik tadqiqotchisi R.Tum o‘zining “Islom tarixi nima” maqolasida islomning Sharq mamlakatlari, shu jumladan Markaziy Osiyodagi ko‘plab odamlarning hayotini belgilaydigan e’tiqod va madaniy soha sifatida tarixiy rivojlanishining ba’zi istiqbollarini yoritadi. Olimning so‘zlariga ko‘ra, milodiy VII-asr boshlaridan boshlangan tarix davomida islom davlatlari ko‘tarilib, qulab tushdi, boshqa madaniyat va xalqlarni o‘zlashtirdi va qabul qildi, yirik shaharlar qurdi, keng savdo tarmog‘ini o‘rnatdi va saqlab qoldi. Bu davrda falsafa, fan, huquq, tibbiyot, san’at, arxitektura, muhandislik va texnologiya sohalarida sezilarli yutuqlarga erishildi. Islomning keyingi rivojlanishi islomiy qadriyatlar va an’analarga asoslangan xilma-xil Sharq madaniyatlarining shakllanganidan dalolat beradi. Islom tarixini “an’ana va madaniyat tarixi” deb atagan R.Tumning ta’kidlashicha, u Markaziy Osiyo mintaqasi va butun Sharq xalqlarining an’anaviy ramziy olamini bildiruvchi ko‘plab madaniy ma’nolarni shakllantirgan.[1]

Zamonaviy jamiyatlarda ayollarning roli ancha kengaygan bo‘lsa-da, ba’zi diniy jamoalarda hali ham ularning axloqiy va tarbiyaviy ta’sir doirasi cheklangan. Bu axloqiy barqarorlik va shaxsiyat rivojiga salbiy

[1] Thum R. What is Islamic History // History and Theory. 2019. №57. P.7-19

ta’sir qilishi mumkin. Biroq, ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitishga islom ta’limotida asos yo‘qligini isbotlash uchun, yana bir evropalik tadqiqotchi J.Ess islom tarixi va payg‘ambar hayotiga oid asarlarida islom dini Sharq xalqlarining madaniy rivojlanishi kontekstida doimiy omil sifatida bo‘lib kelayotganini ta’kidlaydi. Olimning fikricha, dunyoning Sharqiy mintaqasida ilgari rivojlanmagan millatlar orasida yuksak madaniyat va axloq asoslarini aynan islom tashkil etgan. Olimning qayd etishicha, islom Sharq xalqlarining madaniy gullab-yashnashiga turtki bo‘lgan. Shu bilan birga, tadqiqotchining ta’kidlashicha, umuman Islom mamlakatlarida ayolga muhim pedagogik rol berilgan. Shunday qilib, Islom ijtimoiy rollar sohasini ajratib, ayolga, birinchi navbatda, o‘z farzandlari bilan uy sharoitida tarbiyaviy ish olib borishni buyuradi. Tarixiy faktlar va Islom ta’limotining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, olim musulmon jamiyatlaridagi ayol kamsitilmaganligini, aksincha, uning ijtimoiy mavqei juda yuqori bo‘lganligini ta’kidlaydi.[1] Bu, ko‘pincha islomda fazilat sifatida tasvirlangan ma’naviyatga ko‘ra sodir bo‘lgan. Zero Qur’oni Karimda ta’kidlanishicha, bilim va madaniy rivojlanish haqida g‘amxo‘rlik qilish kerak. Aynan, shu o‘rinda, J.Ess ta’kidlaganidek, aslida islom mamlakatlaridagi ayollar o‘rta asr Yevropa mamlakatlaridagi ayolga qaraganda ancha ko‘proq huquqlarga ega edi. Masalan, islom ayol, garchi unga erkak g‘amxo‘rlik qilsa ham, uy bekasi sifatida harakat qilishi mumkinligini o‘rgatadi, bundan tashqari, ayolning muhim afzalligi uning tarbiyaviy roli bor. Erkakning roli kuchayganiga qaramay, ayol, islomiy tushunchalarga ko‘ra, uning yordamchisi, bolalar ustozi va uy bekasi. O‘rta asrlardagi Yevropa mamlakatlarida ayollarga periferik rol berilgan bo‘lsa, islom asosiy e’tiqodga aylangan mintaqalarda ayollar, xususan, ijtimoiy hayot va amaliyot sohasida ko‘proq huquq va imkoniyatlarga ega edilar. Tadqiqotchining so‘zlariga ko‘ra, aynan mana shu Qur’on amrlari islomiy mamlakatlarda gender munosabatlarining asoslarini tashkil etadi, shuningdek, oilaviy hayot va oilaviy munosabatlar madaniyatini shakllantiradi. [2] [] Shu jumladan, olim o‘z e’tiborini musulmon jamiyatlarida ayol rolining pedagogik jihatlariga qaratadi. Uning pedagogik va hatto psixologik rolini ta’kidlab, J.van Ess shuni ko‘rsatadiki, musulmon ayollar uy bekasi va

[1] Ess J. van. The Flowering of Muslim Theology. Cambrige: Harvard university press, 2006. 220 c. P.18-23

[2] Ess J. van. The Flowering of Muslim Theology. Cambrige: Harvard university press, 2006. 220 c. P.68

sodiq turmush o‘rtog‘ining ahvolidan hech qanday noqulaylik sezmagan. Gender rollari bo‘yicha bo‘lingan musulmon jamiyati ayolning, birinchi navbatda, bolalar tarbiyachisi va yosh avlod sifatida, uy makonining xotinlari va styuardessalari sifatida ahamiyatini ifodalagan.

Axloqiy tarbiya shaxsning ijtimoiy munosabatlarini belgilaydi. Ayollarning ijtimoiy va diniy yo‘nalishda kamsitilmasligi, ularning tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhimdir. M.Zimney islom va islomiy qadriyatlar va urf-odatlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha o‘z ishida musulmon madaniyatidagi oilaviy qadriyatlar islomiy qadriyatlarning madaniy olamini tuzishda asosiy hal qiluvchi omil ekanligini qayd etib, islomda ayollarning rolini ijtimoiy aloqalar doirasida va umuman jamiyat hayotida etakchi va muhim ahamiyat kasb etuvchi omil sifatida ta’riflash mumkinligini ta’kidlaydi. Chunki, ayol ijtimoiy maqomidan kelib chiqib, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda to‘g‘ridan to‘g‘ri ishtirok etadi.

Islom, M.Zimneyning fikricha, ayolning pozitsiyasini nafaqat zarurat yoki taxminlar doirasida belgilaydi, balki jamiyatda ayolni birinchi navbatda uy bekasi va ro‘zg‘or egasi sifatida e’tirof etadi. Erkak ayolga g‘amxo‘rlik qilishi, xususan, uni moliyaviy jihatdan ta’minlashi kerak, bu Qur’oni Karimda tasvirlangan. Shu bilan birga, tadqiqotchining fikriga ko‘ra, zamonaviy dunyoda islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda musulmon ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish holatlari mavjud. Bu masalani muallif, jaholat ustunligi va islom olamiga haqiqiy befarqlik bilan bog‘laydi. Muqaddas Qur’on ham, hadislar ham, musulmon ilohiyoti ham ayollarning tarbiyadagi prinsipi muhim va ehtimol almashtirib bo‘lmaydigan joyga ega ekanligidan dalolat berishiga qaramay, ayolning pedagogik roli va pedagogik ahamiyati unutiladi. Biroq, uning aytishicha, ushbu yondashuvlar islomiy qadriyatlar va axloqiy me’yorlarni g‘arazli tanqid qilish bilan birga keladi.[1]

Zamonaviy axborot resurslarida ham bugun diniy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolining kamsitilishini kuzatish

[1] Zimney M. Introduction – What Is Islam // Encyclopedia of World Religions. New York, 1999. P.21-33. P.26

mumkin. Masalan, Vikipediya onlayn ensiklopediyasi tomonidan ommalashtirilgan Qur’on kalomining noto‘g‘ri talqin qilinishi islomdagi ayollarning mavqei va uning islom mamlakatlari va davlatlarining ijtimoiy va madaniy hayotidagi roli haqidagi klassik qarashlar bilan bog‘liq bo‘lmagan g‘oyalarni shakllantiradi.[1] [] Shu bilan birga, shuni ta’kidlaymizki, Islom dunyosi, shu jumladan Markaziy Osiyo mintaqasi haqiqatiga mos kelmaydigan bu kamsitish, ayolni musulmon uy xo‘jaliklari zanjiriga bog‘langan huquqlarga ega bo‘lmagan shaxs sifatida ko‘rsatishga qaratilgan.

Aslida, bevosita ijtimoiy doiralarda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish islom madaniyati, urf-odatlari, islom tarixi va urf-odatlarini noto‘g‘ri tushunishga, islomning qadriyat yo‘nalishlarini bilmaslikka asoslanadi. Masalan, ommaviy axborot vositalarida islomiy urf-odatlar, qadriyatlar va madaniy ma’nolarni tushunmasligini ko‘rsatadigan bayonotlarni topish mumkin. Bundan tashqari, islom an’analarini suiiste’mol bilan birga madaniyat dunyo, ayrim shaxslar faoliyati, ayollar va ularning bolalar va yosh avlod tarbiyasidagi roli haqidagi islom olamining haqiqiy manzarasiga zid bo‘lgan g‘oyalarni tarqatishga hissa qo‘shadi. Shu nuqtai nazardan, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish islom urf-odatlari va axloqiy majburiyatlarini noto‘g‘ri talqin qilishga asoslanganligi ayon bo‘ladi.[2] []

Ayolning pedagogik funksiyasi nuqtai nazaridan uning tarbiyaviy rolini kamsitish jamoaviy axloqni rivojlantirishga ta’sir qiladi. Agar ayol bolalar va yosh avlod uchun birinchi axloqiy murabbiy bo‘lib xizmat qilsa, demak, bu kamsitish, u erkakdan keyin ikkinchi rollarda o‘ynab, uydan chiqmasligi kerakligini ta’kidlashga yordam beradi. Biroq, tajriba va amaliyot shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyo mamlakatlarida ta’lim, ta’lim va tarbiya tarixini o‘rganish, bu erda ayol muhim ta’lim funksiyalariga ega edi va o‘sib kelayotgan avlodning birinchi o‘qituvchisi sifatida, birinchi navbatda, o‘z farzandlari va odatda ko‘p sonli musulmon oilasining farzandlari sifatida harakat qildi.

Bundan tashqari, bugungi kunda Yevropa va Amerika mamlakatlarida islomofobiyaning kuchayishini kuzatish mumkin bo‘lgan bir paytda, islom dinining ma’rifatli roli ham kamstiladi. Bu

[1] Женщина в исламе // Википедия. https://ru.wikipedia.org/wiki/

[2] Карикатурный скандал (2005-2006)//Википедия. https://ru.wikipedia.org/wiki/Карикатурный_скандал_(2005—2006)

hodisa, ya’ni islomofobiya fanda islomdan, musulmonlardan va hamma musulmonlardan qo‘rqish yoki ularga nafrat bildirish, deb ta’riflanadi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanganidek, islomofobiya birinchi navbatda islomni din sifatida noto‘g‘ri talqin qilish, e’tiqodlar tizimi va islom madaniyati va musulmon an’analarini salbiy qayta ko‘rib chiqish ta’siri ostida shakllanadi. Islomofobik intilishlar va nutqlarning bir qismi, shuningdek, islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish masalalariga tegishli. Shunday qilib, islomni tushunmaslik, musulmon madaniyati, musulmon urf-odatlari va islom urf-odatlari to‘g‘risida ishonchli bilimlarning etishmasligi ushbu dinga intellektual hujumni va ayollarning guyo bolalar va yosh avlodni tarbiyalash sohasida hech qanday huquqlarga ega bo‘lmagan rolining ijtimoiy obrazini yasashga zamin yaratadi.

2018 yilda “The Washington Post” ning Amerika axborot byurosi islomiy masalalarni yoritishning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun media tadqiqot o‘tkazgan. Axborot byurosi tahlilining natijalari shuni ko‘rsatadiki, islom ko‘pincha xorijiy axborot manbalarida noto‘g‘ri talqin qilinadi. Natijada, musulmonlar tajovuzkor deb ta’riflanadi, islomning o‘ziga esa ko‘pincha “murakkab muammo” roli nisbat beriladi. Bundan tashqari, musulmon e’tiqodi xalqaro terrorizm va ekstremizmning paydo bo‘lishiga olib kelishi da’vo qilingan. Ammo muhimi shuki, ushbu tadqiqotda ishtirok etgan nashrlarning yuqoridagi da’voga nisbatan kichik qismi neytral maqomga ega bo‘lsa, aksariyat axborot manbalari rad etish maqomida qolgan.

Shuningdek, “The Washington Post” tomonidan o‘tkazilgan media-kontent tahlili tadqiqotchilarga “islom” tushunchasini eslatib o‘tish salbiy ma’nolarga to‘la ekanligini ta’kidlashga imkon berdi. Xususan, ommaviy axborot vositalari terrorizm va ekstremizmni tasvirlash kontekstida bunday talqinlarga to‘la. Shu bilan birga, boshqa dinlarga (masalan, katoliklik) havolalarni o‘rganish salbiy kontekst bilan hech qanday aloqani aniqlamagan.[1] []

Ayollar tarbiyaviy rolini kamsitishga islom ta’limotining mazmuni va mohiyatida bunday maqsad yo‘qligini, 2011 yilda AQSh Kongressi markazi tomonidan nashr etilgan “Amerikadagi islomofobiya

[1] The deadly consequences of Islamophobia in Canada // Washington Post. https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/01/24/the-deadly-consequences-of-islamophobia-in-canada/

tarmog‘ining ildizlari” mavzusidagi hisobotida ko‘rish mumkin.[1] [] Ushbu hisobotda AQSh va butun dunyoda islomofobiyaning quyidagi jihatlari ta’kidlangan:

1. Musulmonlar haqidagi noto‘g‘ri tushunchalar: ommaviy axborot vositalari ijtimoiy hayotda va hatto siyosatda o‘z manfaatlarini teng darajada ekstremistik va tajovuzkor vositalar va usullar bilan ko‘zlaydigan tajovuzkor, adashgan musulmonlar qiyofasini takrorlaydi;

2. Islom madaniyati va urf-odatlarini bilmaslik: xususan, amerikaliklarning islom va musulmon madaniyati haqidagi g‘oyalari Qur’oni Karim yoki musulmon diniy adabiyotlarini o‘rganishga emas, balki ommaviy axborot vositalaridagi nashrlarga asoslanganligi qayd etilgan. Bundan tashqari, AQSh aholisining aksariyati islomning urf-odatlari va madaniy ma’nolaridan xabardor emas, islom tarixi, islom san’ati va adabiyoti haqida hech narsa bilmaydi;

3. Islomda ayol muhim huquqlarga ega emas va etakchi lavozimda harakat qila olmaydi degan fikr shakllanganligi. Biroq, bu nuqtai nazar Qur’oni Karimga ziddir. Garchi bu kitobda ayolga erkak g‘amxo‘rlik qilishi kerakligi qayd etilgan bo‘lsa-da, ayolga o‘choq qo‘riqchisi roli berilgan bo‘lsa-da, shu bilan birga, tarixda ayol islom jamiyatlari va davlatlarida etakchi o‘rinni egallaganiga misollar ko‘p;

4. Islomda faqat erkaklar zarur huquqlarga ega, degan qarash, shuningdek, islom jamiyatining ayol qismi keng kamsitilganligidan dalolat beradi. Masalan, media-tahlillar shuni ko‘rsatdiki, islomiy odob-axloq qoidalari, kiyim-kechak va kundalik maishiy amaliyotlarning an’anaviy shakllari ayollarga nisbatan kamsitish shakli sifatida tavsiflanadi.

Tahlilchilar islomning talqini va obrazining buzg‘un talqini asl manzaraning real tasavvuriga to‘g‘ri kelmasligini ta’kidlashadi. Hisobotga ko‘ra, islom haddan tashqari konservativ, tajovuzkor din sifatida taqdim etilgan, vaholanki ayni bu haqiqat emas. Shu bilan birga, ayollarning islomdagi o‘rni va rolini tavsiflash haqiqiy manzaraga, musulmon diniy adabiyoti va Qur’oni Karimga emas, balki mish-mishlar va taxminlarga asoslanadi.[2] []

Faqat g‘arazli talqinlar va mafkuraviy qarama-qarshiliklar sabab, islom ta’limotida guyo ayollar tarbiyaviy roli kamsitilganligi haqida

[1] The Roots of the Islamophobia Network in America. https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2011/08/pdf/islamophobia

[2] The Roots of the Islamophobia Network in America. https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2011/08/pdf/islamophobia

fikr-mulohazalar tarqatiladi. Shu fikr dalilini o‘rganish maqsadida yana bir katta ilm-fan doiralari mavjud bo‘lgan hududga murojaat qilindi. Ma’lum bo‘lishicha, Yevropa mintaqasida ham qit’ada islom haqidagi g‘oyalar, jumladan, ayollar tarbiyaviy rolini kamsitishga islom ta’limotini ayblash bo‘yicha ko‘p tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, 2015 yilda irqchilikka qarshi Yevropa tarmog‘i islom va musulmon urf-odatlari bo‘yicha Yevropa fikrini o‘rganib chiqqan. Tahlilchilarning xulosalari, birinchi navbatda, Yevropa mamlakatlari aholisining aksariyati o‘zlarining islom va musulmon madaniyati haqidagi g‘oyalarida asosan ommaviy axborot vositalari va Internet axborot manbalariga tayangan. Natijada, musulmon madaniyati, uning ilmiy-madaniy potensiali bilan tanish bo‘lmagan evropaliklar islomni superservativ din sifatida tasavvur qilishgan.[1] []

Jumladan, media nashrlarida musulmon ayolning tasviri hayotda hech huquqlarga ega bo‘lmagan shaxslar sifatida kamsitilgan. Hatto, an’anaviy ayol musulmon kiyimlarini, ya’ni hijobni kiyish, ayollar huquqlarini cheklash va kamsitish sifatida talqin qilingan. Musulmon an’anaviy kiyimlarining mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlarini bilmagan evropaliklar uning yopiqligini ayollarning so‘z erkinligiga bo‘lgan huquqlarining ham buzilishi sifatida tasavvur qilishadi.[2] []

Buyuk Britaniyada shunga o‘xshash tadqiqotlar sotsiolog va media tadqiqotchisi P.Oborn tomonidan ham o‘tkazilgan. Olim muhim materiallarni tahlil qilib olgan natijalarni inglizlar orasida islom va musulmonlar haqidagi qarashlar masalalariga bag‘ishlangan bir qator nashrlarda taqdim etgan. Tadqiqotchining xulosalari quyidagicha bo‘lgan:

1. Britaniya fuqarolari musulmonlarni non-Britaniya, ya’ni britaniyalik emas ma’nosida tasavvur etishadi. Musulmonlarning aksariyati muhojirlar, deb faraz qilgan britaniyaliklar, ularni buzg‘unchilik va adolatsizlik tashuvchisi sifatida, super-konservatizm va tajovuzkor tendensiyalar orqali go‘yo ekstremistik kayfiyat targ‘ibotchisi sifatida tasavvur etishadi;

2. Britaniya fuqarolari islomni inson huquqlari va erkinliklari tushunchalariga mos kelmaydigan ibtidoiy va primitiv din deb hisoblashadi. Xususan, bu nuqtai nazar ayollarning roli va ularning

[1] Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women. Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women. URL.:https://www.enar-eu.org/IMG/pdf/factsheet9-european

[2] Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women. Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women. URL.:https://www.enar-eu.org/IMG/pdf/factsheet9-european

musulmon e’tiqodlari va musulmon madaniy olamlari tarkibidagi o‘rni bilan bog‘liq edi.

3. Inglizlar musulmonlarni zamonaviy Britaniya jamiyatining nomaqbul qismlarini tashkil etuvchi chet elliklar sifatida taqdim etadilar. Inglizlarning aksariyati musulmonlar ta’lim va bolalar tarbiyasi haqida g‘amxo‘rligi yo‘q va juda konservativ fikrlarning meroxuri ekanligiga ishonch hosil qilgan. Bunday holat, P.Obornning so‘zlariga ko‘ra, islom tarixi va an’analari, islom madaniyati, diniy adabiyoti va Qur’oni Karimni bilmaslik sharoitida shakllangan bo‘ladi.

Shu bilan birga, P.Oborn britaniyaliklarning aksariyati islomda ayol hamisha ikkinchi darajali rol o‘ynaydigan shaxs ekanligiga ishonishini ta’kidlaydi. Islomda ayol kamsitilgan va u huquq va erkinliklarga ega emas, deb faraz qilgan ingliz filistlari musulmon madaniyati ayolga jamiyat va ijtimoiy hayot taraqqiyotidagi so‘nggi rolni beradi, deb tasavvur qilishdi. Bu tushunmovchilik inglizlarning islom tarixi va madaniyati sohasidagi ma’rifatining etishmasligi, shuningdek, islomofobik intilishlar va chet elliklarning umuman yoqtirmasligi natijasida paydo bo‘lgan.[1] []

Britaniyalik sotsiolog va ijtimoiy tahlilchi D.Richardson o‘zining kitobida[2] [] ingliz jamiyati muhitida Britaniya gazetalarining irqchilik ritorikasi, Britaniya ommaviy axborot vositalarini musulmonlarning salbiy stereotiplarini targ‘ib qilgani va musulmonlarga qarshi xurofotni kuchaytirganini tanqid qilib, islomga xos qarashlarni taqdim etgan. Xususan, tadqiqotchi buyuk Britaniyadagi musulmonlar konservatorlar, inson va fuqarolik huquqlari va erkinliklari tushunchalarini tushunmaydigan odamlar sifatida taqdim etilishini ta’kidlaydi. Bundan tashqari, u britaniyaliklar musulmonlar go‘yo Yevropa qadriyatlarini tushunishmaydi va u haqida g‘amxo‘rlik qilishmaydi, qolaversa agressiv harakat qilishadi, deb ishonishlarini qayd etadi. Olim bu holatni Buyuk Britaniya xalqining islomning tarixiy rivojlanishi, madaniyati va an’analari sohasida ma’lumoti yo‘qligi bilan izohlaydi. Masalan, tadqiqotchi Britaniyaning islom haqidagi qarashlarini sotsiologik tahlilidan olingan ma’lumotlarga ishora qiladi. Respondentlarning 80% dan ortig‘i islomning Muqaddas yozuvlari asoslarini bilmasligini

[1] Obourne P. The shameful Islamophobia at the heart of Britain's press // The Independent. 2018. №4. P.19-29

[2] Richardson J. (Mis)representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture). Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004. 268 p. P.88-97

ko‘rsatgan, deyarli 100% hech qachon Qur’on o‘qimagan va 70% dan ortig‘i islomning an’anaviy ma’naviy madaniyati asoslaridan xabardor emas va Sharqda islom jamiyatlarining rivojlanishi haqida hech qanday tasavvurga ega emas ekan.

Ayolning pedagogik funksiyasi sohasida ma’lumotlar musulmon dunyoqarashining tuzilishini tushunmaslikdan dalolat beradi. Shunday qilib, ushbu ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, respondentlar Islomda ayol pedagogik funksiyaga ega ekanligini bilishmagan – birinchi navbatda o‘z farzandlarining o‘qituvchisi va birinchi o‘qituvchisi sifatida.

Shu bilan birga, respondentlarning qariyb 90 foizi islom va musulmonlar, ularning fikriga ko‘ra, Britaniya jamiyati tarkibidagi begona elementlar ekanligini ta’kidlaganlar. Xuddi shu ko‘rsatkich Britaniya aholisining ayollarning islomdagi o‘rni va o‘rni haqidagi qarashlari sohasida ham kuzatilgan. Shunday qilib, respondentlarning aksariyati islomda ayollar muntazam ravishda kamsitilishini qayd etishgan. Bundan tashqari, inglizlar musulmon oilalaridagi ayollarning huquq va erkinliklari cheklanganligini ta’kidlaganlar. Bu, D.Richardson so‘zlariga ko‘ra, islom mohiyatini ifodalovchi haqiqat emas.

Bundan tashqari, tadqiqotchiga ko‘ra, ingliz ommaviy axborot vositalarida musulmon obrazi turg‘un, tor fikrli, bilim va ilm-fandan yiroq, ma’rifatsiz, tarbiyaga ega bo‘lmagan va unga ahamiyat bermaydigan shaxs sifatida mujassamlashtiriladi. Biroq, o‘sha olim fikricha, bu yuzaki va xavfli qarashlarini ifodalovchi mulohazalar islom dini vakillari, musulmonlarning islom an’analari va musulmon madaniyati toifalariga aslo to‘g‘ri kelmaydi.

Xuddi shunday qoralash va g‘arazguylik musulmon ayoliga ham tegishli. Xususan, D. Richardsonning tadqiqotlariga ko‘ra, britaniyaliklar tasavvurida musulmon ayoli turg‘un bo‘lib, o‘z huquq va erkinliklari haqida qayg‘urmaydilar. Qur’oni Karimda bayon etilgan ayolning qadr-qimmati ta’rifiga ishora qilib, olim nima uchun ayollarga islom madaniyatida ikkinchi darajali ijtimoiy rol berilganiga hayron bo‘ladi. Tadqiqotchining xulosasi Qur’on tafsiriga qaratilgan. Uning so‘zlariga ko‘ra, islomda ayol o‘choq qo‘riqchisi, turmush o‘rtog‘ining yordamchisi va avlod homiysi hisoblanadi. Bir ayol islom olamida mashhur siyosatchi bo‘lib dargumon qaramay, u hali ham muhim huquq va erkinliklarga ega, misol uchun, eri sudga huquqi, er qo‘pol muomala yoki uning moliyaviy ta’minlash uchun xohlamagan bo‘lsa sodir bo‘lishi mumkin. Tadqiqotchi ta’kidlaganidek, Islomning pedagogik jihatlari

zamonaviy inglizlarga noma’lum bo‘lib qolmoqda. Ularning aksariyati musulmon ayolni huquq va erkinliklarga ega emasligiga qaramay, evropalik oddiy odamlarning johilligi uning Islom an’analari va Qur’on, hadis va an’anaviy Islom ilohiyoti so‘zlari bo‘yicha muhim pedagogik rolini anglamaydi.[1]

Yana bir evropalik tadqiqotchi I.Avan eng yirik ijtimoiy tarmoq Facebook materiallarini tahlil qilgan. Olim, “The social network of hate: Inside Facebook’s walls of Islamophobia” (Nafratning ijtimoiy tarmog‘i: Facebook islomofobiya devorlari ichida) mavzusidagi maqolasida[2] [] o‘z tadqiqotlari natijalarini umidsizlikka aylangan izlanish deya, bayon qilgan. I.Avan tomonidan to‘plangan ma’lumotlar ayollarning islomdagi o‘rni va ahamiyati, ularning tarbiyaviy vazifalari va muqaddas islom dini va madaniyati tizimidagi ayollarning o‘rnini qanday tasvirlashi to‘g‘risida to‘liq tushunmovchilikni namoyish etadi. Xususan, uning tahlili shuni ko‘rsatadiki, Facebook foydalanuvchilarining aksariyati musulmonlarni rivojlangan Yevropa va Amerika jamiyatlari uchun muammo deb bilishadi.

Islomda ayollarining roli va mavqei bo‘yicha tadqiqotlar sohasida I.Avanning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari g‘oyalarining eng muhim elementi musulmon ayollari tomonidan qilinadigan tahdidlar haqidagi bayonot edi. Tabiiyki, ushbu fikr-mulohaza bor joyda ayolning tarbiyaviy roli mutlaq tarzda inkor etiladi. Shuningdek, Facebook-dagi postlarning kontent-tahlili shuni ko‘rsatganki, hijob kiygan va yuzini yopgan musulmon ayolning raftor va kirdori oldindan aytib bo‘lmaydigan va xavflidir. Biroq, shaxsiyat va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish ushbu kontekstda an’anaviy musulmon kiyimining xususiyatlariga qaratilgan. Ushbu tadqiqotga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqlarning chet ellik foydalanuvchilari boshni yopish yoki kiyim tanasini yashirish ayollarning islom madaniyatida nomuvofiqligini ko‘rsatadi, bu uning tarbiyaviy roli, tarbiya funksiyalari va bolalar va yosh avlod tarbiyasidagi o‘rniga ta’sir qiladi, deb fikr bildirgan.

Ammo ishlarning haqiqiy holatini e’tiborsiz qoldirish Facebook foydalanuvchilari tomonidan hisobga olinmaydi, Shuning uchun

[1] Richardson J. (Mis)representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture). Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004. 268 p. P.54-69

[2] Awan I. The social network of hate: Inside Facebook's walls of Islamophobia. https://www.middleeasteye.net/opinion/social-network-hate-inside-facebooks-walls-islamophobia

I.Avanning so‘zlariga ko‘ra, bu musulmon ayolning bolalar va yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitishdagi haqiqiy mavqei, roli va funksiyalariga alohida va noto‘g‘ri qarashni anglatadi. Islom dunyosini yovvoyi va vahshiyona deb taqdim etgan Facebook ijtimoiy tarmog‘i foydalanuvchilari islomni jaholat va zaif ma’rifati bilan ayblaydilar. Bu, uning islom tarixidan, musulmon ilmidan va umuman, o‘qish va boshqa intellektual faoliyat katta o‘rin tutadigan islomning qadriyat dunyosidan tubdan yiroqligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari islomiy mamlakatlarda ayolning huquq va erkinliklari yo‘q, uning roli erkakning itoatkor xizmatkori bo‘lish deb hisoblashgan. Bundan tashqari, tadqiqotda I.Avanning ta’kidlashicha, Facebook foydalanuvchilarining tasavvurlari musulmonlarni “zo‘rlovchilar” va tajovuzkor shaxslar sifatida tasvirlaydi, ular har qanday metod, vosita va usullarda kamsitishni amalga oshiradilar, musulmon dunyosini inson va fuqarolik erkinliklari va huquqlari buzilgan juda qarama-qarshi va soyalar maydoni sifatida tushunadilar.[1]Bunday qarashlar Qur’oni Karimdagi ayolning tavsifiga to‘g‘ri kelmaydi. Chunki, Qur’on ayol uchun oilaviy hayotda muhim o‘rin tutishini va erkakka ayolning qo‘riqchisi va himoyachisi rolini belgilashini ta’kidlab, olim Facebook foydalanuvchilarining g‘oyalari madaniyat va an’analar, islom ma’naviy asoslarini bilmaslik va anglamaslikka asoslanganligini ta’kidlaydi.

Shu bilan birga, I.Avan tadqiqotiga ko‘ra, Facebook-da musulmon erkaklarning ayollarga nisbatan salbiy munosabati faktini aniqlaydigan ko‘plab bayonotlar mavjud. Ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining so‘zlariga ko‘ra, musulmon erkaklar ayolni ikkinchi darajali shaxs deb bilishadi, bu uning islom jamiyatidagi mavqeini belgilaydi. Olimning so‘zlariga ko‘ra, bu ham soxta fikrlardir, binobarin, u foydalanuvchi auditoriyasining islom olami, islom madaniyati va ayollarning islom an’analarida tutgan roli va o‘rni haqidagi noto‘g‘ri tushunchalar asosida shakllangan fikrlarni ta’kidlaydi. Facebook foydalanuvchilarining aksariyat qismiga ko‘ra, islomdagi ayolni jinsi bo‘yicha kamsitilgan to‘liq huquq va erkinliklarga ega bo‘lmagan personaj deb atash mumkin.

Shunday qilib, XXI-asrning bir qator tadqiqotlarida islom haqidagi noto‘g‘ri tushunchalar ayollarning musulmon an’analari, ijtimoiy dunyo, ma’naviyat va madaniyat tizimidagi roli va mavqei haqidagi bir

[1] Awan I. The social network of hate: Inside Facebook's walls of Islamophobia. https://www.middleeasteye.net/opinion/social-network-hate-inside-facebooks-walls-islamophobia

xil buzilgan qarashlar bilan shakllanganligi ko‘rsatilgan. Musulmon ayol erkakning mulki sifatida, cheklovlarga duchor bo‘lgan, huquq va erkinliklarga ega bo‘lmagan va faqat periferik rollarda o‘zini namoyon qila oladigan shaxs sifatida taqdim etiladi. Islomdagi ayollarni, shuningdek, islom olamini tushunishga bo‘lgan birinchi urinishlar Yevropa intellektual madaniyatining an’analari edi.

A.Migal tadqiqotiga ko‘ra, XVIII-asrning Yevropa ma’rifatparvarlari, oldingi va keyingi davrlarda islomni yovvoyi din, musulmonlarni esa barbarlar sifatida taqdim etishgan. Ular musulmon urf-odatlarini aql va oqilona fikrlash tamoyillariga zid deb ta’riflaganlar. Islomdagi ayollarning pozitsiyasini ma’rifatparvar mutafakkirlar kamsitish va huquq va erkinliklarning buzilishi deb tushunishgan.[1] []

Jinslar tengligi va voqelikni tushunishga oqilona yondashuvni targ‘ib qilgan ma’rifatparvarlar o‘z asarlarida xurofot, bid’at va johil qarashlarga qarshi kurashish zarurligini ta’kidladilar. Ularning fikriga ko‘ra, islom aynan shunday g‘oyalarni aks ettiradigan va o‘z insoniy qadr-qimmatini va aql-idrokning kuchli imkoniyatlarini tushunmaydigan, taraqqiyotni ko‘rmaydigan va ijtimoiy hayotni yaxshilashda ishtirok etishni istamaydigan ma’rifatsiz odamlarning dini bo‘lgan.[2] [] Vaholanki, bunday g‘oyalar muqaddas Qur’on bilan, musulmon urf-odatlari, dunyo musulmon mintaqalari tarixi va islomning madaniy dunyosi bilan mutlaqo bog‘liq emas. Qolaversa, Qur’oni Karimning “An-Niso” surasida erkaklarning ayollarga nisbatan adolatli bo‘lishi zarurligi 4-oyatda va boshqa ko‘plab oyatlarda ko‘rsatilgan. Islom ilohiyotchilari bu surani islom oilasining an’analari timsoli sifatida talqin qiladilar. Xususan, er xotini bilan olijanob munosabatda bo‘lishga majbur ekanligi ta’kidlangan.

Bundan tashqari, ayollarning mulkiy huquqlari quyidagicha belgilanadi. “Erkakning merosi ota-onalar va qarindoshlar qoldirgan mulkda, ya’ni merosda, ayolning merosi esa ota-onalar va qarindoshlar qoldirgan mulkda, ya’ni merosda, taqiqlanmagan yoki kamaytirilmagan holda. Bu taqdir ota-onalar yoki yaqinlar qoldirgan narsadan, ko‘p yoki oz narsadan belgilanadi va taqdirlanadi.”

[1] Мигаль А. С. Мусульманский мир в представлениях западноевропейских интеллектуалов эпохи Просвещения. Дис. … канд. ист. наук. Ростов-на-Дону, 2019. 229 с. С.12

[2] Мигаль А. С. Мусульманский мир в представлениях западноевропейских интеллектуалов эпохи Просвещения. Дис. … канд. ист. наук. Ростов-на-Дону, 2019. 229 с. С.49-63

Ayollar hech qanday mulkka ega bo‘la olmaydigan Yevropa mamlakatlaridan farqli o‘laroq, islom ayolga o‘z xohishiga ko‘ra tasarruf etishi mumkin bo‘lgan mulkni belgilaydi.

“An-Niso” surasida erkaklar ayollarga, ayniqsa, turmush o‘rtoqlariga g‘amxo‘rlik qilishlari uchun asosiy ehtiyoj belgilanadi, bu nikoh to‘g‘risidagi qonun va mulkiy munosabatlarda ifodalanishi mumkin. Shunday ekan, islomda ayol Qur’oni Karimning kalomiga asoslangan shariat tomonidan himoyalangan, deb aytish mumkin. Binobarin, uning tarbiyaviy rolini va umuman jamiyatdagi rolini kamsitish musulmonlarning muqaddas kitobida bayon etilgan g‘oyalarga mos kelmaydi. Bu ayol ko‘pincha islom tarixida taniqli o‘rinni egallaganligi bilan belgilanadi. Oila davrasida, uyning ayol qismida ayol hokimiyat sifatida harakat qilishi mumkin edi, bu uning onalik va oilaviy roli bilan bog‘liq edi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu mantiqni qanday davom ettirish mumkin, ehtimol musulmon e’tiqodida ayolning pedagogik roli muhim ko‘rinadi. Shunday qilib, Islom pedagogik nutqida ayol didakt vazifasini bajaradi, bu uning ta’lim va ta’lim funksiyalari bilan bog‘liq. Garchi Markaziy Osiyoda an’anaviy ravishda ayollar keng auditoriya va tribunalarga chiqmagan bo‘lsalar-da, ular bolalarni tarbiyalash va o‘qitish huquqlarining to‘liqligiga va yosh avlodlarga, birinchi navbatda, oilaviy doirada, ularga an’anaviy axloqiy qadriyatlarni singdirib, musulmon dinining asoslarini o‘rgatishgan. Pedagogik nuqtai nazardan, ushbu yondashuv hatto ta’lim va tarbiya haqidagi Evropa g‘oyalari bilan bog‘liq. Xususan, pedagogika tarixi shuni ko‘rsatadiki, ayol, erkakning yordamchisi sifatida, o‘tmishda axloq yaratuvchisi, o‘qituvchi va o‘qituvchi rolini olgan. Biroq, ayollar universitet kafedralaridan yoki ta’lim tribunalaridan ma’ruza qilmaganlar. Ular uy sharoitida, oilaviy doirada tarbiyaviy funksiyani bajardilar.

S.Esmagulov islom doirasidagi gender munosabatlariga bag‘ishlangan maqolasida[1] [] ayolga erkaknikidan kam bo‘lmagan rol berilganligini ta’kidlaydi. Agar erkaklarning vazifalari jamiyat va davlat ishlarini boshqarish va oliy diniy tarbiyani amalga oshirish bo‘lsa, unda musulmon dunyosida ayol avlod himoyachisi, uning vasiysi va qo‘riqchisi sifatida amal qiladi. Shu bilan birga, ayol birinchi navbatda o‘z farzandlariga o‘qishni boshlashdan oldin islom asoslarini o‘rgatgan.

[1] Есмагулов С. Р. К проблеме гендерных отношений в исламе // Парадигма: философско-культурологический альманах. 2021. №31. С.138-156

Shu tariqa, ayollarning roli ancha ustun va asosiy hisoblanadi. S.Esmagulovning so‘zlariga ko‘ra, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish, aynan, Qur’oni Karim va hadisni noto‘g‘ri talqin qilish bilan bog‘liq. Bunday buzilgan talqin hatto musulmon jamiyatlarida ham mavjud edi, ammo islom ilohiyotchilari uni buzuq va isloh qilishni talab qiladigan deb hisoblashgan.

Biroq, ushbu toifalar va ayollarni islom dunyosining ijtimoiy tuzilishining etakchi elementlaridan biri sifatida tushunishlariga qaramay, hozirgi zamonda islomiy gender munosabatlari noto‘g‘ri tushunilmoqda. Yuqorida qayd etilgan tadqiqotlarda ushbu muammoni har tomonlama tahlil qilish amalga oshirildi, bu shuni ko‘rsatadiki, islom diniga asoslangan islom diniga bo‘lgan ishonchni, islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishdagi ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish, islom odob va axloq va madaniy an’analarining asosiy jihatlarini bilmaslik va noto‘g‘ri tushunish bilan bog‘liq bo‘lgan buzilgan tasavvurlardan kelib chiqadi.

K.Magomedov musulmon ratsional ilohiyotida ayollar haqida tushunchani sharhlagan. U asosan, quyidagi jihatlarga e’tibor qaratadi:

- ayollarning jamiyatdagi o‘rni;
- ayollarning oila va nikoh munosabatlari tizimidagi o‘rni;
- islom huquqi va ilohiyotiga ko‘ra iqtisodiy tizimdagi ayollarning mavqei.

Musulmon ilohiyotchilarining an’anaviy g‘oyalaridagi ayol, Yevropa diniy qarashlari nuqtai nazaridan tavsif etilgan ayolga qaraganda ko‘proq huquqlarga ega edi. Biroq, islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilishga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish, olimning fikriga ko‘ra, islom an’analari dunyosi haqiqatiga zid bo‘lgan islomning buzilgan qiyofasi va madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.[1] []

T.Kafarov va A.Xoliqov islomiy e’tiqod erkak va ayol o‘rtasidagi do‘stlik, sevgi va olijanob munosabatlar zarurligini o‘rnatishini ta’kidlaydilar.[2] Shu bilan birga, islom madaniyatidagi ayol bo‘ysunuvchi lavozimda bulishdan ko‘ra o‘z erini tanlashi mumkin edi. Bu erkak

[1] Магомедов К. М. Женщина в исламской рациональной теологии // Исламоведение. 2015. №3(20). С.35-42

[2] Кафаров Т. Э., Халиков А. С. Любовь как общечеловеческая ценность и духовная потребность (исламский взгляд) // Исламоведение. 2015. №1. С.23-31.

rollarining ustuvorligini istisno qilmagan, balki musulmon an’anaviy jamiyatlarida ayollar uchun yuqori darajadagi erkinlikni ifodasi bo‘lgan.

Shunday qilib, islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilishga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish holatlarini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, islom an’analari, musulmon mamlakatlari va mintaqalari madaniyati va tarixini bilmaslik va jaholatga asoslanadi. Bunday kamsitish G‘arb jamiyatida G‘arb mamlakatlariga muhojirlar oqimining noaniq holati va ularni chet elliklar sifatida tushunish natijasida shakllangan.

Islom dunyosida, shu jumladan Markaziy Osiyoda ayolning rolining pedagogik jihatlari nuqtai nazaridan, bu uning rolini kamsitishga va musulmon jamiyatlarida ayollarning haqiqiy ta’lim funksiyalarini tushunmaslikka yordam beradi. Islom dunyosidagi ayol ma’nosining pedagogik jihatlari-ijtimoiy voqelikka birinchi qo‘llanma bo‘lish, axloq asoslari, musulmon qadriyatlari va urf-odatlari haqidagi asosiy g‘oyalar o‘qituvchisi bo‘lish. Bolalar va yosh avlodlarda ushbu qadriyatlarni oilaviy doiraga qo‘yish orqali ayol muhim pedagogik rol o‘ynadi. G‘arb aholisining Islom va musulmon qadriyatlari sohasidagi ma’rifatparvarligiga qaramay, shuni ta’kidlash kerakki, bu e’tiqoddagi ayol jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lib, o‘z huquq va majburiyatlariga juda keng shaklda ega.

Shu bilan birga, tadqiqot adabiyotlaridan olingan ma’lumotlar musulmon ayolning huquq va erkinliklarga ega emasligi, kamsitilishi, turli xil dalillar va ma’lumotlardan foydalangan holda o‘z pozitsiyalari haqida gapira olmasligi haqidagi tasavvuridagi tendensiyalarni namoyish etadi.

G‘arb odamlarini tushunishida musulmon ayol ikkinchi darajali rollarni o‘ynaydi, erkakka to‘liq bo‘ysunadi va unga qattiq bog‘liq bo‘ladi. Biroq, bu holat islom madaniyati va urf-odatlari haqiqatiga to‘g‘ri kelmaydi. Tadqiqotning birinchi bobida qayd etilganidek, Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayol erkakdan kam bo‘lmagan huquqlarga ega bo‘lgan va bugun ham ega. Uning o‘choq qo‘riqchisi, tarbiyachi va o‘qituvchi sifatidagi rollari, birinchi navbatda, farzandlari va yosh avlod tarbiyasi yo‘lidagi eng muhim ijtimoiy burchini namoyish etadi.

Islom ayolning jamiyat tarkibidagi o‘rnini erkakning yordamchisi sifatida belgilaydi. Ammo, shu bilan birga, musulmon urf-odatlaridagi

ayol tarixan Yevropa madaniyatidagi ayolga qaraganda ko‘proq huquqlarga ega edi. Islom an’analarida erkaklar va ayollar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular jinsi xilma-xildir va bu rollardagi farqni aniqlaydi. Islomiy qadriyatlarni buzg‘unchi va noqonuniy deb ta’riflaydigan kuchlar ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitishisha sabab, musulmonlarning e’tiqodini bilmaslik yoki noto‘g‘ri talqin qilish, shuningdek, musulmon bo‘lmaganlarning aksariyati Qur’oni Karimni o‘rganmaganligi va faqat islomiy qadriyatlar, urf-odatlar, islom tarixi va islomiy oila haqida yuzaki tushunchaga ega ekanligiga asoslanadi. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish islom va musulmon urf-odatlarining qadriyatlari va axloqini noto‘g‘ri va yolg‘on talqin qilishga asoslangan.

Shunday qilib, ta’kidlash zarurki, shaxs va oila axloqiy asoslarni shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy roli inkor qilib bo‘lmas ahamiyatga ega. Ularga nisbatan har qanday kamsitish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ham to‘sqinlik qilishi mumkin.

Yuqoridagi o‘rganishlar va xulosalar asosida quyidagilarni tavsiya sifatida kiritish mumkin:

- diniy ta’limotlarda ayollarning ijtimoiy rolini rag‘batlantiruvchi mazmunni targ‘ib qilish muhimdir.
- ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun ularni, aynan diniy va madaniy jihatdan qo‘llab-quvvatlash zarur.
- ayollarning ijtimoiy faoliyati va ta’lim olish huquqlari to‘liq ta’minlanishi kerak.

2.2. Tarbiya jarayonida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklovchi ijtimoiy-maishiy omillar

Ayollarning jamiyatdagi mavqei, huquq va erkinliklarini ta’minlash har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va barqarorligi uchun muhim o‘rin tutadi. Biroq ko‘plab hollarda, ijtimoiy-maishiy omillar ayollarning huquqlarini cheklab, ularning to‘laqonli taraqqiyotiga, jumladan tarbiyaviy roliga to‘sqinlik qiladi. Ushbu paragrafda tarbiya jarayonida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklovchi asosiy ijtimoiy-maishiy omillar tahlil qilinib, muammoning ildizlari va uning echim yo‘llari yoritiladi. Tarbiya jarayonida

ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashning ijtimoiy va maishiy omillarini hisobga olgan holda, ushbu hodisalar guruhini aniqlash va ijtimoiy va maishiy omillarning mohiyati va mazmuni haqidagi savolga javob berish kerak.

Ijtimoiy va maishiy omillarni insonning kundalik faoliyati natijasida rivojlanadigan omillar deb tushunish mumkin. Ushbu ta'rif insonning ishlab chiqarish faoliyatiga bag'ishlangan ko'pgina ilmiy tadqiqotlarda berilgan. Shu bilan birga, ijtimoiy va maishiy omillarni muhim va etakchi funksiyaga ega deb belgilab, tadqiqotchilar ijtimoiy munosabatlarda, xususan, oilada ijtimoiy va maishiy omillar yuqori va hatto hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydilar.

Ijtimoiy va maishiy omillar inson faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, asosan xulq-atvorni va natijada faoliyat koordinatalari tizimini belgilaydi. Ushbu ta'rif to'g'ridan-to'g'ri oilaviy munosabatlarga ham tegishli. Oilashunoslik masalalariga bag'ishlangan L.Karsevaning tadqiqotlari[1] [] shuni ta'kidlaydiki, oila mavjudligining ijtimoiy va maishiy jihatlari uning faoliyatiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi va oilaviy munosabatlarning salbiy oqibatlarini aniqlashi, oilaviy hayotga buzg'unchi elementlarni kiritishi mumkin. Bunday holat, shubhasiz, ayolning, shu jumladan islom jamiyatlari va Markaziy Osiyo davlatlaridagi rolining pedagogik jihatlarini ilmiy asoslarda yoritishga ta'sir qilishi mumkin. Nazariy jihatdan, iqtisodiy hayotning tuzilishi emas, kundalik qiyinchiliklar, taxmin qilish mumkinki, ayolning pedagogik imkoniyatlarini pasaytirdi. Masalan, uyda tarbiya ishlarini olib borish mumkin bo'lgan jihozlangan xonalarning yo'qligi, ehtimol, Markaziy Osiyo mintaqasidagi musulmon ayolni hisobga olmaganda, ayolning pedagogik funksiyasining pasayishini oldindan belgilab qo'ygan.

Ma'lumki, uning o'zgarishiga olib kelishi mumkin bo'lgan turli xil hayot omillari tizimida ijtimoiy va maishiy omillar etakchi ahamiyatga ega. Masalan, noqulay yashash sharoitlari inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy va maishiy omillar bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari asosan

[1] Карцева Л.В., Янькина А.Н., Богачёва Н.В., Низамиева О.Н., Газизова Л.Ш. Семьеведение: Учеб. - метод. пособие по элективному курсу для учащихся 10- го класса средней общеобразовательной школы. – Казань, 2014. -164 с.; Семьеведение: учебно-методическое пособие / под науч. редакцией д-ра социол. н. проф. Л.В. Карцевой. - 2-е изд-е, перераб. и доп. - Казань: КазГУКИ, РИЦ «Школа», 2015. – 190 с.

oilaning ekotizimini belgilaydi, masalan, uning ehtiyojlarini iqtisodiy ishlarning haqiqiy holati bilan bog‘laydi.

Huquq va erkinliklarini cheklash orqali ayollarning tarbiyaviy roliga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan va hatto ularga to‘siqlar yaratishi mumkin bo‘lgan asosiy ijtimoiy-maishiy omillarni quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq bo‘ladi:

1. An’analar va mentalitet ta’siri. Ayollarning ayrim huquqlarini cheklashga olib keluvchi asosiy sabablardan biri – an’anaviy mentalitet. Ayniqsa, patriarxal jamiyatlarda ayollarga nisbatan yondashuv ularning erkaklarga qaramligiga olib kelgan. Bunday jamiyatlarda ayollarning ta’lim olishi, mehnat qilish huquqlari cheklanishi yoki ularga kam ahamiyat berilishi kuzatiladi, natijada ayolning tarbiyaviy rolining to‘laqonli amalga oshirilishi yo‘lida to‘siqlar paydo bo‘ladi.

2. Ta’lim olish imkoniyatlarining cheklanishi. Ayollarning huquqlarini cheklovchi yana bir muhim ijtimoiy omil – ularning to‘laqonli ta’lim olish imkoniyatiga ega emasligi. Ba’zi joylarda qiz bolalarning maktabga bormasligi yoki erta yoshda turmush qurishga majburlanishi ayollarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga jiddiy ta’sir qiladi hamda kelajakda uning tarbiyaviy roliga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

3. Ma’naviy va diniy qarashlar ta’siri. Ayrim diniy yoki ma’naviy qarashlar ayollarning jamiyatdagi faolligiga cheklov qo‘yadi. Bu qarashlar ba’zi hollarda qo‘llanilib, ayollar faqat oilaviy vazifalar bilan cheklanishiga sabab bo‘ladi. Natijada ayolning tarbiyaviy roli tarkibidagi yosh avlodni ijtimoiylashtirish vazifalari to‘laqonli bo‘lmaydi.

5. Zo‘ravonlik va diskriminatsiya. Ijtimoiy-maishiy omillardan yana biri – ayollarga nisbatan jismoniy yoki ruhiy zo‘ravonlik holatlari. Bu holatlar ayollarning o‘z huquqlari uchun kurashish istagini yo‘qotib, ularning ijtimoiy hayotdan chetlanishiga olib keladi va tarbiyaviy jarayondagi ruhiga ta’sir o‘tkazadi.

2. Iqtisodiy jihatlar. Iqtisodiy mustaqillikning etishmasligi ayollarning huquq va imkoniyatlarini cheklaydigan muhim omillardan biridir. Oilani boqish asosan erkak zimmasiga yuklatilgan bo‘lib, ayollar uy-ro‘zg‘or ishlariga jalb etiladi va bundan tashqari, mehnat bozoridagi tengsizlik ham ularning iqtisodiy jihatdan mustaqil bo‘lishini qiyinlashtiradi. Ma’lum darajada, ushbu omil ham ayolning tarbiyaviy roliga to‘sqinlik qiladi.

Bundan tashqari, zamonaviy sharoitda ayollarning huquq va erkinliklarini cheklaydigan yana bir qancha ijtimoiy va maishiy omillar mavjud. Bularga, masalan, ish beruvchilarning yosh bolali ayollarga va ko‘p bolali onalarga ishga kirishda kamsituvchi munosabati kiradi. Shunday qilib, zararli va (yoki) xavfli mehnat sharoitlari bo‘lgan ishlarda, shuningdek er osti ishlarida ayollar mehnatidan foydalanishni cheklash masalasi ba’zi ilmiy talqinlarda ilgari suriladi. Shuningdek, ayollarning o‘zini o‘zi bandligi va tadbirkorligi uchun etarli darajada qo‘llab-quvvatlanmasligi mumkin, bu esa ayollarning samarali iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatlarini cheklaydi. Keyingi omil ayollar orasida, masalan, mahkumlar orasida oila va yaqinlarini qo‘llab-quvvatlashning etishmasligi bo‘lishi mumkin, bu jazoni o‘taganidan keyin jamiyatda moslashish jarayonini murakkablashtiradi.

Biroq, islomiy jamiyatlarda, shu jumladan Markaziy Osiyo musulmon ummatlarida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashga guyo yordam beradigan ijtimoiy va maishiy omillar haqidagi fikrlar ilmiy adabiyotlarda asosan ayollar va erkaklar o‘rtasidagi mas’uliyatni taqsimlashdagi nomutanosib nisbati ta’kidlanadi. Va bu turli xil sharoitlarda, jamiyat hayoti va tarixiy rivojlanish sohalarida namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan juz’iy xarakterdagi hollarga bog‘liqligi aytiladi. Shu bilan birga, ushbu muammoning pedagogik jihatlari Markaziy Osiyo jamiyatlarida ayollarning tarbiyaviy va ta’limiy ishlari uchun resurslar kontekstida shakllantirilganligini aniqlashtirish kerak. Pedagogik, ijtimoiy-maishiy muammolarga yaqinlashish ayolning tarbiyaviy rolini pasaytirdi. Buni, umuman olganda, uy tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillar, shu jumladan Markaziy Osiyo mintaqasidagi jamiyatlarda ayollar tomonidan amalga oshirilgan omillar sifatida tushunish kerak.

Ushbu muammoni nazariy jihatdan ko‘rib chiqib, islom jamiyatida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashga sabab bo‘ladigan quyidagi ijtimoiy va ichki omillarni ta’kidlashimiz mumkin. Shunda, aynan islom jamiyatida tarbiya jarayonida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashi mumkin bo‘lgan ba’zi ijtimoiy va ichki omillar quyidagicha tasniflanadi:

- patriarxal tizimning xususiyatlari. Bu rollarning gender taqsimotiga asoslanadi, ya’ni ayolning roli faqat uy ishlarini bajarish bilan chegaralanadi, erkaklar esa barcha ijtimoiy va siyosiy funksiyalarni bajaradilar;

- oilaviy mas’uliyat yuki. Ota-onalar va oilaviy masalalar ayollarga oiladan tashqarida sodir bo‘layotgan voqealar bilan qiziqish uchun vaqt va imkoniyat qoldirmaydi;

- harakat erkinligidagi ba’zi cheklovlar. Ayollarga jamoat joylariga borish yoki o‘z shahri tashqarisida erkak vasiysiz sayohat qilish taqiqlanadi. Hijob talabi, ya’ni: ayollar jamoat oldida yuzlarini yopishlari shart;

- jamiyatning barcha sohalarida, shu jumladan tarbiya va ta’limda erkaklarning ustunligi. Masalan, ko‘p asrlar davomida faqat bir kishi islom huquqi o‘qituvchisi bo‘lishi mumkin edi. Bu borada ayollarga ikkinchi darajali rol va o‘rin berildi.

Bu jihatlarni Ye.Belyaev[1] [] Arab xalifati va o‘rta asr arablarining ijtimoiy hayoti haqidagi asarida ta’kidlaydi. Bundan tashqari, musulmon oilalariga xos bo‘lgan bolalarning ko‘pligi ayollarning ijtimoiy martabada ko‘tarilishiga to‘sqinlik qiladi. Islom an’analarida standart bo‘lib xizmat qiladigan katta oila ko‘plab musulmon ayollar uchun ko‘rsatma bo‘lib xizmat qiladi, unga ko‘ra ular o‘z hayotlarini quradilar va kasb tanlaydilar.

Z.Barayevaning “Женщина в мусулманском обществе: Проблемы трансформатсии сотсиалного и правового статуса”[2] [] mavzusidagi dissertatsiyasida ayollarning huquq va erkinliklariga ma’lum cheklovlarni belgilaydigan ba’zi ijtimoiy va turmush sharoitlari tasvirlangan. Biroq, muallifning ta’kidlashicha, islomning an’anaviy madaniyatlarida ayollarning mavqei juda yuqori edi. Shu bilan birga, musulmon dunyosida ayolni huquqiy maqomining o‘ziga xos xususiyatlari ham shariat, ham islom ilohiyoti tomonidan belgilanadi. Ammo, bundan tashqari, bu maqom musulmon dunyoqarashiga ega va islomni qabul qiladigan etnik va milliy madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Ushbu manzara doirasida ayolning pedagogik roli deyarli etakchi va har qanday holatda ham muhim deb tushunilgan. Musulmon dunyosidagi ayol, birinchi navbatda, o‘z farzandlarining birinchi tarbiyachisi va o‘qituvchisi bo‘lib, Markaziy Osiyo mintaqasida ham yosh avlodning axloqiy rivojlanish agentiga aylangan.

---

[1] Беляев Е.А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье. – М.: Наука, 1966. – 279 с.

[2] Бараева З. М. Женщина в мусульманском обществе: Проблемы трансформации социального и правового статуса. Дис. … канд. филос. наук. Махачкала, 2003. 138 с. С.39

Bizning tadqiqotimizga ahamiyatli bo‘lgan va uning ilmiy dalillarini mustahkamlaydigan, Z.Barayevaning ilmiy xulosalaridan keltirish joiz deb topildi. Shunday qilib, tadqiqotchi islom dunyosida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashning ijtimoiy va turmush sharoitlariga quyidagicha ishora qiladi:

1. Oilaviy uy xo‘jaligini saqlash zarurati. Ayolga erkaklar qilmagan asosiy uy vazifalari yuklangan. Bu ayollarning huquqiy maqomini va ularning jamiyatdagi rolini cheklab qo‘ygan. Uy ishlari, odatda ham Yevropa madaniyatlarida, ham islomiy mamlakatlarda, o‘ziga xos iqlim va atrof-muhit sharoitlarini hisobga olgan holda, ayolga tegishli bo‘lishiga qaramay, bu omil ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashda ma’lum o‘rin egallagan. Biroq, Z.Baraevaning so‘zlariga ko‘ra, bu holat islom jamiyati tuzilishiga uyg‘un tarzda mos keladi. Masalan, Markaziy Osiyoda bu ayollarning jamoat joylariga erkin bora olmasligida namoyon bo‘ladi. Biroq, ular ajdodlarining amrlari va an’analariga tayanib, bunday istakni bildirmaydilar;

2. Ijtimoiy ishlarni, xususan, boshqaruv va tashkiliy ishlarni amalga oshirishda erkaklarning etakchi roli. Islomiy jamiyatda erkakga uy boshqaruvchisi roli beriladi. Ammo bu jihatga qaramay, ayollar ushbu boshqaruvning asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, erkaklarga ta’sir qilishi mumkin edi. Bu ayollarning tarbiyaviy rolini qisman cheklab qo‘yadi. Xususan, islom kalomini faqat erkaklar o‘rgatishi mumkin edi. Markaziy Osiyo misolida bu jihat asosan ayollar va qizlarni musulmon huquqini o‘rganishdan chetlashtirishda ifodalangan. Shu bilan birga, ayollar uyda diniy tarbiya olishlari mumkin edi. Avvalo, ularga onalari, opa-singillari, buvilari va oilaning ayol qismining boshqa vakillari islomiy axloq va e’tiqod asoslarini o‘rgatishgan. Binobarin, bu jihat an’anaviy islom jamiyati hayotida ozgina o‘rin egallagan va ayollarning huquq va erkinliklarini asosan va ko‘proq darajada shartli ravishda cheklagan.

Pedagogik jihatlar nuqtai nazaridan, bu ayolning tarbiya va ta’lim funksiyalarini bajarishiga ahamiyatsiz darajada ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Chunki, ayol yosh avlod va yoshlarning ilk o‘qituvchisi, tarbiyachisi va pedagogi bo‘lib, axloq asoslarini va asosiy ijtimoiy g‘oyalarini yaratadi.

A.Sagdining tadqiqot ishida musulmonlarning inson huquqlari, xususan, ayollar huquq va erkinliklari masalasiga qarashlari bayon etilgan. Tadqiqotchinin ta’kidlashicha, islom inson qadr-qimmatini

kamsitish yoki qisqartirishga yo‘l qo‘ymaydi. Bu jihat, boshqa narsalar qatori, ayolga nisbatan xolis va sodiq munosabatda ifodalanadi. Shuning uchun, Qur’oni Karim ayollarni erkaklarga nisbatan zaif zot sifatida tasvirlaydi. Ammo bu sifat, aynan ayolga ehtirom hissini rivojlantirish yo‘lida ta’kidlangan.

Olim islom huquqining tarixiy rivojlanishi haqida quyidagilarni ta’kidlaydi: “XVIII asr o‘rtalariga qadar tarixiy rivojlanish jarayonida shariatning axloqiy tizimining evolyusiyasi ko‘zatiladi. Bu shuni ko‘rsatadiki, dastlab islom madaniyatida shariat insonning barcha harakatlari va ishlarini besh toifaga ajratgan: *vojib* (ijro etishni talab qiladigan majburiy harakat), *harom* (shariat tomonidan qat’iyan taqiqlangan va qoralangan harakat), *mustahabb* (tavsiya etiladi, tasdiqlangan), *makruh* (taqiqlanmagan, ammo nomaqbul va qoralanadigan harakatlar) va *muboh* yoki ja’iz (ruxsat berilgan). Ushbu besh toifa har bir musulmonning Xudoga, o‘ziga va boshqa odamlarga nisbatan xatti-harakatlarini belgilab beradi. Bu musulmon huquqiy doktrinasining asosiy tushunchalaridan birida o‘z aksini topadi, unga ko‘ra imonlilarning barcha harakatlarini baholash yuqorida sanab o‘tilgan beshta toifaga asoslanadi, ya’ni tegishli, tavsiya etilgan, ruxsat etilgan (neytral), qoralangan va taqiqlangan.[1] Ushbu toifalarda, ayniqsa, *haromda* (shariat tomonidan qat’iyan taqiqlangan va qoralangan harakat) ayollarning tarbiyaviy roli yoki ijtimoiy faolliklarini radikal tarzda cheklaydigan ko‘rsatma uchramaydi.

Shu bilan birga, A.Sagdi tadqiqotlari natijalari shariatni inson huquq va erkinliklarini suiiste’mol qilish yoki qisqartirishga yo‘l qo‘ymaydigan yagona huquqiy ta’limot sifatida belgilaydigan xulosalarni taklif qiladi. Bu ayollar huquqlariga ham tegishli. Islom madaniyati tarixida turli xil muammolar bo‘lganligini va ayollarga nisbatan yondashuvlar davlat va ijtimoiy tuzilishga qarab turlicha va farqlanganligini ta’kidlab, an’anaviy islom madaniyatida ayollar muhim rol va o‘ringa ega edilar, degan xulosasi muhimdir.[2] [].

Markaziy Osiyolik tadqiqotchi T.S.Saidbaev 1990-yillar boshida islom olamida ayollarning tarbiya va ta’lim huquqlari va erkinliklarining cheklanishiga muayyan ijtimoiy va turmush sharoitlari sabab bo‘lganini ta’kidlaydi. Olim, Markaziy Osiyo mintaqasining madaniyati va tarixiy

[1] Сагди А. Историческое развитие представлений о правах человека в шиитском исламе. Дис…канд. ист. наук. М., 2010. 216 с. С.210-211

[2] Сагди А. Историческое развитие представлений о правах человека в шиитском исламе. Дис…канд. ист. наук. М., 2010. 216 с. С.88-102

holatlaridan misollar keltirar ekan, iqtisodiy qiyinchiliklar, ekologik o‘ziga xosliklar va ijtimoiy notinchliklar Markaziy Osiyo jamiyatlarida ayollar huquq va erkinliklari doirasining torayishi, hajmi kamayishi va shaklan kamsitilishiga asos bo‘lishi mumkin edi. Biroq, tadqiqotchining ta’kidlashicha, Tojikiston, O‘zbekiston va Turkmaniston kabi mintaqalarda ayollar to‘liq huquq va erkinliklarga ega edilar, ammo ularning aksariyati islomiy xususiyatlarga ega bo‘lgan. Ya’ni, ularning hayoti Qur’oni Karim, hadis va musulmon qonunlarining ko‘rsatmalariga binoan amalga oshirilgan. Bu ayolni kamsitishga yoki cheklashishga majbur qilmadi. Islom jamiyatining tuzilishi ayollarga ma’lum bir rol berib, umuman ayollar va erkaklarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini belgilab bergan edi.[1] [].

Islomning boshqa tadqiqotchilari D.Eremeev va S.Imanzade[2] ham xuddi shunday fikrda. Ular, islom jamiyati qat’iy tuzilganligini, uning har bir a’zosiga alohida rol va mavqe ajratilganligini ta’kidlab, ikkala tadqiqotchi ham Markaziy Osiyo mintaqasida ayollarning tarbiya va tarbiyaviy rolining pasayishiga bir qator ijtimoiy va maishiy omillar ta’sir ko‘rsatganini ta’kidlaydilar. Jumladan, D.Eremeevning qayd etishicha, musulmon jamiyatida uning a’zolarining hayoti qat’iy ijtimoiy rollarga bo‘ysunadi, undan tashqarida yo‘l qo‘yilmagan. Bu odatda an’anaviy jamiyatlarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. Masalan, o‘rta asrlarda va zamonaviy Turkmanistonda ayollar bolalarni islom kalomiga ko‘ra tarbiyalashlari mumkin edi, ammo bunday tadbirlar uyning ayollar yarmida amalga oshiriladi. D.Eremeev, shuningdek, ayollarning ta’lim va tarbiyasi o‘ziga xos turmush tarzi va fikrlash tarzini shakllantirganligi haqida mulohaza yuritadi. Tadqiqotchi, Markaziy Osiyo mintaqasi misolidan foydalanib, mintaqadagi musulmon davlatlarining ijtimoiy tuzilishida ayollar o‘rnining mohiyati islom mafkurasi va islom diniy e’tiqodlari bilan belgilanganligini namoyish etadi. Bu ayollarning o‘zlari tomonidan qabul qilingan va faol qarama-qarshilikni anglatmagan.[3] [].

Shunga o‘xshash nuqtai nazarni, tadqiqotchi A.Sultangalieva. Qozog‘iston misolidan foydalanib, ba’zi ijtimoiy va turmush sharoitlari ayollarning huquq va erkinliklariga ma’lum cheklovlarni oldindan belgilab qo‘yganligini ko‘rsatadi. Bir tomondan, buni ijtimoiy tabaqalanishning bir turi deb hisoblash mumkin. Ammo, boshqa

[1] Саидбаев Т.С. Ислам и общество. М., 1993. 400 с. С.54-70

[2] Иманзаде С. Религия ислама и женщина. Баку, 1958. 200 с.

[3] Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и мышление. https://kao.kg/wp-content/uploads/2019/10/.pdf

tomondan, qozoq ayollarining o‘zlari belgilangan qoidalarga qarshi chiqmaydilar, ularni to‘liq va to‘laqonli bajaradilar.[1] [].

Eng yirik sharqshunoslar va islom olimlaridan biri V.Bartold, o‘zining asarida[2] [] bir qator ijtimoiy va turmush sharoitlari islom jamiyatlarida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashga moyil omillar sifatida ta’kidlagan. Unga ko‘ra, bunday sharoitlarga o‘rta asrlar jamiyatiga xos bo‘lgan iqtisodiy hayotdagi qiyinchiliklarni, islomiy jamiyatlarning milliy an’analarining o‘ziga xos xususiyatlarini, beqaror turmush tarzini va o‘rta asrlarga xos ijtimoiy tabaqalanishni sanab o‘tish mumkin. Shu bilan birga, olimning ta’kidlashicha, bu omillar, garchi ayollarning ba’zi huquq va erkinliklarini cheklab qo‘ygan bo‘lsa-da, ularning haqiqiy kamsitilishiga yoki ayollarga nisbatan salbiy munosabatiga olib kelmagan. Aksincha, islom erkaklar ayollarga g‘amxo‘rlik qilishlari va ularni ta’minlashlari zarurligini ta’kidlaydi. Shuningdek, bu shartlar ayollarning tarbiyaviy roliga ta’sir ko‘rsatadi. Ammo bu ta’sir ayollarning o‘zlari uchun ham, islomiy jamiyatlar uchun ham jiddiy oqibatlar sabab bo‘lmas edi.

V.Bartold o‘z kitobida kuzatuvlarini nazariy jihatdan ochib berishni amalga oshirdi. Vaholanki, ba’zi jihatlar Markaziy Osiyo materialida ko‘rsatilgan. Masalan, olimning ta’kidlashicha, bu mintaqada o‘rta asrlarda ayolga bo‘lgan munosabat uning onalik va oilaviy rollari hisobga olingan deb taxmin qilgan. Erkaklar, O‘rta Osiyo xalqlarining g‘oyalariga ko‘ra, ayolga g‘amxo‘rlik qilishlari, shuningdek, uni hayot uchun zarur bo‘lgan barcha narsalar bilan ta’minlashlari va mol-mulk bilan ta’minlashlari kerak. Qur’oni Karimga ko‘ra, agar ayol turmush o‘rtog‘i uni mulkiy huquqidan mahrum qilsa, ajrashish uchun ariza berishi mumkin bo‘lsa, Markaziy Osiyoda bu jihat tom ma’noda tushunilgan: erkak ayolga qulay hayot uchun zarur bo‘lgan hamma narsani bera olsagina uylanishi mumkin edi.

Biroq, yuqorida aytib o‘tilgan ijtimoiy va yashash sharoitlari, olimning fikriga ko‘ra, ayollarning bolalar va yosh avlodni ta’lim berish va tarbiyalashda rivojlanishini cheklashi mumkin.

Ta’kidlash joizki, V.Bartold o‘zining boshqa asarida[3] [] ayollarning tarbiyaviy rolini tarixan cheklab qo‘ygan va uning huquq va erkinliklarini ma’lum bir qisqartirish uchun asos bo‘lib xizmat qilgan bir

[1] Султангалиева А.К. Эволюция идеи "исламского единства" в истории арабской мысли, конец XIX века - 80-е годы XX века. М., 1988. 194 с. С.21-24

[2] Бартольд В.В. Первоначальный ислам и женщина, М., 1966. 350 с. С.12-19

[3] Бартольд В. В. Ислам и культура мусульманства. М., 1992. 240 с. С.67-75

xil ijtimoiy va maishiy omillarni qayd etadi. Biroq, shu bilan birga, olimning ta’kidlashicha, bunday cheklovlar ahamiyatsiz bo‘lgan va musulmon ayollarning hayotiga ta’sir qilmagan. Aksincha, islom ayollari musulmon jamiyati va davlat tuzilishi bilan oldindan belgilab qo‘yilgan o‘zlarining ijtimoiy rollarini bajonidil qabul qilganlar. Islom ummatlari, boshqa narsalar qatori, ularning yashash joylari, ekologik va geografik muhit haqiqatlariga mos keladigan uyg‘un tuzilishga ega ekanligini ta’kidlab, V.Bartold musulmonlar shariat tomonidan belgilangan va o‘rnatilgan qonunga qat’iy rioya qilishlarini ta’kidlaydi. Shariat erkaklar va ayollarning faoliyat sohalarini chegaralab, qat’iy va deterministik ijtimoiy tuzilmani qurdi. Shu bilan birga, ummat a’zolariga, shu jumladan ayollarga berilgan rollar islom jamiyatining ijtimoiy tuzilishiga organik ravishda qo‘shilib, uning a’zolariga hayot uchun zarur bo‘lgan qoidalarning uyg‘un kombinatsiyasini ifodalamagan.

M.Vagabov o‘z asarida musulmonlar dinining ayolga munosabatini yoritishda, uning huquq va erkinliklarini cheklaydigan ijtimoiy va maishiy jihatlar muammosining tanqidiy manzarasini keltirgan. Ushbu asar, sho‘rolar davrida nashr etilgan va islomga tizimli tanqidiy qarashni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, olim islomiy ayolning bir qator muhim ijtimoiy va maishiy muammolarini keltiradi. Tadqiqotchi o‘z tahlilini Markaziy Osiyo mintaqasi – “Sovet Sharqi” misolida olib borar ekan, ayollarning huquq va erkinliklarini nisbatan qisqartirishga to‘rtki bo‘lgan quyidagi ijtimoiy va maishiy qiyinchiliklarni qayd etadi:

1. Og‘ir yashash sharoitlari va iqtisodiy qiyinchiliklar. Bu jihat tarixiy jihat bilan chambarchas bog‘liq. Tarixning rivojlanish bosqichlarida Markaziy Osiyo ayollarining yashash va iqtisodiy sharoitlari og‘ir bo‘lgan. Erkaklar samarali faoliyat bilan shug‘ullanib, ayollarga uy bekasi roli berilgan. Shu bilan birga, M.Vagabovga ko‘ra, maishiy va iqtisodiy sohalarda yuzaga kelgan qiyinchiliklar, ayolning Markaziy Osiyo islomiy jamiyatlari va davlatlari tarkibida bo‘ysunuvchi rol o‘ynaganiga olib kelgan. Olimning fikricha, musulmon dini esa bu nuqtai nazardan nafaqat islom jamiyatini tuzgan kuch, balki ijtimoiy ierarxiyani qurish usuli ham bo‘lgan. Ammo, M.Vagabovning so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo ayollari bu jihatlarga qarshi chiqmaganlar, o‘z huquq va erkinliklarini faol himoya qilmaganlar. Biroq, bu passivlik

Markaziy Osiyo davlatlaridagi musulmon jamiyatlari tizimiga uyg‘un tarzda mos keladi.

2. Musulmon jamiyatining, shu jumladan Markaziy Osiyo mintaqasidagi turmush tarzining umumiy patriarxalligi. Bu eng umumiy ko‘rsatkich. Bu o‘rinda, olim quyidagi jihatlarni ta’kidlaydi: erkaklarning ustunligi, bu ularning asosiy rahbarlik lavozimlarini egallashlari va jamoat ishlarini boshqarishlari bilan ifodalangan; nikoh va oila qonunchiligining nomukammalligi, bu ko‘pincha ayollarning ehtiyojlarini, ularning huquq va erkinliklarini e’tiborsiz qoldirishga olib kelgan; jamiyatning erkak va ayollarga bo‘linishi: ijtimoiy ishlarni erkaklar ayollardan alohida va ayollar erkaklardan alohida olib borishgan. Biroq, tadqiqotchi boshqa ijtimoiy va maishiy omillarni aniqlaydi. Uning so‘zlariga ko‘ra, shunga qaramay, islomiy davlatda ayol ko‘p huquqlarga ega edi, u mulkni meros qilib olar edi, garchi erkakdan kamroq miqdorda bo‘lsa-da, u sudda erining zo‘ravonligidan himoya qilishni va hatto nikoh vazifalarini bajarmagan bo‘lsa, ajrashishni talab qilishi mumkin edi.

Bu ijtimoiy va maishiy omillar musulmon ayolning hayotiga ta’sir qilgan bo‘lsa-da, ular hal qiluvchi emas edi. Jamiyatni tashkil etish tabiati haqidagi tizimli qarashlarga rioya qilgan holda, olim ayollarning o‘zlari avtonomiyaga intilmaganlar va ularning islom jamiyatidagi mavqeini uyg‘un va juda barqaror deb belgilash mumkin, deb hisoblaydi hamda islom madaniyatida bolalar va yosh avlodni tarbiyalashda ayollarning o‘rni katta ekanligini ta’kidlaydi. Agar erkak uyning xo‘jayini sifatida ishlagan bo‘lsa, unda ayol uning asosiy yordamchisi va hayotning tayanchiga aylangan. Aynan shu jihatlar ayollarning musulmon urf-odatlari, musulmon jamiyatlari va madaniyatlaridagi mavqeining haqiqatini belgilashi kerak.[1][].

Shuni alohida qayd etish lozimki, garchi M.Vagabov islomni diniy qadriyatlar tizimi sifatida tanqid qilsa-da, uni juda konservativ, reaksion va o‘z davrining haqiqatlariga zid deb atagan bo‘lsa-da, u islom jamiyatining tuzilishi tabiiy va jamiyatning umumiy madaniy tuzilishiga mos keladigan ijtimoiy rollarning farqlanishini ta’kidlaydi. Islomni retrograd va reaksion bo‘lganligi, sotsialistik jamiyat va davlat ideallariga mos kelmasligi uchun tanqid qilar ekan, Markaziy Osiyo mintaqasi tarixi va madaniyatida islom mahalliy xalqlarning

[1] Вагабов М.В. Отношение мусульманской религии к женщине. Профиздат. София, 1963

dunyoqarashini belgilovchi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi.

Sotsialistik axloq erkaklar va ayollar o‘rtasidagi farqlarni xiralashtirishga moyil bo‘lsa-da, an’anaviy islomiy hayot tarzi musulmon jamiyatining tuzilishiga uyg‘unlashgan gender rollarini ajratib turadi. Islomning madaniy yaratuvchi omilini ko‘rsatishga imkon beradigan ushbu jihatlar musulmon jamiyatida ayollarning bir qator huquq va erkinliklarini cheklashi yoki cheklashi mumkin bo‘lgan ijtimoiy va maishiy jihatlarni talqin qilish uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin.

G.Kerimov o‘zining shariat va uning ijtimoiy mohiyatiga bag‘ishlangan asarida ma’lum ijtimoiy va maishiy qiyinchiliklarga qaramay, musulmon ayol jamiyat va ijtimoiy munosabatlarga to‘liq qo‘shilganligini ta’kidlaydi. Shariat, uning so‘zlariga ko‘ra, islom ummati a’zolarining mavjud bo‘lish shartlarini ajratib turadi, ularning rollarini taqsimlaydi va zarur vazifalarini ko‘rsatadi. Shuni ta’kidlash kerakki, balkim ayollarning musulmon jamiyatidagi roli shu tarzda belgilangan bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, shariatga ko‘ra musulmon jamiyatida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklashi mumkin bo‘lgan ijtimoiy va maishiy omillar qatorida G.Kerimov quyidagilarni keltiradi: og‘ir turmush sharoiti, erkaklarning iqtisodiy ustunligi, patriarxal turmush tarzi, texnika va texnologiyaning yomon rivojlanishi ayollarni kundalik faoliyatda cheklagan. Biroq, olimning ta’kidlashicha, ayollar musulmon jamiyati muhitiga to‘liq qo‘shilgan. Ularning huquq va erkinliklarini cheklashi mumkin bo‘lgan ijtimoiy va maishiy omillarga qaramay, musulmon qonunining o‘zi ayolni erkakning, turmush o‘rtog‘ining yordamchisi va hamkasbi sifatidagi rolini belgilaydi. Ayol islom jamiyatida turli xil rollarni bajargan, shu bilan birga, asosan musulmon oilasining ayol yarmi bilan cheklangan. Bu, xususan, islom ummati tuzilishida va musulmon e’tirofi hukmron bo‘lgan mamlakatlarning davlat tuzilishida ayollarning hal qiluvchi rolini belgilab bergan.[1] []

Shunday qilib, tarixan musulmon jamiyatida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklagan ijtimoiy va maishiy omillarga og‘ir turmush sharoitlari, ichki hal qilinmagan muammolar, patriarxal turmush tarzi va kundalik faoliyat va hayotda erkaklar hukmronligi kiradi.

[1] Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность. М., 1978

Shu bilan birga, islom huquqi va ijtimoiy tashkilot musulmon ummatini tuzib, nafaqat ayollar, balki erkaklar uchun ham hayot sohalarini belgilab bergan. Shariat har bir shaxsning o‘rnini belgilab, islom jamiyati a’zolari uchun me’yoriy talablarni belgilaydi. Bu shuni anglatadiki, ayollar ham, erkaklar ham islom ummati tarkibida musulmon qonunlari bilan belgilangan o‘z rollari va funksiyalariga ega edilar. Ayollar uyning ayollar qismida qolib, ijtimoiy hayotga juda faol ta’sir o‘tkaza olmasliklariga qaramay, bu ularning huquq va erkinliklarini qisqartirish deb hisoblanishi mumkin bo‘lsa-da, bu pozitsiya ular tomonidan zarur, etarli va uyg‘un deb tushunilgan.

Islom jamiyati Qur’oni Karim, islom ilohiyoti, hadis va musulmon qonunlari bilan belgilangan o‘z qonunlariga muvofiq mavjuddir. Musulmon davlatlari, jumladan, Markaziy Osiyo tarixida inson huquqlari va erkinliklari tushunchalari islom ummati uchun ancha begona edi. islom jamiyatining tuzilishi nafaqat ayollar, balki erkaklar ham faoliyat yuritadigan va o‘z rollarini bajaradigan haqiqiy tizim bo‘lgan.

Islomning zamonaviy tadqiqotchisi M.Stashkevich ta’kidlaganidek: “islomning qabul qilinishi bilan musulmon jamiyatining tuzilishi va gender rollari o‘zgardi. Islom me’yorlari ayollarning jamiyatdagi mavqeini yaxshilab, ularga huquqlar berdi. Musulmon ayollar, islomga ko‘ra, yigirmanchi asrgacha ko‘plab evropalik ayollarga qaraganda ko‘proq huquqlarga ega edilar. Masalan, Fransiya qonunchiligiga binoan ayollarning huquqiy layoqatini cheklash faqat 1965 yilda bekor qilindi. Islomga ko‘ra, onaning huquqlari otaning huquqlaridan oshib keta boshladi. Ayollar o‘z mulklarini meros qilib olish va daxlsizlik huquqini oldilar.[1] []

Islomda ayollarning qadr-qimmati va huquqlari, garchi aniq tushunilgan bo‘lsa-da, burch evaziga ularning huquq va erkinliklarini amalda kamaytirishni anglatmaydi. Gender rollarini ajratib, islom jamiyatning har bir a’zosi uchun ijtimoiy asoslar va xususiyatlarda zarur bo‘lgan o‘z pozitsiyasini belgilaydi.

Tarbiya jarayonida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklovchi ijtimoiy-maishiy omillar muammosining echim yo‘llari sifatida, tadqiqot natijalari doirasida quyidagilarni ta’kidlash mumkin:

[1] Сташкевич М. В. Права женщин в мусульманском мире. https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/102613/ 1/359-361.pdf

1.Ayollarning ta’lim olishiga to‘laqonli sharoit yaratish. Qiz bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning kasbiy tayyorgarligini ta’minlash orqali ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish mumkin.

2. Ayollarning iqtisodiy mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash. Ayollarni tadbirkorlikka jalb etish va ular uchun imtiyozli kredit dasturlarini amalga oshirish iqtisodiy mustaqillikni ta’minlaydi.

3. Huquqiy himoya mexanizmlarini rivojlantirish. Ayollarning huquqlari buzilishining oldini olish uchun tegishli qonunlarni ishlab chiqish va amalga oshirish muhimdir.

4. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish. Jamiyatda ayollarga nisbatan ijobiy qarashlarni shakllantirish uchun targ‘ibot ishlarini olib borish zarur. Bu, ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya jarayonida ayollarning rolini cheklovchi ijtimoiy-maishiy omillarni bartaraf qilish uchun jamiyatning barcha qatlamlari birgalikda harakat qilishi zarur. Bu yo‘lda ta’lim, iqtisod, huquq va ma’rifat sohalarida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilishi lozim. Faqat shundagina ayollarning jamiyatda to‘laqonli ishtirokini ta’minlash va barqaror rivojlanishga erishish mumkin.

2.3. Zamonaviy Markaziy Osiyoda ayollarning kamsitilgan tarbiyaviy rolidan kelib chiqadigan oqibatlar

Yuqoridagi paragraflarda o‘rganilgan muammolar va tahlil qilingan adabiyotlardan kelib chiqib, bugungi Markaziy Osiyoda ayollarning jamiyatdagi tarbiyaviy rolining buzilishidan yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan oqibatlarning tahlili muammoli va salbiy axloqiy munosabatlar juda xilma-xilligini, rangba-rangligini namoyon etadi. Ular ko‘proq Markaziy Osiyo mintaqasidagi davlatlar va jamiyatlarning zamonaviy tuzilishining jihatlari bo‘lib, jamoatchilik bilan munosabatlarda namoyon bo‘ladi. Bunday munosabat zamonaviy voqelikda kuchayishga moyildir. Chunki, Markaziy Osiyo davlatlari va jamiyatlarida kuzatilayotgan G‘arb psevdo-madaniyatining kengayishi mintaqadagi ayollarning tarbiya va ijtimoiy rolini muammoli va salbiy idrok etishni belgilovchi asosiy omildir.

Bu jihatlar, ilmiy adabiyotlar talqiniga ko‘ra, G‘arb va birinchi navbatda AQShning madaniy kengayishiga asoslangan. Ikkinchisi,

o‘zlarini “demokratiyaning porlayotgan mayog‘i” deb atab, tarixan, ijtimoiy va madaniy jihatdan Amerika turmush tarzi va Amerika an’analaridan juda farq qiladigan mintaqalarga o‘z ta’sirini kengaytirishga harakat qilmoqda. Bugungi kunda Markaziy Osiyo turli kuchlarning o‘zaro ta’siri va o‘zaro munosabat uchun sinov maydonidir. Biroq, zamonaviy davrda, G‘arb madaniy siyosatining maqsadi Markaziy Osiyo mintaqasining madaniy va milliy jamoalarini madaniy qadriyatlar, ustuvorliklar va milliy an’anaviy usullarni xiralashtirish orqali ajratishdir.

Bu Markaziy Osiyo mintaqasida madaniy va hatto siyosiy hukmronlikni nazarda tutadigan G‘arbning global kengayish strategiyasi bilan belgilanadi. Mahalliy siyosiy kuchlar va jamiyat o‘rtasidagi qarama-qarshilikka qaramay, AQSh va G‘arb mamlakatlari dunyo, hayot va ijtimoiy tuzilish haqida o‘z qarashlarini o‘rnatadilar. Bu holat, birinchi navbatda, Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy qadriyatlariga, xususan, ayollarning an’anaviy qarashlariga, ularning jamiyatdagi o‘rni va mavqeiga ta’sir ko‘rsatish zarurligini ko‘rsatuvchi jihat bo‘lib xizmat qiladi.

A.Kazansevning “AQShning postsovet Markaziy Osiyodagi siyosati: xarakteri va istiqbollari” mavzusidagi maqolasida Amerikaning Markaziy Osiyo mintaqasidagi siyosiy strategiyasining tavsifi va tahlili keltirilgan, AQSh siyosatining asosiy istiqbollari va ushbu siyosiy strategiyaning qarama-qarshiligi bayon etilgan. Tadqiqotchining fikricha, Markaziy Osiyo Amerikaning kengayishi uchun muhim hudud bo‘lib, geosiyosiy jihatdan murakkab mintaqadir. Birinchidan, AQSh tomonidan o‘rnatilgan madaniy qadriyatlar mahalliy jamiyatlar tomonidan oddiygina qabul qilinmaydi. Ikkinchidan, G‘arbning harakatlari juda tajovuzkor ko‘rinishi va Markaziy Osiyo davlatlaridagi hayot haqiqatiga, shu jumladan ushbu hududlarda tarixan yashagan xalqlar orasida rivojlangan gender rollari haqidagi g‘oyalarga mos kelmasligi ehtimolining yuqoriligi.

G‘arb davlatlarining madaniy siyosatini madaniy hukmronlik va Markaziy Osiyo xalqlariga begona qadriyatlarni o‘rnatish siyosati sifatida belgilab, tadqiqotchi Amerika bu sohada agressiv harakat qilayotganini va uning siyosiy strategiyasi va siyosatining haqiqiy natijalari pirovardida tarixan mintaqada yashagan xalqlar orasida dunyoqarashi, an’anaviy ijtimoiy tuzilmalar va ijtimoiy tuzilmalarning deformatsiyasiga olib kelishi mumkinligini qayd etadi.

Ta’kidlash joizki, A.Kazansev global va mintaqaviy siyosiy jarayonlar o‘zaro aloqadorligini Markaziy Osiyo misolida ilmiy tadqiqotida ham davom ettirib, jahon kuchlarining mintaqadagi siyosatini madaniy jihatlarga e’tiborni o‘zgartirish zarurligini tavsiya qiladi. Bu bir qator muhim sabablar bilan belgilanadi. Birinchidan, Markaziy Osiyo mamlakatlari alohida geosiyosiy joylashuvga ega. Masalan, ushbu mamlakatlarning aksariyati dengizga chiqish imkoniyatiga ega emas, shuning uchun ularni dunyoning geosiyosiy xaritasi doirasida periferik mintaqalar deb hisoblash mumkin. Ikkinchidan, Markaziy Osiyoda g‘arb mafkurasi va qadriyatlarining hukmronligi xavfi mahalliy xalqlarning an’anaviy turmush tarzida namoyon bo‘ladi. Feminizm va chap hissiyotlardan kelib chiqadigan Amerika gender mafkurasi muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ayollarning rolini qayta formatlashda, bu Markaziy Osiyo xalqlarining gender rollarini taqsimlash bo‘yicha an’anaviy g‘oyalariga mos kelmaydigan psevdo-qadriyatlarni joriy etish madaniy siyosatiga ta’sir qiladi. Masalan, Amerika tashviqoti Markaziy Osiyoliklarning klassik g‘oyalariga mos kelmaydigan ayol obrazini targ‘ib qiladi. Bu, masalan, mintaqadagi ayollarning go‘yoki buzilgan huquq va erkinliklariga, bu buzilgan vaziyatni tuzatish zarurligiga e’tibor qaratishda ifodalanadi.[1] [].

Tojikiston misolida Z.Dadabayeva, shunga o‘xshash vaziyatga ishora qiladi. Bunda, tadqiqotchi Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning buzilgan roli tufayli yuzaga kelgan muammoli va salbiy axloqiy munosabatlarni siyosat va global geosiyosiy strategiyalar prizmasi orqali yoritadi. Markaziy Osiyo mintaqasi, xususan, Tojikiston Respublikasi xalqaro siyosiy kuchlar to‘qnashuvi uchun sinov maydoniga aylanayotganiga ishora qilib, Z.Dadabayevaning ta’kidlashicha, AQSh va G‘arb mamlakatlari bu yerda psevdo-madaniyatni singdirishning agressiv siyosatini olib bormoqda, bu boshqa narsalar qatori mahalliy xalqlarning an’anaviy qarashlarini, shu jumladan ayollarning jamiyat va jamoatchilik tuzilishidagi o‘rni va maqomini buzish strategiyasida ifodalanadi. Olim o‘zining tadqiqotida AQShning tojik jamiyati rivojiga aralashuvi, boshqa narsalar qatori, milliy qadriyatlar va madaniy hukmronlikni o‘zgartirish texnologiyasidan foydalangan holda amalga oshirilishini ta’kidlaydi. Shunday qilib, ular asosiy masalalardan biri ayollarning mavqei

[1] Казанцев А. А. Политика США в постсоветской Центральной Азии: характер и перспективы // Вестник МГИМО-университет. 2012. №4 (25). С.155-163.

muammosi va go‘yo zamonaviy Tojikistonda ayollarning kamsitilishi, cheklanishi, huquqlari va erkinliklari yo‘qligi hatto inson qadr-qimmatiga ega emasligini talqin va targ‘ib etadi.

Tadqiqotchiga ko‘ra, g‘arb mamlakatlarining madaniy kengayishi Markaziy Osiyo va Tojikiston xalqlari orasida ayollar haqidagi tasavvurni o‘zgartirish istagi mavjudligida namoyon bo‘ladi. Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning buzilgan rolidan kelib chiqadigan muammoli salbiy axloqiy munosabatlar ushbu jihatlarga asoslanadi va G‘arb va AQShning mintaqadagi madaniy siyosati bilan bog‘liq.[1] [].

“Globallashuv sharoitida Markaziy Osiyoda islom” mavzusidagi dissertatsiyasida, N.Esinamanova mintaqa aholisi va binobarin, mahalliy musulmon ummatining an’anaviy turmush tarzidagi ba’zi o‘zgarishlarni qayd etib, madaniy jihatlarga e’tibor qaratadi. Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning kamsitilgan va buzilgan roli tufayli yuzaga kelgan muammoli salbiy axloqiy munosabatlar olim tomonidan quyidagi toifalarda tasvirlangan:

Birinchidan, Markaziy Osiyo milliy jamiyatlari ijtimoiy tashkiloti tarkibida ayollarning roli va mavqei to‘g‘risida an’anaviy g‘oyalarning o‘zgarishi. Bu jihat, birinchi navbatda, ayollarga, xususan, ularning an’anaviy Markaziy Osiyo oilasidagi tarbiyaviy roli va tarbiyaviy funksiyalariga nisbatan klassik qarashlarni e’tiborsiz qoldirishda namoyon bo‘ladi. AQSh va G‘arb davlatlari tomonidan go‘yoki to‘liq huquq va erkinliklarga ega bo‘lgan va kamsitilmaydigan “erkin ayol” mafkurasining joriy etilishi Markaziy Osiyo xalqlarining islom va musulmon madaniyati hamda milliy ongiga yot bo‘lib tuyuladi. Bu, olimning so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo mamlakatlari aholisi tomonidan o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovlarning ma’lumotlari bilan ko‘rsatilgan. Xususan, juda ko‘p sonli respondentlar klassik qarashlarning ustunligiga qaramay, ayollarga nisbatan sezilarli darajada o‘zgargan qarashlarini namoyish etadilar.

Ikkinchidan, an’anaviy turmush tarzi va uni tashkil etishda ayollarning mohiyatini tushunishni qayta formatlash. Avvalo shuni ta’kidlash joizki, N.Esinamanova fikricha, Markaziy Osiyo musulmonlari ayollarga o‘z qarashlarini an’anaviy islom e’tiqodlari kontekstida qaratadilar. Ammo, davrlar orasida, bu fikrlar sezilarli

[1] Дадабаева З.А. Особенности эволюции национальных отношений в Республике Таджикистан. Дис….д-ра полит.наук. Душанбе, 2002. 296 с. С.114-139

darajada o‘zgarmoqda. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mintaqasida islom, islom an’analari va qadriyatlarini kuzatish mumkinligiga qaramay, postsovet Markaziy Osiyo davlatlari fuqarolarining ma’lum qismi reduksionizm va axloqiy nigilizm bilan ajralib turadigan G‘arb va Amerika psevdo-madaniyatlari ta’sirida ekanligi namoyon bo‘lmoqda.[1]

Qozog‘istondagi Ahmad Yassaviy universiteti va Yevroosiyo tadqiqotlari korpusi tomonidan taqdim etilgan “Markaziy Osiyoda jinsni baholash” tahliliy hisobotida Markaziy Osiyo ayrim davlatlarining gender siyosati manzarasi keltirilgan. Hisobot ma’lumotlari Markaziy Osiyodagi jamiyatlar va davlatlar hayotida ayollarning roli pasayganligini ko‘rsatmoqda. Shunday qilib, tahlilchilar Qozog‘istonga nisbatan ayollar salohiyatining bunday pasayishi va kamayishiga ishora qiladilar. Biroq, O‘zbekiston bo‘yicha tahlilni taqdim etayotganda, mamlakatda ayollarning mavqei umuman qoniqarli ekanligi aniqlandi.[2] [] Shu o‘rinda, qo‘shimcha qilish zarurki, tadqiqot Amerika demokratiyani rivojlantirish jamg‘armalari ko‘magida o‘tkazilgan va shuning uchun u haqiqiy manzarani ko‘rsata olmasligi mumkin.

Ayollar muammosi yo‘nalishi bo‘yicha yana bir tojikistonlik tadqiqotchi, M.Djumaxonovaning so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyoning aksariyat davlatlarida ayollar hech qanday kamsitishlarga, huquq va erkinliklarning cheklanishiga duch kelmaydilar, bosim ostida emaslar yoki kamsitilmaydilar.[3] [] Biroq, ta’kidlash joizki, Markaziy Osiyolik ayollarning o‘zlari adolat uchun kurashuvchi sifatida harakat qilmaydilar va o‘ziga xos asosiy xususiyatlari bilan an’anaviy turmush tarzi doirasida qolishni afzal ko‘rishadi.

Bu tadqiqotchining ta’kidlashicha, Tojikistonda faqat alohida ayollar o‘zlarining ijtimoiy mavqeini qayta formatlashga o‘rinishmoqda, ammo bu o‘rinishlar butun mamlakat ayollar hamjamiyati tomonidan ijobiy qabul qilinmaydi. Da’vo qilinayotgan, adolatsizlikka qarshi kurashayotgan ayollarning faolligiga qaramay, ayollarning ijtimoiy tuzilishdagi roli va mavqei haqidagi an’anaviy g‘oyalar hukmronlik qilmoqda va Tojikistonda gender dunyoqarashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shunday qilib, tojik ayollari o‘zlarining an’anaviy

[1] Эсинаманова Н. С. Ислам в центральной азии в условиях глобализации. Дис…канд. полит. наук. Бишкек, 2004. 185 с. С.57-61

[2] Гендерная оценка в Средней Азии // Центр евразийских исследований. https://www.eurasian-research.org/publication/gender-assessment-in-central-asia/?lang=ru

[3] Джумахонова М. А. Место и роль женщины в политической жизни общества: На материалах Таджикистана. Дис. …канд. полит. наук. Душанбе, 2006. 156 с. С.29.

maqomlariga qarshi emaslar, degan xulosaga kelish mumkin, faqat ularning ba’zilari uning o‘zgarishi tarafdori.[1] []

Shunday qilib, tadqiqot adabiyotlari va Markaziy Osiyodagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tizimli va umumlashtirilgan tahlili Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning buzilgan roli tufayli yuzaga kelgan eng aniq muammoli va salbiy axloqiy munosabatlarni aniqlash imkonini beradi. Bu omillar birinchi, navbatda Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining ijtimoiy ongidagi o‘zgarishlarga asoslanadi, ammo ular islom e’tiqodi va musulmon e’tiqodi va shariati doirasida shakllangan klassik va an’anaviy g‘oyalariga mos kelmaydi.

Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning buzilgan roli tufayli quyidagi muammoli va salbiy axloqiy munosabatlarni tahliliy tarzda avvalo, bunday munosabatlar mustaqillik va erkinlikni inkor etish, deb atash mumkin. Ayolning yonida erkakning (otasi, akasi, eri, o‘g‘li) majburiy bo‘lishi norma hisoblanadi, ya’ni ayol mustaqil bo‘lish imkoniyatidan mahrum bo‘ladi va bunga qodir emas deb hisoblanadi. Shu bilan birga, shuni ta’kidlash joizki, bu jihat Markaziy Osiyo musulmon jamiyatida ayollarning o‘rni haqidagi an’anaviy g‘oyalar tarkibiga uyg‘un tarzda mos keladi, shuning uchun u amalda emas, balki ramziy ma’noda belgilanadi. Ayollarning o‘zlari ijtimoiy va gender rollarini farqlash zarurligini anglab, bu holatga qarshi chiqmaydilar. Ushbu qarash islom va shariatning erkaklar va ayollar o‘rtasidagi ijtimoiy demarkatsiya haqidagi klassik qarashlariga asoslanadi. Garchi AQSh va g‘arb dunyosining madaniy kengayishi Markaziy Osiyodagi musulmon ayol uchun turli xil xatti-harakatlarning ko‘plab variantlarini taklif qilsa-da, mahalliy xalqlarning aksariyat ayollari da’vo qilingan tenglik va xayoliy huquq va erkinliklarga intilishni rad etishadi.

Ayollarning huquq va erkinliklarini qisqartirishi mumkin bo‘lgan ikkinchi muammoli salbiy hodisa, bu etnik va diniy urf-odatlar bo‘yicha ayollarning rolini cheklashdir. Ularning aksariyati Markaziy Osiyo davlatlarida ayollarning rolini cheklash va ularning jamiyat tuzilishidagi ajralishini kuchaytirishga hissa qo‘shmoqda. Biroq, ushbu dissertatsiyada olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyo ayollari islomiy qadriyatlarga asoslangan milliy urf-odatlar tomonidan belgilangan rollarni o‘zgartirish istagini bildirmaydilar. Aksincha, Markaziy Osiyolik ayollarning aksariyati musulmon dini bilan

[1] Джумахонова М. А. Место и роль женщины в политической жизни общества: На материалах Таджикистана. Дис. …канд. полит. наук. Душанбе, 2006. 156 с. С.40.

chambarchas bog‘liq bo‘lgan an’anaviy milliy va axloqiy tuzilmalarni saqlab qolish tarafdori.

Ayollarning huquq va erkinliklarini cheklaydigan uchinchi muammoli va salbiy jihat – bu erkaklar tomonidan qarama-qarshilik. Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, islom jamiyatida erkaklarni ayollardan ajratib turadigan hamda jins va ijtimoiy rollarning farqlanishini belgilaydigan chegaralar mavjud. Ammo, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musulmon ayollar aksariyat hollarda shariat va islomiy e’tiqod tomonidan belgilangan gender rollarining an’anaviy pozitsiyalarida qolishni afzal ko‘rishadi. Xuddi shu holat Markaziy Osiyo respublikalarida ham kuzatilmoqda, bu erda ayollar ozchilikdan tashqari an’anaviy ijtimoiy rollarini saqlab qoladilar, klassik va qabul qilingan asoslarda jamiyatga jalb qilinadilar.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning buzilgan rolidan kelib chiqadigan muammoli salbiy axloqiy munosabatlar ayollarning yangi qarashdagi tushunchasi bilan ham bog‘liqligini ta’kidlash joiz. Masalan, ayollar erkaklardan yoki boshqa ijtimoiy qatlamlar vakillaridan (qariyalar, bolalar) ustunligini anglashlari va an’anaviy musulmon e’tiqodlarini rad etib, madaniy nigilizm tomonidan tajovuzkor va qarama-qarshi pozitsiyalarni egallashlari mumkin. Biroq, ushbu jihatlar Markaziy Osiyo mintaqasining aksariyat mamlakatlarida ahamiyatsiz, shuning uchun ularni hisobga olish shart emas.

Shunday qilib, ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatda ayollarning buzilgan rolidan kelib chiqadigan muammoli salbiy axloqiy munosabatlar g‘arb va ayniqsa AQShning Markaziy Osiyo mintaqasidagi madaniy siyosatidan kelib chiqishi ehtimoli yuqori ekan. Soxta qadriyatlar va madaniy nigilizmni singdirish orqali ular Markaziy Osiyodagi musulmon ayollarni mintaqadagi ayollarning go‘yoki cheklangan huquq va erkinliklarini isbotlash va o‘zgartirishga qaratilgan buzg‘unchi va tajovuzkor harakatlarga undashadi. Ya’ni, g‘arb dunyosi Markaziy Osiyoda ayollarning islomiy qadriyatlarga asoslangan mahalliy xalqlarning klassik va an’anaviy g‘oyalariga mos kelmaydigan buzilgan qiyofasini yaratishga yashirin harakat qilar ekan.

Ilmiy doiralarda ta’kidlanishicha, Markaziy Osiyo jamiyatlarida feminizm hamisha mos tarzda qabul qilinmaydi. Bir guruh, uni ayol nazoratdan chiqib ketsa va mamlakatning demografik taraqqiyotiga zarar etkazsa, partiarxal jamiyatning mavjud an’analariga tahdid soladi,

deb hisoblasa, boshqa tomon vakillari mintaqada ayollar etarlicha ozod bo‘lgan, shuning uchun ozodlik talablarini haddan oshirish mintaqada beqarorlikni yuzaga keltirishi mumkin, deb biladi.

Tojikistonlik va Qirg‘izistonlik faol feminist, gender tengligi va ijtimoiy adolat tarafdori bo‘lgan tadqiqotchi Zulayho Usmonova va Altin Qapalova Markaziy Osiyoda feministik harakat rivojlanishi, gender tengligiday umumbashariy muammo haqida quyidagicha fikr yuritgan. Jumladan, Z.Usmonovaning ta’kidlashicha, zamonaviy tojik madaniyati tabiatan ayolga, ayniqsa, ayol – onaga va uning ehtiyojlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish g‘oyasini, ayolga nisbatan qo‘pol munosabatni, shuningdek, hissiyotlarni omma ko‘z o‘ngida oshkor qilishni cheklovchi madaniy me’yorlarni o‘ziga singdirgan. Jamiyatda ayolga bo‘lgan munosabatga kelsak, bu ham – o‘ta munozarali masala. Bunday munosabat (qishloq yoki shahar) joyiga, shaxsning o‘qimishlilik darajasiga, uning patriarxat – ota hukmronligi tutimlariga qanchalik tarafdorligiga va nihoyat, shaxsning ichki erkinligi darajasiga qattiq bog‘liqdir.

Sovet hokimiyatining siyosiy tizim va mafkuraning o‘ziga xosliklariga oid xato va kamchiliklariga qaramasdan, umuman olganda, Markaziy Osiyoda, xususan, Tojikistonda ayollar hayotning barcha jabhalarida misli ko‘rilmagan ozodlikka ega bo‘ldi. Ayollarning Sovet davrida qo‘lga kiritilgan huquq va erkinliklariga to‘g‘ri yondashilsa, to‘g‘ri mushohada qilinib, to‘g‘ri foydalanilsa, bu davlat va jamiyatning gender tengligiga erishish yo‘lida qo‘yiladigan keyingi qadamlari uchun ulkan potensialga ega bo‘lishi mumkin.[1]

Xorijiy psevdo-madaniyatning qadriyatlari zamonaviy madaniy kun tartibi bilan bog‘liq bo‘lib, uning manbasini hozirgi zamon jahon kuchlarining global manfaatlarini taqsimlashda ko‘rish kerak. Shu bilan birga, chet el madaniyatini singdirish strategiyasi sifatida AQSh va G‘arb dunyosini kengaytirish, boshqa narsalar qatori, islom dunyosida ham, Markaziy Osiyoning mintaqaviy nuqtai nazaridan ham ayollarning huquqiy, ijtimoiy va madaniy holati masalalariga qaratilgan. Bu jihatlar g‘arb targ‘iboti tomonidan shakllantirilgan bo‘lib, ular turli tendensiyalar, shuningdek, Internet orqali tarqalishi mumkin.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatdagi ayollarning buzilgan rolidan kelib chiqadigan muammoli salbiy axloqiy

[1] Феминизм ва Марказий Осиё: қандай хатолик юз берди? /https://www.uzanalytics.com/jamiyat/7868/

munosabatlar Markaziy Osiyo jamiyatlarida ba’zi o‘zgarishlarni, masalan, an’anaviy qadriyatlarning emirilishi va ijtimoiy tuzilmaning deformatsiyasini qayd etadi. Ayollarning huquqlari va erkinliklarining haqiqiy yoki sezilgan buzilishi atrofida guruhlangan ushbu muammoli salbiy munosabatlar amorflik va Markaziy Osiyodagi musulmon ayollarning ijtimoiy munosabatlari va umidlariga mos kelmasligi bilan ajralib turadi.

Pedagogik nuqtai nazardan, g‘arb psevdomadaniyatining kengayishi, reduksionizm va nigilizm bilan islomning an’anaviy qadriyatlarini yo‘q qilishga va islom jamiyatlarida ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitishga yordam beradi. Ammo, musulmon jamiyatlarining an’anaviyligi yangi soxta madaniyat oqimiga qarshi turadi. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlarida ayollar, fuqarolik qonunchiligiga ko‘ra, huquqning to‘liqligiga ega. Ular o‘rta yoki boshlang‘ich maktablarda o‘qituvchi bo‘lishlari, pedagogik va psixologik-pedagogik fanlar bo‘yicha dissertatsiyalarni himoya qilishlari, universitetda professor unvoniga ega bo‘lishlari mumkin. Shu bilan birga, an’anaviy ravishda Markaziy Osiyo jamiyatlari ayolning uy doirasidagi tarbiyaviy rolini aniqladilar: ayol bolalarni va yosh avlodlarni oilada tarbiyaladi.

Ushbu holat, agar pedagogik nuqtai nazardan yondashilsa, Markaziy Osiyo jamiyatlari va davlatlarining psevdo-madaniy kengayishga chidamliligini shakllantiradi. Pedagogik jihatdan, Markaziy Osiyo xalqlari g‘oyalaridagi ayol bolani musulmon diniga, axloqiy universumga va islom an’analarining qadriyat dunyosiga kiritgan birinchi shaxsdir.

Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar

Shunday qilib, ikkinchi bobda olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra quyidagi asosiy xulosalarga erishish mumkin.

1. Islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitilishi, aynan an’anaviy musulmon turmush tarzi noto‘g‘ri talqin qilinganligidadir. Bu murakkab muammo, ammo uning asosiy kelib chiqishidan biri dunyoning turli burchaklarida va mintaqalarida tarqalayotgan islomofobiyadir. Biroq, Markaziy Osiyo misolida, islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish ijtimoiy o‘zaro munosabatlar tizimida unchalik ahamiyatli emas.

Markaziy Osiyo mintaqasi jamiyatlari islom an’analari va qadriyatlariga asoslangan, shuning uchun bu jihat bu erda ikkinchi o‘rinni egallaydi. Garchi alohida shaxslar yoki hatto ijtimoiy guruhlar ayollarning roli, o‘rni va maqsadini an’anaviy talqin qilishda kamchiliklarni topsalar ham, shuni tan olish kerakki, bunday qarash Markaziy Osiyo davlatlari aholisi orasida keng tarqalgan, deb javob topa olmaydi.

Islomga qat’iy din sifatida qarash, shuningdek, islomda ayollar kamsitiladi va ularning huquq va erkinliklari cheklanadi, degan qarash kelib chiqishi Yevropa Ma’rifat davri va ijtimoiy munosabatlarning G‘arbiy modelidir. Shu bilan birga, Markaziy Osiyodagi aksariyat musulmon ayollar bu fikrni qo‘llab-quvvatlamaydilar, aksincha konservativ va an’anaviy pozitsiyalarga rioya qilishadi. Ayollarni tasvirlashning zamonaviy tendensiyalari va strategiyalari ularga yaxshi ma’noda begona.

Shu bilan birga, ta’kidlash kerakki, islomiy qadriyatlarni noto‘g‘ri talqin qilish asosida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kamsitish islom asoslarini, islom ma’naviyatini va musulmon urf-odatlarini bilmaslik va bexabarlikka asoslanadi.

2. Markaziy Osiyoda ayollarning ayrim huquq va erkinliklarini cheklanishiga yordam beradigan ijtimoiy va maishiy omillar qatorida mintaqa jamiyatlarida tarixan shakllangan og‘ir iqtisodiy sharoitlar, kundalik hayotdagi qiyinchiliklar, erkaklar hukmronligi va patriarxal turmush tarzini eslatib o‘tish zarur. Biroq, Markaziy Osiyolik musulmon

ayollarning o‘zlari o‘zlarining o‘rni va roli, huquq va erkinliklari, majburiyatlari va burchlari haqidagi an’anaviy qarashlarga rioya qilgan holda, belgilangan qoida va tartiblarga faol qarshi chiqmaydilar.

Bugungi kunda Markaziy Osiyodagi ayollar to‘liq fuqarolik huquqlari va erkinliklariga ega, ammo o‘zini birinchi navbatda ona va turmush o‘rtog‘i deb biladigan, ushbu mintaqadagi ayolning an’anaviy afzalliklari, ayollarning mavjudligini klassik milliy va islomiy koordinatalar va ma’nolarda tasvirlaydi.

3. Markaziy Osiyoda zamonaviy jamiyatdagi ayollarning buzilgan rolidan kelib chiqadigan muammoli salbiy axloqiy munosabatlarni sun’iy ravishda yaratilgan deb atash mumkin. G‘arb dunyosining, birinchi navbatda AQShning kengayishi va madaniy siyosatining bir qismi bo‘lgan ushbu jihatlar asrlar davomida ayollarning Markaziy Osiyo jamiyatidagi o‘rni va o‘rni haqidagi g‘oyalarni buzishga qaratilgan.

Ayni paytda, Markaziy Osiyodagi ayollar tashviqotchi sifatida harakat qilmaydilar va ushbu “muammoli axloqiy munosabatlar”ni faol qo‘llab-quvvatlamaydilar, islomiy va milliy axloqning klassik modellariga rioya qilishni afzal ko‘radilar.

Markaziy Osiyo mintaqasidagi islom ayolining madaniy va ramziy olamlari islomiy qadriyatlar asosida shakllangan va bugungi kunda nisbatan statik hodisani ifodalaydi. Ayolning ma’nosi va maqsadi, Markaziy Osiyo mintaqasida tushunilganidek, birinchi navbatda ona va xotin bo‘lishdir. Ushbu toifalar Markaziy Osiyo mintaqasi ayollari jamiyatida faol qo‘llab-quvvatlanmoqda va ularning kundalik faoliyatining axloqiy majburiyatlari bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ushbu bobda tahlil qilingan muammolarning pedagogik jihatlari, birinchidan, an’anaviy ravishda Markaziy Osiyo jamiyatlariga xos bo‘lgan gender differensiatsiyasi orqali, ikkinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng mashhur din bo‘lgan islom qadriyatlari tizimi orqali belgilanishi mumkin. Ayolning pedagogik funksiyalari, uning rolini kamsitishga o‘rinishlariga qaramay, ushbu mintaqada ancha barqaror bo‘lib qolgan. Ijtimoiy-maishiy omillarga, uy xo‘jaligining murakkabligiga va ba’zan kundalik hayotning tartibsizligiga qaramay, ayollar bolalar va yosh avlodning tarbiyachilari va birinchi o‘qituvchilari sifatida amal qilishadi. Uyda o‘qitish va tarbiya bilan bog‘liq bo‘lgan Markaziy Osiyoda ayolning tarbiyaviy rolining o‘ziga xos xususiyati madaniy tuzilishning o‘ziga xos uslubini shakllantiradi.

Shunday qilib, ayol, o‘ziga xos ijtimoiy rollarda ishtirok etib, yosh avlodni Markaziy Osiyo madaniyati va islom qadriyatlari dunyosiga birlashtiradi. Bu Markaziy Osiyoda ayolning tarbiyaviy rolining yuqori darajadagi ahamiyatini ko‘rsatadi va aslida bu erda ayollar huquq va erkinliklarda cheklanmagan, ammo uning pedagogik roli kamsitilgan degan xulosaga kelish imkoniyatini shakllantiradi.

III BOB. SHAXS VA OILANING AXLOQIY ASOSLARINI MILLIY QADRIYATLAR ZAMIRIDA SHAKLLANTIRISHDA AYOLLARNING TARBIYAVIY ROLINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI

3.1. Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari

Zamonaviy tarix, ko‘plab ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanganidek, zamonaviylikda va u bilan bog‘liq ijtimoiy, tarixiy va boshqa ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Tarbiya ham shu to‘lqinda o‘ziga yarasha paradigmalar va yondashuvlarni yangilab, takomillashtirib borishini taqozo etadi. Ayniqsa, barkamol shaxsning va oilada ustuvor axloqiy asoslarni pedagogik ildizlari diqqat markazidan o‘rin olmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasida ham tarbiya masalalari zamonaviy tarixiy va pedagogik jarayonlar doirasida o‘ziga xosligi va nodirligi bilan ajralib turishi va ilmiy doiralarda ilmiy tahlillarga ehtiyoj tug‘dirishi mubolag‘a emas.

Shuni ta’kidlash kerakki, pedagogik amaliyotlar va tarbiyaviy rollar sohasida analitik ravishda aniqlangan ushbu jarayonlar, shu jumladan ayollar roli, ushbu mintaqa davlatlarining shakllanishi va tarixiy rivojlanishi, boy madaniyati, etnik xususiyatlari va milliy o‘ziga xosligi bilan bog‘liq.

Ushbu jihatlar Markaziy Osiyo milliy madaniyatlarining xilma-xilligi sohasida ham, mintaqa ayollarining pedagogik an’analari zamirida ham aniqlanadi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, mintaqada barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari Markaziy Osiyo xalqlari orasida ayolning tarbiyaviy va umuman pedagogik funksiyasi haqidagi g‘oyalar bilan chambarchas bog‘liq.

Yosh avlod va bolalar, o‘spirinlar va yoshlarning birinchi pedagogi, o‘qituvchisi va tarbiyachisi bo‘lgan ayol, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining o‘ziga xos xususiyatlarining ramziga aylanadi. Bu haqiqat mustaqil Markaziy Osiyo respublikalarida ayollar ta’limi tizimini shakllantirish orqali barkamol shaxs va oilaning axloqiy

asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari bilan uyg‘undir.

Shu bilan birga, barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda, birinchi navbatda, hozirgi kunda XXI asrda Markaziy Osiyo mustaqil davlatlar hamjamiyati sifatida yana o‘zlarining milliy ustuvorliklari, istiqbollari va an’analariga ega ekanligini ta’kidlash kerak. Bu mustaqil davlatlar tuzilmalarining Hamdo‘stligi bo‘lib, ularning har biri o‘z Konstitutsiyasi, huquq tizimi va milliy psixologiya va mentalitetning o‘ziga xos xususiyatlariga ega.

Biroq, Markaziy Osiyo mintaqasi bir nechta asosiy madaniy jihatlar bilan birlashadi. I.S.Esmagulova yozganidek, Markaziy Osiyo an’anaviy madaniyat hukmronlik qiladigan mintaqadir. Tadqiqotchining so‘zlariga ko‘ra, zamonaviy Markaziy Osiyo davlatlari inson va fuqaroning huquq va erkinliklari hurmat qilinadigan rivojlangan demokratik davlatlar bo‘lishiga qaramay, hudud Islom an’analari va mentalitetiga asoslangan milliy an’anaviy madaniyat makonining lokuslarini ifodalaydi. Ushbu o‘ziga xos xususiyatlarni Markaziy Osiyo davlatlarining madaniy kodlarini belgilash deb atash mumkin, bu ularning mustaqil, haqiqiy va avtoxton milliy va madaniy rivojlanishi va tarixiy shakllanishini oldindan belgilab beradi.

Chiqishi Markaziy Osiyo mintaqasidan bo‘lgan, rossiyalik zamonaviy tadqiqotchi Ch.Lamajaa ta’kidlaganidek, bugungi kunda Markaziy Osiyo mintaqasi madaniy o‘ziga xosligi bilan bir-biridan farq qiladigan ko‘p xalqlarning kolloboratsiyasi bo‘lib, ular bir vaqtning o‘zida qadriyatlar birligini birlashtiradi. Ushbu mazmundagi, tadqiqotchining so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo xalqlari ota-bobolarini muqaddas ravishda hurmat qilishadi, yuqori axloqiy ideallarni qat’iy qo‘llab-quvvatlaydilar, oqsoqollarga hurmat va ehtirom bilan munosabatda bo‘lishadi, onalik va bolalikni qadrlashadi. Ch.Lamajaa tadqiqotida ko‘rsatilganidek, ayolning roli Markaziy Osiyo mintaqasida, birinchi navbatda, yosh avlodni, bolalar va o‘spirinlarni uyda tarbiyalash, ona, xotin, opa-singil va buvisi bo‘lishdan iborat. Mintaqa xalqlari o‘zlarining xilma-xilligi bilan, muallifning fikriga ko‘ra, ayolni erkak, jamiyat va oila uchun nodir ne’mat va saodat mayoqi sifatida qabul qilishadi, unga o‘z madaniyatlarida o‘choq qo‘riqchisi, o‘qituvchi va yosh avlodning birinchi pedagogik vazifasini berishadi.

Shu bilan birga, milliy pedagogika tarixida ayollarning ijtimoiy maqomi xalqlar o‘tmishidagi ustuvor an’analar ildizida yotgan g‘oya va qarashlarga tegishli ekanligi ayni haqiqatdir. Qolaversa, bugungi kunda Markaziy Osiyo asrlar davomida shakllangan tarixiy xalqlar yashaydigan hudud ekanligi ham muhimdir. Masalan, o‘zbek xalqining ildizlari qadimiylik va o‘rta asrlarga borib taqaladi. Klassik sovet ensiklopediyasida o‘zbeklar O‘zbekistonning asosiy aholisi. Mo‘min o‘zbeklar sunniy musulmonlardir. O‘zbeklarning qadimgi ajdodlari So‘g‘diy, Xorazm, Baqtriya, Farg‘ona va Saklar, Massaget qabilalari bo‘lgan. Feodal munosabatlarning rivojlanishi bilan bu erda ikki millat – tojik va o‘zbeklar shakllana boshladi, ularning tillari va madaniyati shakllandi, deb ta’kidlanishi yuqoridagi fikrimizning dalilidir. Qolaversa, o‘zbek xalqining o‘ziga xos xususiyatlari haqida umumiy ma’lumot berib, ularning dinga va shuning uchun an’anaviy musulmon qadriyatlari va madaniy asoslariga sodiqligini ko‘rsatadi. Shunga o‘xshash xulosalar boshqa nufuzli nashrlarda, masalan, xorijiy ensiklopediyalarda, Markaziy Osiyo respublikalarining milliy ensiklopediyalarida ham mavjud bo‘lib, ularda mintaqa xalqlarining tarixi va madaniy xususiyatlari haqida umumiy ma’lumot berilgan.

Rasmiy va akademik jihatdan tasdiqlangan dalillarni aks ettiruvchi ma’lumotnomalar va lug‘atlarga ko‘ra, bu xalq madaniyatining o‘ziga xos xususiyati, bir tomondan, alohida mentalitet, ikkinchi tomondan, an’analarning ma’naviy va diniy qadriyatlari va ustuvorliklariga asoslanishidir. Bugungi kunda o‘zbek xalqi millionlab odamlar bo‘lib, ular yaxlit madaniyat, dunyoqarash va eng muhimi, musulmon e’tiqodi bilan birlashgan.

Zamonaviy va Yangi O‘zbekiston dunyoviy xususiyatga ega bo‘lgan mustaqil davlat bo‘lib, unda inson huquqlari va erkinliklari, jumladan, ayol va ayniqsa ona huquqlari va erkinliklari nafaqat hurmat qilinadi, balki eng yuqori qadriyat sifatida ulug‘lanadi. O‘zbeklar hamisha xalq an’analarini ulug‘laydilar, bu esa o‘zbek xalqining turli madaniy shakllarida namoyon bo‘ladi. Musulmon qadriyatlari va madaniyatiga asoslangan ushbu an’analar zamonaviy O‘zbekiston aholisining mentaliteti va xalq psixologiyasini shakllantiradigan milliy o‘ziga xoslikni shakllantirish mayoqlariga aylandi.

Barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari bugungi kunda O‘zbekiston texnologik va iqtisodiy jihatdan zamonaviy mamlakat

bo‘lsa-da, ming yillar davomida shakllangan xalq an’analari bu erda nafaqat zarurat, balki burch sifatida ham qabul qilinayotganida ko‘rinadi. Bu, xususan, O‘zbekistonning ayolga bo‘lgan an’anaviy qarashlari va uning pedagogik, tarbiyaviy roli bilan bog‘liq. Shunday qilib, o‘zbek mentaliteti va o‘zbek madaniyatiga chuqur singib ketgan gender differensiatsiyasi ham ayolni, avvalambor, ona, yosh avlod va bolalarning ustozi, uy bekasi va sodiq turmush o‘rtog‘i sifatida tavsiflaydi.

O‘zbekistonda xotin-qizlar xizmatining pedagogik jihatlari islom ta’limoti va islom ma’naviy an’analari hamda qadriyatlari muhim rol o‘ynaydigan milliy psixologiya va dunyoqarashning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq. T.Qurbonovning ta’kidlashicha, G‘arb soxta madaniyatiining kengayishi O‘zbekiston Respublikasiga ham xos bo‘lsa-da, bu erda soxta madaniyatlarning (psevdokultura) madaniy ta’siri qat’iy qarshilikka duch keladi va bu holat milliy tarixda o‘z aksini topadi. Masalan, o‘zbeklar G‘arb targ‘iboti va psevdokulturasi tomonidan qo‘yilgan qadriyatlarni idrok etishga ishonmaydilar. Bu erda nikohni bekor qilish yoki “erkin oila” qadriyatlarini o‘rnatish, ota-bobolarga va ayniqsa onaga hurmatsizlik, G‘arb mashhur psixologiyasi tomonidan takrorlangan ma’qullash bilan qabul qilinmaydi. T.Qurbonovga ko‘ra, O‘zbekiston xalqi, texnologik sakrashni amalga oshirdi, bu millatning axloqiy salohiyatini pasaytirish, milliy qadriyatlarni kamaytirish yoki ayol, xotin va onaning tarbiyaviy rolini kamaytirishni anglatmaydi. Balki aksincha, o‘zbek xalqi, G‘arb madaniyati va sivilizatsiyalari tomonidan texnologik, masalan, raqamli yutuqlarini qabul qilsa-da, psevdokulturaning kengayishiga qarshi turishda qat’iy choralar ko‘rmoqda.

Bundan tashqari, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini yoritish maqsadida, “O‘zbeklarning milliy mentaliteti: mazmuni va tuzilishi" maqolasida T.Qurbonov O‘zbekistonda xalq psixologiyasining quyidagi asosiy xususiyatlarini qayd etadi:

- O‘zbek xalqining madaniy kodiga kiritilgan va avlodlararo aloqalarni rivojlantirish uchun tebrangich bo‘lib xizmat qiladigan tartibning patriarxalligi. Xususan, ushbu patriarxallikni, tadqiqotchining fikriga ko‘ra, jaholatparast yoki ultrakonservatizm deb tushunmaslik kerak. Aksincha, o‘zbeklar qadimiy yoki hatto qadimiy an’analarni hurmat qiladilar va o‘z hayotlarini ularning asosida tuzadilar, bunda

islom qadriyatlari va musulmon e’tiqodi madaniyati muhim rol o‘ynaydi;

- O‘zbek xalqi madaniyatining an’anaviyligi. Bu inson, jamiyat, davlat, iqtisodiyot va madaniyatning o‘ziga nisbatan an’anaviy qarashlarning ustunligida namoyon bo‘ladi. Shu tariqa, o‘zbeklar ota-bobolarining xotirasini hurmat qiladilar, oqsoqollarga, ayolga, onaga, turmush o‘rtog‘iga, o‘z avlodlariga hurmat bilan qarashadi. Olimning fikricha, o‘zbek milliy madaniyatining o‘ziga xos xususiyati asosan musulmon diniy merosi va islom qadriyatlari tufayli shakllangan axloqning klassik namunalariga tayanishdir;

- Milliy mentalitet va xalq psixologiyasining xayrixohligi. Shu nuqtai nazardan, o‘zbeklar juda mehmondo‘st ekanligi eslatib o‘tilishi kerak. Shunday ekan, musofirni kutib olish, uni boqish – bu islom qadriyatlari ta’siri ostida shakllangan o‘zbek milliy madaniyatining o‘ziga xos xususiyati. Qur’on bir necha yuqori his-tuyg‘ularni namoyon etish zaruratni ta’kidlaydi: hamdardlik, rahm-shafqat, xayirxohlik va boshqalar.

- Ayolning, ayniqsa turmush o‘rtog‘i va onasining yuqori ijtimoiy roli. Muallifning so‘zlariga ko‘ra, o‘zbek xalqi onalarga chuqur hurmat bilan qaraydi. Shu bilan birga, ayol xotin erkakning asosiy hamrohi bo‘lib, u qo‘shimcha ravishda uy va uy tartibini saqlaydi. O‘zbek xalqining xalq an’analarida ayolga yuksak tarbiyaviy rol ham beriladi. Ayol an’anaviy ravishda ona sifatida shakllangan va onalar, o‘zbek an’analariga ko‘ra, bolalar va yosh avlod uchun boshlang‘ich tarbiyachilari va o‘qituvchilar, birinchi navbatda, uy, oilaviy turmush tarzi va oilaviy hayot doirasida ushbu rollarda qatnashadilar. T.Qurbonovning fikricha, bu o‘zbek xalqining an’anaviy madaniyatida ta’kidlangan va ko‘p jihatdan O‘zbekiston titul millatining madaniy kodini ifodalaydi.

Vaziyat Markaziy Osiyoning boshqa xalqlari, shuningdek, ular davlatlarida ham shunday. Masalan, tojik xalqi, o‘zbek xalqi singari, ularning shakllanishida ko‘plab muhim bosqichlarni bosib o‘tdi. Agar qadimgi va o‘rta asrlarda tojiklar ko‘proq qabilalar va millatlarning konglomerati bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda tojik xalqi mustaqil Tojikistonda titul millati sifatida jahon sahnasida tanilgan.

Mintaqaning zamonaviy davlatlarida an’anaviy madaniyat qadriyatlari va musulmon dunyoqarashiga asoslangan milliy an’analar gullab-yashnaganiga turli xil misollar keltirish mumkin. Masalan,

turkman xalqi, ya’ni zamonaviy Turkmaniston xalqi tarixan shakllangan. Manbalarda turkmanlar tarixi o‘rta asrlar davridan boshlab qayd etilgan. Bundan tashqari, tarixiy dalillar materiallari turkman xalqining shakllanishi milliy madaniyatning rivojlanishi va turkmanlarning konsolidatsiyalangan millatga ajralishi bilan birga sodir bo‘lganligini ko‘rsatadigan ko‘plab ma’lumotlarga ega.

Markaziy Osiyodan zamonaviy tadqiqotchi J.Beglievaning ta’kidlashicha, turkmanlarning urf-odatlari va milliy madaniyatida mehmondo‘stlik, saxiylik, oqsoqollarga hurmat, kuchli oila, bolalarni tarbiyalash va oilaviy turmush tarzini qurishning an’anaviy usullari, islom va boshqa qadimiy turkman, Markaziy Osiyo an’analarining milliy madaniy kodining asosliligi kabi xususiyatlar namoyon bo‘ladi.

N.A.Belovaning ta’kidlashicha, Turkmanistonning ko‘plab madaniy an’analari zamonaviy sharoitda o‘zgarishlarga duch kelgan bo‘lsa-da, bu milliy mentalitet va turkman xalqi dunyosi tasvirining o‘ziga xos xususiyatlariga juda katta ta’sir ko‘rsatmaydi. Xususan, to‘y urf-odatlari va urf-odatlarining o‘zgarishi va Turkmanistonda respublikaning davlat hokimiyati tomonidan sanksiyalangan an’anaviy oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash bilan bir vaqtda amalga oshiriladi.

Zamonaviy Turkmanistonda to‘y an’analari va marosimlari qayta formatlangan bo‘lsa-da, bu o‘zgarishlarning oila va oilaviy rollarni taqsimlashning an’anaviy tushunchasiga ta’siri juda katta deb aytish mumkin emas. Chunki, ayol, avvalgi davrlarda bo‘lgani kabi, Turkmanistonda ham universal sharaf va hurmatga sazovor bo‘lib, unga bolalar va yosh avlod, o‘spirinlar va yoshlarni tarbiyalash va o‘qitishda birinchi o‘qituvchi roli berilgan.

Xuddi shunday, Markaziy Osiyoning boshqa millati – tojiklar haqida V.G.Krisko etnopsixologik lug‘atda tavsif beradi. Olimning so‘zlariga ko‘ra, “maxsus tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tojiklar uchun eng xarakterli milliy-psixologik fazilatlar amaliy fikrlash, mavhum xulosalar va umumlashmalarga asoslangan oqilona fikrlash tarzidir. O‘rtacha ifodalangan hissiyot, xotirjamlik, ehtiyotkorlik bilan tojiklar maqsadga erishishda qat’iyatlilik, mehnatsevarlik bilan ajralib turadi. Ular do‘stparvar, ammo boshqalarni to‘liq o‘rganmaguncha yashirin bo‘lishi mumkin.

Axloqiy va jismoniy haqoratlarni kechirmaydilar, shu sababli nizolarga kirishadilar. Tojiklar mulozimatga moyil, saxiy va fidoyi insonlardir. Professional mahorat yuqori baholanadi, ya’ni e’tirof etiladi.

Tojiklar mehribonlikka, maqtovga juda sezgir, oqsoqollarga yuksak hurmat bilan qarashadi, tirishqoq. O‘zlarining muvaffaqiyatlariga, jamiyat muvaffaqiyatlariga, xalqning urf-odatlari va odob-axloqlariga qiziqish bildirganlarni juda qadrlashadi. Ushbu millat vakillari o‘ziga xos temperamentga ega bo‘lib, ularga yuklangan vazifalarning xilma-xilligi va davriy o‘zgarishiga ehtiyoj sezadilar.

Tojiklar belgilangan maqsadga, ayniqsa shaxsiy xarakterga erishishda qat’iy va qat’iyatlidir. Mehnat faoliyatining barcha sohalarida tojiklar oldida ularning shaxsiy manfaatlari bilan chambarchas bog‘liq holda maqsadlarni izchil belgilash, yordam berish, psixologik qo‘llab-quvvatlash ko‘p millatli jamoalar rahbarlariga ularning kasbiy sohada shakllanish jarayonini ishonchli boshqarish, mehnatga doimiy qiziqishni saqlab qolish imkonini beradi.

Xarakterning xususiyati sifatida sadoqat fazilati tojiklarda bolalik yoshidan tarbiyalanadi. Insonni shakllantiradigan asosiy yacheyka – bu oila. Tojiklarning oilalari katta, o‘rtacha 5-6 va undan ortiq kishi. Bolalar shubhasiz itoatkorlik hamda oqsoqollar va ota-onalarga hurmat ruhida tarbiyalanadi. Yoshlari oddiy, sabrli, qiyinchiliklar va hayot to‘siqlariga osonlikcha toqat qiladilar, kasbiy faoliyatda mustaqillik va qat’iyatlilikni namoyon etadilar. Shuningdek, jasorat, mehnatsevarlik, birovning qayg‘usiga hamdardlik bilan ajralib turishadi. Har bir tojik yoshligidan o‘z sharafini himoya qilishga intiladi. U shunday tarbiyalanadi: to‘g‘ri yur, qiyinchiliklardan qochma, halol, sodda bo‘l.

Yuqorida keltirilgan tavsifning pedagogik tahlili shuni ko‘rsatadiki, shaxsiyatda shakllantiriladigan har bir fazilat va xususiyat aynan oila doirasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bevosita ona-ayolning boshqaruvi hamda tarbiyaviy-ta’limiy roli orqali amalga oshiriladi.

Chet ellik tadqiqotchi P.Bergnning ta’kidlashicha, tojiklar tabiatan oilaviy odamlardir. Turli xil xalq an’analarining o‘ziga xosligi va o‘ziga xos xususiyatlariga qaramay, tojiklar kuchli oila va ma’naviy rivojlanish asosida mustahkam o‘rnashgan xalq sifatida shakllandi. Tojiklar, olimning fikriga ko‘ra, bugungi kunda ham milliy o‘ziga xoslik bilan shug‘ullanib ajralib turmoqdalar. Aynan shu yondashuv zamonaviy Tojikistonning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda asosiy mayatnikga aylangan.

Avvalo, tojik madaniyatining xilma-xilligi, bir tomondan innovatsiya, tirishqoqlik, mehnatga bo‘lgan muhabbat va boshqa tomondan yuqori axloqiy ideallarni birlashtirib, kuchli ma’naviy

madaniyatning tayanchiga aylanadi, unda oila va avlod munosabatlari muhim o‘rin tutadi. Oila, P.Bergnni ta’kidlaganidek, tojiklar uchun tarixda xalqning ruhiy qiyofasini shakllantirgan asosiy qadriyatdir. Bundan tashqari, tojiklarning oilasi diniy ideallar va islomning ma’naviy madaniyatidagi oilaviy an’analardan chekinish yoki modernga moyillik ko‘rsatish zamonaviy xususiyatiga ham ega.

B.G.Gafurov ham xuddi shunday fikrda. Tojik xalqining ma’naviy tabiatini islomiy deb ta’riflagan. Olimni bunday yondashuvining o‘ziga xos xususiyati tojiklar qadimgi islom an’analarida ildiz otgan yuksak qadriyatlarga ega xalq ekanligini ko‘rsatish istagi bo‘lgan. Tojikistonda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari muammosi masalasida tadqiqotchining ta’kidlashicha, bu jihat ayolga yuqori munosabatni va uning pedagogik roli va maqsadini rivojlantirishga asoslangan. Muallifning fikricha, bu tarix davomida tojik xalqining milliy ustuvorliklari asoslarini belgilab beradi.

Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari mintaqa xalqlarining aqliy matritsasiga mos keladigan bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shunday xususiyatlardan biri tarix rivojlanishining hozirgi bosqichida Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining umuman an’anaviy jihatlarga ega ekanligidan iborat. Ushbu jarayon Markaziy Osiyo mintaqasi etnik guruhlarning xalq an’analari bilan ta’kidlangan milliy an’anaviy madaniyatlar va musulmon dunyoqarashining ta’siri tufayli shakllanadi.

Bundan tashqari, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichida sezilarli o‘zgarishlar yuz berayotganini aniqlashtirish kerak. Shu bilan birga, ushbu o‘zgarishlar Markaziy Osiyo xalqlarining dunyoqarashi va psixologik xususiyatlaridan tashqariga chiqmaydi. Oldingi davrlarda bo‘lgani kabi, bu xalqlar ham klassik an’analarga qat’iy amal qilishadi, klassik merosni hurmat qilishadi va Internet, ommaviy axborot vositalari va madaniy almashinuv orqali Markaziy Osiyo mamlakatlarining aqliy xaritalariga salbiy oqibatlar va salbiy natijalar kirib boradigan psevdokulturaning kengayishini aks ettirishga harakat qilishadi.

Biroq, ko‘rsatilgan xususiyatlarning asosiy ildizlari, umuman olganda, birinchi navbatda islom ta’limoti va musulmon ma’naviy madaniyati ta’siri ostida shakllanganligini ko‘rish mumkin:

1. Yuqori axloq va kuchli ma’naviyat. Zamonaviy sharoitda bu Markaziy Osiyo xalqlari o‘zlarining ota-bobolarining urf-odatlarini meros qilib olishlari, barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalashning zamonaviy jarayonining vositachisi sifatida amal qilishlari bilan namoyon bo‘ladi. Bu, shuningdek, musulmon e’tiqodining asosiy ahamiyati bilan bog‘liq. Islom mustahkam oila zaruratni belgilaydi. Bundan tashqari, Qur’on bir necha bor ayolga, birinchi navbatda onaga va turmush o‘rtog‘iga hurmat bilan munosabatda bo‘lish muhimligini ta’kidlaydi.

Ushbu holat mintaqa milliy madaniyatlarining xilma-xilligida namoyon bo‘ladigan Markaziy Osiyo xalqlarining etnik psixologiyasi va etnik mentalitetining qadimiy an’analari va xususiyatlari tizimiga yaxshi birlashtirilgan. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo xalqlari o‘z hayotlarida muqaddas ildizda tasvirlangan ideallarga tayanadilar. Bunday ideallarning asoslariga ota-bobolar, nasl, oila bilan chuqur bog‘liqlik, qodir tangriga bo‘lgan fazilat va e’tiqodga asoslangan va ildiz otgan axloq, turmush tarzining an’anaviyligi va islomiy musulmon e’tiqodi va ma’naviy merosi sharoitida uning zamonaviy rivojlanish istiqbollari kiradi.

M.A.Murzabayevaning tadqiqotlarida ko‘rsatilganidek, Markaziy Osiyo madaniyatlarining aksariyati yuqori axloq, ma’naviyat va madaniyat tamoyillariga amal qiladi. Bu Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining milliy madaniyati kodlarini belgilaydi va qudratli yaratuvchi asosiy rol o‘ynaydigan dunyo haqida maxsus tasavvurni shakllantiradi va buning ortida oila, tarbiya va oilaviy tartib an’analari ustuvorlik kasb etadi;

2. *Markaziy Osiyo xalq madaniyatlarining islom qadriyatlari va an’analarida ildiz otishi.* Ikkinchi bobda ushbu dissertatsiya muallifi Markaziy Osiyoning barcha xalqlari o‘zlarining ma’naviy rivojlanishi va tarixida musulmon dunyoqarashiga ega xalqlar sifatida paydo bo‘lganligini ta’kidlagan. Ushbu o‘ziga xoslik Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari psixologiyasining xususiyatlarini aniqlaydi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo madaniy kodining xususiyatlari musulmon qadriyatlari asosida shakllanganligini yana bir bor ta’kidlash lozim. Bu,

xususan, Markaziy Osiyo ayollari tarixi va ularning Markaziy Osiyo xalqlari jamiyatlaridagi pedagogik roli materialida ko‘rsatilgan.

Oldingi boblarda ta’kidlanganidek, tarixiy jihatdan ayol Markaziy Osiyo mintaqasi madaniyatlarida muhim pedagogik funksiyalarga ega bo‘lib, bu uning jamiyatdagi mavqei va ijtimoiy ierarxiyasini ko‘p jihatdan belgilab bergan. Ushbu o‘ziga xoslik Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarida o‘z aksini topadi, bu Markaziy Osiyo davlatlarida islomni mustahkamlashda namoyon bo‘ladi.

3. *Xalq va madaniy an’analarga tayanish.* Oldingi boblarda ushbu dissertatsiya muallifi Markaziy Osiyo xalqlari g‘arbiy psevdokulturaning kengayishiga samarali va qat’iyat bilan qarshi turishini ta’kidlagan. Ushbu jihat milliy madaniy an’analarga mustahkam tayanish tufayli shakllanadi. Bundan tashqari, ushbu o‘ziga xoslik islom va musulmon dunyoqarashining Markaziy Osiyo xalqlarining, shu jumladan zamonaviy davrdagi xalq hayotiga ta’siri bilan bog‘liq. Shuning uchun, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini musulmon dunyoqarashi va islom madaniy va diniy mentaliteti tarkibiga kiradigan milliy meros an’analariga rioya qilish deb tushunish mumkin.

Shu o‘rinda, E.E.Kuzmina “Uraldan Tyan-Shanggacha bo‘lgan eng qadimgi chorvadorlar” nomli asarida qozoq va boshqa Markaziy Osiyo xalqlarining islom an’analarini rivojlantirish jarayoni xalq merosi hamda ma’naviy boyligiga tayanishi lozimligini belgilaydi. Uning fikricha, Markaziy Osiyo etnik guruhlarining ma’naviy hayotini mukammal shakllanishi ma’lum ma’noda musulmon dini va Qur’on Muqaddas so‘zining ta’siri ostida sodir bo‘ldi. Aynan shu paradigma zamirida mintaqaning etnik guruhlari, xususan o‘zbeklar, qozoqlar, turkmanlar, qirg‘izlar, tojiklar va Markaziy Osiyoning boshqa kichik xalqlari xalq pedagogikasining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish, izlash va tadqiqi etish kerak. E.E.Kuzmina, shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining milliy madaniyatlarining shakllanishiga madaniy assimilyatsiya ta’sirining kuchayishi, ammo shu bilan birga madaniy chegaralanish yordam bergayotnini ta’kidlaydi.

Shunday qilib, global islom madaniyati doirasida rivojlanib, Markaziy Osiyo xalqlari, shu bilan birga, o‘ziga xos xususiyatlarida

alohida, aniq shakllangan etno-madaniy birliklar sifatida shakllandi. Shuning uchun milliy urf-odatlarga rioya qilish va ularga tayanish Markaziy Osiyodagi zamonaviy millatlar va etnik guruhlarni milliy hayotining eng muhim elementlari hisoblanadi.

Ushbu jihatlar fanda turlicha ta’kidlangan. Masalan, B.M.Biktasheva, A.I.Shahnutdinova Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini Markaziy Osiyo xalqlarining xalq an’analari prizmasi orqali o‘rganadilar. Olimlarning ta’kidlashicha, bu jihat asosan musulmon qadriyatlarining rivojlanishi, kuchli ma’naviyat va milliy an’analarga mustahkam tayanish tufayli shakllanadi.

S.R.Rahimov “Abu Ali Ibn Sinoning pedagogik g‘oyalari” nomli asarida ta’kidlaganidek, Markaziy Osiyodagi pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyati uning milliy urf-odatlar va musulmon e’tiqodiga asoslangan. Bundan tashqari, tadqiqotchining ta’kidlashicha, Markaziy Osiyo ta’lim va tarbiya tizimlari pedagogik nazariyalar sohasida an’anaviy deb belgilangan. Bu shuni anglatadiki, bu erda ayolning tarbiyaviy roli alohida xarakterga ega edi. Abu Ali Ibn Sino ijodidagi ayol yosh avlod va bolalarning, birinchi navbatda, o‘z farzandlarining birinchi tarbiyachisi va o‘qituvchisi sifatida tasvirlanganligini ta’kidlab, olim kitobni yozish paytida dolzarb bo‘lgan pedagogik jarayon doirasida Markaziy Osiyo xalqlarining milliy an’analarining an’anaviy madaniy asoslarini o‘rgatishga alohida e’tibor qaratish lozim, deb hisoblaydi. Agar biz Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichiga murojaat qilsak, Markaziy Osiyo xalqlarining ta’lim an’analari gumanistik deb belgilangan g‘oyalar korpusida shakllanganligini ko‘rishimiz mumkin. Musulmon e’tiqodi va gumanizmi turli xil hududiy va madaniy kelib chiqadigan g‘oyalar tarixidagi yo‘nalishlar bo‘lishiga qaramay, Markaziy Osiyoda ta’lim va tarbiya, shu jumladan uning dinamikasi va tarixida olingan ta’lim gumanistik va ma’rifatli deb tushunilishi mumkinligini ta’kidlash lozimdir.

Xususan, buni Markaziy Osiyolik olim A.M Beyshanov ta’kidlaydi. Tadqiqotchining so‘zlariga ko‘ra, “Markaziy Osiyo qadim zamonlardan beri ilm-fan, madaniyat, ma’naviyat va ma’rifat o‘choqlaridan biri bo‘lib, dunyoga minglab mashhur buyuk shaxslarni tarbiyalab bergan. Bizning buyuk ajdodlarimiz umuminsoniy sivilizatsiyani yaratishda bevosita ishtirok etdilar, mintaqaning

ma’naviyati va ma’rifati rivojiga ulkan hissa qo‘shdilar. Markaziy Osiyo madaniy merosi jahon madaniyati va ma’rifatining ajralmas qismi hisoblanadi".

Shunday qilib, Markaziy Osiyo xalqlari o‘z tarixlarida ta’lim va tarbiya sohasida gumanizm tamoyillariga, shu bilan birga ijtimoiy xulq-atvor va fikrlashning an’anaviyligi va klassik tasvirlariga e’tibor qaratdilar. Ushbu jihat, birinchi navbatda, Markaziy Osiyoda yosh avlod, bolalar, yoshlar va ularni o‘qitish va tarbiyalashga kompleks yondashishga o‘rinishlar qilinganligini anglatadi. Shu nuqtai nazardan, ayol bolaning birinchi o‘qituvchisi bo‘lib xizmat qildi.

Ushbu kun tartibini barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichida mavjud bo‘lgan muammolar bilan bog‘lab, analitik ravishda ularning tayanch asoslari psevdokulturaning reduksionizm, nigilizm va anti-qadriyatlar bilan kengayishi ekanligini ko‘rish mumkin.

B.B.Ibrahimov ta’kidlaganidek, Markaziy Osiyoda ijtimoiy-falsafiy va pedagogik fikr gumanistik fikr sifatida rivojlandi, xususan, bu Markaziy Osiyoning eng yirik faylasuflari, ijtimoiy nazariyotchilari va mutafakkirlarining ayol haqidagi hurmatli, qadrli va yuksak fikrlarini belgilab berdi.

Shuni ham aniqlashtirish kerakki, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichida bu ma’lum bir mintaqadagi maktab va umuman ta’lim ushbu mintaqa xalqlari tarixi va madaniyatida o‘zini namoyon qilgan Markaziy Osiyo ziyolilarining nazariy va falsafiy fikrlarining yuqori namunalariga asoslanishida aks etadi. M.B.Nuritdinov ham shu jihatni qayd etadi, u mintaqada madaniyatning tarixiy rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish maqsadida Markaziy Osiyo arxivlarini tadqiq etgan. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo xalqlarining shakllanish bosqichida o‘rnatilgan an’analar muallif tomonidan maqolani yozish paytida nafaqat dolzarb, balki deyarli ahamiyatli bo‘lgan. Xususan, uning ta’kidlashicha, XX asrda.Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayoni Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining milliy o‘ziga xosliklarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zida aks etadi, bu, xususan, barqaror va nisbatan konservativ axloqiy pozitsiyada va umuman kuchli oilada namoyon bo‘ladi.

Shubhasiz, shuni ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyodagi umumta’lim va oliy ta’limning zamonaviy o‘zgarishlarida aks ettirilgan bu haqiqat Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy an’analari bilan bog‘liq bo‘lib, ular ushbu dissertatsiya tadqiqotining muallifi tomonidan yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, musulmonlikning sezilarli ta’siri ostida shakllangan gumanistik qadriyatlarni rivojlantirish va inson va shaxsga hurmat bilan munosabatda bo‘lish ruhiyatning egalaridir.

Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Shu bilan birga, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy bosqichida u an’anaviylik, boy ma’naviy an’analar va Markaziy Osiyo xalqlarining milliy madaniyatlarining murakkab psixologik xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ushbu jihatlarni Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatlarida ayolning tarbiyaviy va umuman pedagogik rolini shakllantirish va rivojlantirish kontekstida aniqlash mumkin.

Barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichida mintaqaning tarixiy rivojlanishi va uning etnik guruhlarining milliy madaniyatlarining qadimiyligiga asoslangan qadimiy an’analarning tiklanishi va tiklanishi qayd etilganligini ta’kidlash kerak. Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari, mintaqa davlatlari va umuman xilma-xil madaniy va etnik o‘ziga xoslikka ega xalqlarining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda aniqroq tekshirilishi mumkin bo‘ladi.

Alohida shuni ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining hozirgi bosqichida yuqori axloqiy madaniyat, urf-odatlar va islom qadriyatlariga tayanish kabi jihatlarni belgilash mumkin. Markaziy Osiyo xalqlarining xilma-xilligi xorijiy psevdokulturaning kengayishiga qarshi turadigan yagona universal qadriyatlar makonida belgilanadi.

Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonida ayolning pedagogik, tarbiyaviy roli an’anaviy uslub va dunyoqarash, mintaqa xalqlarining xalq psixologiyasi bilan belgilanadi. Bu ko‘plab tadqiqotlarda ko‘rsatilgan va minaqa xalqlari tarixi va madaniyati to‘g‘risidagi ma’lumotlar va

materiallarni tahlil qilishdan mantiqan aniqlanishi mumkin. Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari mintaqadagi xalqlarning urf-odatlari va xalq mentalitetiga, mahalliy madaniy o‘ziga xosliklarga kiradi.

Bundan tashqari, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda, mintaqa xalqlari ayollarning tarbiyaviy rolini ilgari surishda eng boy ma’naviy merosga tayanadilar, degan fikrni bildirish zolim deb topiladi.

3.2. Milliy qadriyatlarga asoslangan shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirishga yangicha yondashuvlar zarurati

Avvalgi boblarda ko‘rsatilgandek, Markaziy Osiyo mamlakatlarida ayolning tarbiyaviy roli an’anaviy ravishda yuqori bo‘lgan. Bu mahalliy madaniyatlarning o‘ziga xosligi, shuningdek, islomda ayolga etarlicha yuqori ijtimoiy maqom berilganligi va keng huquq va erkinliklarga ega ekanligi bilan belgilandi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyoning mustaqil davlatlarida o‘quv, ta’lim va tarbiyani shakllantirishning zamonaviy kun tartibida milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni izlash zarurat masalasi dolzarbdir.

Ommaviy axborot vositalarida keng tarqalgan ushbu muammolar Markaziy Osiyo davlatlarida maktab va ta’limni rivojlantirish bo‘yicha statistik ma’lumotlar bilan asoslanadi. Bundan tashqari, ushbu muammolar doirasi Markaziy Osiyo davlatlari va millatlari, etnik guruhlari va madaniyatlarining xalqlari va ta’lim tizimlari qat’iy qarshilik ko‘rsatadigan g‘arbiy psevdokulturaning madaniy hukmronligi va kengayishiga o‘rinishlar kontekstida tavsiflanishi mumkin.

Xususan, O‘zbekiston maktabgacha va maktab ta’limi sohasining statistik hisobotlarida XXI asrda.maktablarga ayol o‘qituvchilar sezilarli darajada kirib kelishlarini ta’kidlaydi. Ushbu fakt milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash masalasini dolzarblashtiradi. Xususan, ushbu muammoni o‘zbek

xalqining ta’lim an’analari zamirida ko‘rib chiqish mumkin, chunki unda ayolga o‘ta muhim o‘rin beriladi. Agar ayol bolalar va yoshlarning birinchi o‘qituvchisi bo‘lib, ularning axloqiy profilini va shaxsiy omborini shakllantirsa, shuni ta’kidlash mumkinki, Markaziy Osiyo mintaqasi jamiyatlari va Markaziy Osiyo madaniyatlarida milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati an’anaviy qadriyatlar va ayollarning roli va mavqeiga asoslanishiga tayanishi lozim.

Markaziy Osiyoning boshqa respublikalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar ham mavjud. Masalan, Tojikiston hukumati tomonidan keltirilgan statistika. Bu mamlakatdagi maktab o‘qituvchilarining taxminan 70% ayollar ekanligini ko‘rsatadi. Qozog‘iston va Turkmaniston ma’lumotlari shunga o‘xshash ko‘rsatkichlarni ko‘rsatadi. Masalan, so‘nggi 5 yil ichida Qozog‘istonning ta’lim muassasalarida ayol o‘qituvchilar ulushi bir yarim baravar oshdi. Qirg‘iziston Respublikasida o‘rta maktab, boshlang‘ich va oliy ta’limga ayollar oqimi ham kuzatilmoqda. Bundan tashqari, shuni ta’kidlash kerakki, statistik ma’lumotlarga ko‘ra, universitetlarning aspirant ayollari, shuningdek, pedagogik mutaxassisliklarda tahsil olayotgan qizlar soni ko‘paygan.

Markaziy Osiyo ildizlariga ega bo‘lgan, ammo hozirgi Rossiya Federatsiyasi hududida yashovchi xalqlar uchun vaziyat deyarli bir xil. Masalan, ta’lim vazirligining ma’lumotlariga ko‘ra, chechen, buryat va boshqa Markaziy Osiyo xalqlarining tobora ko‘proq vakillari o‘qituvchi bo‘lib, pedagogik ish olib borishmoqda va maktabga o‘qituvchi sifatida kirishmoqdalar.

Bu holat, shubhasiz, Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy madaniyat va an’anaviy qadriyatlar hukmronligining qat’iy pozitsiyasi tufayli rivojlandi. Boshqacha qilib ifoda etsak, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati muammosi Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy rivojlanish istiqbollari masalasiga asoslanadi, bu ushbu dissertatsiyada ko‘rsatilgandek, musulmon urf-odatlariga va boshqalarga asoslangan chuqur va uzoq tarixga ega, madaniy namunalar, kodlar va madaniy shakllar majmuasidir.

Milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni izlash zaruratini Markaziy Osiyo davlatlari milliy maktabining an’analar makonida ham aniqlash mumkin.

Shunday qilib, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy rivojlanishining an’anaviy jihatlariga asoslanadi, degan yondashuv o‘rinli, dolzarb, ammo ayni paytda yangi bo‘lib tuyuladi. Chunki, ushbu yangilik Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining tarixiy va madaniy rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari sohasida belgilanadi.

Xususan, shuni ta’kidlash kerakki, agar ushbu xalqlar an’anaviy qadriyatlar va xalq urf-odatlari asosida qat’iy tursalar, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati ta’lim va tarbiyaga an’anaviy yondashuvlarni rivojlantirish va rag‘batlantirish sohasida shakllanadi.

Qolaversa, yangi yondashuvlarni izlash zarurati nuqtai nazaridan ayolning turmush o‘rtoq va ona, uy bekasi sifatida tarbiyaviy rolini tahlil qilib, ushbu yondashuvlar Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik merosidan kelib chiqqanligini ko‘rsatishimiz mumkin.

Bundan tashqari, shuni ta’kidlash kerakki, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati markazida ayolning ta’lim va tarbiya tizimidagi o‘rni va mavqei haqidagi klassik qarashlar Markaziy Osiyo mintaqasida asrlar, hatto ming yillar davomida rivojlanib kelgan ta’lim amaliyotlari sohasidagi an’anaviy yondashuvlar bilan o‘zaro bog‘liqdir.

Shu bilan birga, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati umumiy shaklda bir necha jihatlarda taqdim etilishi mumkin. Quyida keltirilgan ushbu jihatlar tahliliy ravishda turli xil va muhim manbalardan olingan. Bunday materialga ilmiy adabiyotlarning dalillari, shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari tarixi va madaniyatidan turli xil faktlar kiradi. Shu bilan birga, ushbu jihatlarni tahliliy fikrlar shaklida taqdim etish orqali berish maqsadga muvofiq, deb topildi.

Demak, ushbu jihatlarga bugungi kunda Markaziy Osiyoda ro‘y berayotgan va mintaqa xalqlari dunyosining mavjudligi va rasmlari bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi o‘ziga xos xususiyatlar va jihatlar, jarayonlar kiradi:

1. Dunyodagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy narrativlarning o‘zgarishi munosabati bilan Markaziy Osiyo xalqlarining *an’anaviy turmush tarzini modern tarzida formatlash zarurati*. Masalan, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati masalasi raqamli texnologiyalarning hayotga, amaliyotga va tarbiyaviy, pedagogik faoliyatga kengayishiga duch kelmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar kundalik hayotga, ijtimoiy hayotga, iqtisodiyotga, siyosatga va madaniyatga tatbiq etilayotgani ko‘plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Masalan, Buyuk Britaniyaning ochiq universiteti tomonidan tashkil etilgan “Innovating Pedagogy” ma’ruzalarida ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarning rivojlanishi o‘quv, ta’lim va tarbiya sohasidagi etakchi tendensiya sifatida qayd etilgan. Dunyo o‘zgarib bormoqda va raqamli voqelikning kengayishi va integratsiya jarayonlarini to‘xtatish yoki sekinlashtirish mumkin emas. Bu ma’lum bir tarzda va ma’lum bir kontekstda milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zaruratini keltirib chiqaradi. Xususan, Markaziy Osiyo ayollarining *raqamli savodxonligini mustahkamlash* choralarini ko‘rish kerak, shunda ular onlayn yoki boshqa yo‘l bilan onlayn texnologiyalardan foydalangan holda ta’lim faoliyatini olib borishlariga ko‘mak bo‘lishi mumkin.

Bundan tashqari, Markaziy Osiyo ayollarining raqamli savodxonligini mustahkamlash ularning Internet orqali butun dunyo bo‘ylab ta’lim faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini belgilaydigan istiqbolni yaratadi. Xususan, ushbu jihat Markaziy Osiyo xalqlarining milliy madaniyati ta’sirini kengayishining boshlanishini shakllantiradi, bu boshqa narsalar qatori ayollarning ta’lim va tarbiyaviy faoliyati bilan ham amalga oshirilishi mumkin. Masalan, ayollar tarix, tillar yoki madaniyatshunoslik kabi gumanitar fanlar bo‘yicha onlayn darslar orqali *xalq an’analarini o‘rgatishlari* va Markaziy Osiyo *xalq madaniyatini namoyish etishlari* mumkin. Shu bilan birga, raqamli universumning Markaziy Osiyo xalqlari hayotida kengayishiga qaramay, shuni

ta’kidlash mumkinki, bu kengayish asosan yirik shaharlarda sodir bo‘ladi. Mintaqadagi qishloq joylarda, D.M.Bekmuddiyevaning tadqiqotlariga ko‘ra, o‘quvchi va o‘qituvchining shaxsan ishtirokida amalga oshiriladigan o‘qitish va tarbiyalashning an’anaviy usullari rivojlanmoqda;

2. *Markaziy Osiyo xalqlari jamiyatlarida ayolning alohida maqomi va ayolning roli*. Tadqiqotning birinchi bobida ta’kidlanganidek, Markaziy Osiyodagi ayol barcha huquq va erkinliklarning to‘liqligiga ega, shu bilan birga jamiyatdagi o‘ziga xos roli va o‘rni bilan bog‘liq. Bu shuni anglatadiki, yosh avlodning birinchi o‘qituvchisi va tarbiyachisi bo‘lgan ayol, ushbu rolda Markaziy Osiyoda shakllangan. Shu bilan birga, ushbu holat Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining dunyosi va madaniy tuzilishi manzarasiining o‘ziga xosligida aks etganligini ta’kidlash kerak. I.G.Yunusova tadqiqotida ta’kidlanganidek, Markaziy Osiyodagi ayollar dunyosining surati – bu o‘qituvchi va tarbiyachi dunyosining surati, ammo shu bilan birga ular uy bekasi, turmush o‘rtog‘i va ona hamdir. A.A.Bekmambetov ta’kidlaganidek, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati Markaziy Osiyodagi ayol rollarining an’anaviy namunalariga, birinchi navbatda, tarbiyaviy va pedagogik rollariga asoslangan bo‘lishi mumkin;

3. *Umuman o‘quv, ta’lim va pedagogik jarayonlarga milliy ta’lim tizimlari va an’anaviy qarashlarning rivojlantirish.* Adabiyot va boshqa manbalardan tahliliy ravishda olingan ushbu jihatni ayolning tarbiyaviy roli va uning pedagogik funksiyalarini shakllantirish misolida ham ko‘rib chiqish mumkin. Shunday qilib, ushbu jihatning diqqat markazida ko‘rib chiqilgan milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati Markaziy Osiyo mintaqasida *asrlar davomida rivojlanib kelayotgan ta’lim va tarbiya tizimi va jarayonining an’anaviy xususiyatlariga* e’tiborni qaratadi. D.V.Beliyeva ta’kidlashicha, Markaziy Osiyo ayolining pedagogik salohiyati juda yuqori. Bu, xususan, ularning tobora ortib borayotgan huquqiy maqomi kontekstida, balki Markaziy Osiyoda ayolga yangi rollarni, shu jumladan ijtimoiy, pedagogik rollarni berish misolida ham asoslanishi mumkin. Shuning uchun, mintaqada milliy ta’lim va tarbiya tizimlarini rivojlantirish muammolarini hal qilishda e’tiborga olingan milliy

qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati, aynan, ayolning tarbiyaviy roliga qaratilgan va bundan tashqari, Markaziy Osiyo xalqlari, millatlari va etnik guruhlarining qadimiy an'analariga rioya qilishni o'z ichiga oladi.

Biroq, ayollarning tarbiyaviy rolini oshirishda yangi yondashuvlarni izlash zaruratini kuchaytirish uchun mos bo'lgan ba'zi boshqa jihatlarni ham keltirish mumkin. Ushbu jihatlar ham tahliliy tarzda chiqariladi va ushbu tadqiqot muallifi tomonidan aniqlangan va o'rganilgan dalillar va faktlardan iborat. Aytish mumkinki, bunday ma'lumotlar ro'yxatiga birinchi navbatda Markaziy Osiyo tarixi va madaniyati, shuningdek, mintaqa xalqlari va etnik guruhlari, xususan, o'zbek xalqining milliy an'analarining o'ziga xos xususiyatlari kiradi. Bundan tashqari, tadqiqotning ikkinchi bobida islom va musulmonlarning diniy dunyoqarashiga asoslangan Markaziy Osiyo xalqlari dunyosining manzarasi ham shu jihatlarga tegishli.

Umuman olganda, shuni ta'kidlash kerakki, Markaziy Osiyo xalqlarining milliy qadriyatlari asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini oshirish yo takomillashtirish uchun quyidagi yondashuvlarni taklif qilish mumkin:

- *Ayolning an'anaviy ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni ommalashtirish hamda ularni saqlash va uzatishdagi rolini oshirish*. Buning uchun keng ko'lamli tadbirlarni o'tkazish, qadriyatlarni ta'lim va tarbiya tizimiga, shu jumladan maktabgacha ta'lim muassasalari tizimiga, bolalar dam olish markazlari va yoshlar forumlari maydonchalarida birlashtirish mumkin;

- *Ayollarning oilaviy va umummilliy an'analar, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni saqlash sohasidagi loyihalarini qo'llab-quvvatlash*. Masalan, har yili onlayn marafonlar va forumlarni o'tkazishni, oilaviy tarixni og'zaki ravishda etkazadigan ayollarning loyihalarini qo'llab-quvvatlashni qo'llab-quvvatlashin mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, bugungi kunda Markaziy Osiyoning mustaqil davlatlarida ayollarning loyihalari, xususan, pedagogik, ta'lim va tarbiya loyihalari faol qo'llab-quvvatlanmoqda. Markaziy Osiyo respublikalarining ixtisoslashgan vazirliklari ma'lumotlariga ko'ra, ayollar loyihalari umumiy loyihalarning 50% dan ortig'ini egallaydi. Masalan, Tojikiston Respublikasi hukumatining ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda ayollar jamiyatning faol a'zolari bo'lib, o'zlarining yangiliklari,

g‘oyalari va xususan, ta’lim va tarbiya, pedagogik, o‘quv loyihalarini aniq va ko‘p vazifalarni taklif qilmoqdalar.

Bu yerda ayollarning ta’lim va tarbiya sohasidagi ba’zi loyihalari, shuningdek, O‘rta Osiyo xalqlari tarixi va an’analarida qadimgi davrlardan zamonaviy tarixiy vaziyatga qadar mavjud bo‘lgan ba’zi boshqa loyihalar keltirilgan. Masalan, “Dilshod” loyihasi taqdim etilgan. Qizlarning ruxsati bilan u mustaqil ravishda darslar olib boradi. U xulq-atvor va she’riyat qoidalarini o‘rgatadi, yuqori axloqiy xulq-atvor ko‘nikmalarini talqin qiladi. yana bir ma’rifatchi ayol “Anbar-otin” nomlangan shunday loyihasini taqdim etdi. Unda xalq ma’rifatiga g‘amxo‘rlik qilib, shoira yangi turdagi maktablarni ochish talabini qo‘llab-quvvatlashni so‘ragan xabar yozadi. U o‘qituvchilarga ega bo‘lmagan mavjud boshlang‘ich maktablar va madrasalar aholining savodsizligini bartaraf etish muammolarini hal qilmaganligini tushunadi. Bundan tashqari, Ra’no loyihalasini ham misol keltirish mumkin. Ra’no Tojikistondagi qizlar uchun madaniy-ma’rifiy markaz hisoblangan “Tomiris” jamoat birlashmasining ijrochi direktori. U o‘z hayotini qizlar, shu jumladan nogiron va qishloqda yashovchi qizlar uchun imkoniyatlarni kengaytirishga bag‘ishlagdi;

- *An’analarni, shu jumladan video va audioni saqlash sohasida ayollar tarbiyaviy rolini aks ettiruvchi eng yaxshi amaliyot va kontent holatlarini yaratish va tarqatish*. Ushbu yondashuv, ayniqsa, zamonaviy kengayish va onlayn haqiqatni shakllantirish va raqamli texnologiyalarni kundalik amaliyotga joriy etish nuqtai nazaridan dolzarbdir. Bundan tashqari, shuni ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyoning zamonaviy mustaqil davlatlarida onlayn ta’lim faol qo‘llanilmoqda, shuning uchun audio va video kontent ayollar tomonidan amalga oshiriladigan ta’lim va tarbiya ishlarida muhim ustunlik bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, yana bir misolni keltirish zarur. A.G.Goryachevaning tadqiqotida ko‘rsatilgandek, pedagogik tarkibning eng yaxshi amaliyotlari holatlaridan foydalanish tarix rivojlanishining zamonaviy bosqichida axloqiy madaniyatni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu texnologiya Markaziy Osiyo maktablari va boshqa ta’lim muassasalari amaliyotida, mintaqaning har bir zamonaviy davlatlarida, har qanday avtoxton (mahalliy) xalqida, etnik guruhda, shuningdek, milliy o‘quv, ta’lim va tarbiya tizimlarida faol qo‘llanilishi mumkin;

- *Madaniy oilani shakllantirishda oila, maktab va jamoatchilikning sa’y-harakatlarini birlashtirishda ayollarning faol*

ishtirokini ta’minlash. Davlat xalqning axloqiy, intellektual, moliyaviy-iqtisodiy va madaniy qadriyatlarini o‘zgartirishni muvofiqlashtirishi mumkin. Markaziy Osiyo respublikalari mintaqa xalqlarining axloqiy, intellektual, moliyaviy-iqtisodiy va madaniy qadriyatlarini o‘zgartirishni muvofiqlashtirishi mumkin. Ushbu jihatni ijtimoiy va etakchi deb atash mumkin. Xususan, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni izlash zarurati sohasida oila, ta’lim muassasalari va davlat institutlarining birdamligi Markaziy Osiyoda ayolning tarbiyaviy roliga yangi yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, oxirgi jihat, agar milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zaruratga e’tibor qaratilsa, Markaziy Osiyo xalqlarining o‘quv, ta’lim va tarbiya tizimining o‘ziga xos xususiyatlariga oid an’anaviy g‘oyalar ham muhim ahamiyatga ega. B.G.Bekmangaliyeva tomonidan olib borilgan tadqiqotda ko‘rsatilgandek, Markaziy Osiyo milliy ta’lim tizimlari maktablar va boshqa ta’lim muassasalari o‘quvchilarida axloq va ma’naviyatni shakllantirishning yagona jarayonida oilaning, ta’lim muassasalarining o‘zlari va hokimiyat institutlarining sa’y-harakatlarini birlashtiradi va jipslashtiradi.

Milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati, bundan tashqari, Markaziy Osiyoda ayollar ta’limi an’analarining asosida ham tasvirlanishi mumkin. Markaziy Osiyo olimi Z.B.Fayzullayevaning maqolasida ko‘rsatilgandek, mintaqada ayollar ta’limi an’analari juda xilma-xil va rangbarangdir. Biroq, muallifning ilmiy ishida ko‘rsatilganidek, ushbu an’analar quyidagi tamoyil va axloqiy imperativlarga amal qilishga asoslangan:

- Markaziy Osiyo mintaqasidagi jamiyatlar va madaniyatlarda ayollarning yuqori ijtimoiy mavqei;
- Tarixiy davlatlar va Markaziy Osiyo mintaqalari aholisining ayol qismining yuqori ma’lumoti;
- Madaniy va diniy ta’lim va ayollarni o‘qitishning ustunligi;

- Ayollarni ayollarga o‘rgatish, ya’ni qizlar va qizlar boshqa ayollardan, birinchi navbatda onalari, opa-singillari va buvilaridan ta’lim olganliklari;

- Ayolning oilasida va uning xonadonida (turmush o‘rtog‘i, bolalari, birinchi darajali qarindoshlari, opa-singillari va aka-ukalari, onasi va otasi) muhim rol o‘ynaydi;

- Markaziy Osiyo mintaqasida ayol maqomini jamoatchilik tomonidan tan olish. Shunday qilib, Markaziy Osiyo tarixiy davlatlaridagi ayol muhim ijtimoiy mavqega ega edi, bu uning o‘qishi va tarbiyasiga, shuningdek ayollarning pedagogik va ta’lim funksiyalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

X.X.Mamadaliyevaning ta’kidlashicha, an’anaviy ravishda ayol Markaziy Osiyo mintaqasida nikoh va oilaviy munosabatlarni shakllantirishda deyarli muhim bo‘g‘in bo‘lgan. Xususan, tadqiqotchiga ko‘ra, Markaziy Osiyo davlatlaridagi ayol, Qur’on o‘rgatganidek, nikoh va oilaviy qarorlarga ta’sir qilishi va hatto turmush o‘rtog‘i unga noo‘rin munosabatda bo‘lsa, ajrashish uchun ariza berishi mumkin. Bu Markaziy Osiyo xalqlarining nikoh va oilaviy huquqini belgilab berdi va ko‘p jihatdan Markaziy Osiyo mintaqasida, ushbu geografik hudud xalqlari madaniyatida ayolning ijtimoiy mavqeiga ta’sir ko‘rsatdi.

Markaziy Osiyodagi ayollarning ijtimoiy rollari nuqtai nazaridan milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zaruratini tushunib, shuni ta’kidlash mumkinki, ushbu qidiruv Markaziy Osiyo xalqlarining an’analari va ushbu geografik-madaniy hudud xalqlari dunyosi manzarasiga asoslangan bo‘lishi va milliy madaniyatlarning asosiy elementlarini o‘z ichiga olishi kerak.

Ta’kidlash joizki, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zaruratini Markaziy Osiyo xalqlari va millatlari tarixi, ijtimoiy rivojlanishi va madaniyati materiallari va ma’lumotlari asosida haqiqiy asoslash mumkin.

3.2.1. jadval

Ayollarning tarbiyaviy rolini oshirish bo‘yicha yangi yondashuvlar

Yondashuvlar	Tayanch nuqtasi	Mazmuni
Markaziy Osiyo xalqlari madaniy rivojlanishining an’anaviy jihatlarini boyitish	ta’lim va tarbiya mazmuniga an’anaviy yondashuvlarni rivojlantirish va rag‘batlantirish g‘oyasini singdirish	ayollar tarbiyaviy rolini xalq madaniyati va an’alaridagi ustuvor va kamsitilmas omil ekanligini ta’lmiy didaktik materiallar va tarbiyaviy ishlar mazmuniga joylashtirish
Markaziy Osiyoda ayolning turmush o‘rtoq va ona, uy bekasi sifatidagi tarbiyaviy rolini keng talqin qilish	Ilm-fan, ommaviy axborot vositalari hamda ta’lim va tarbiya maskanlari	ayolning tarbiyaviy roli Markaziy Osiyo xalqlarining pedagogik merosidan kelib chiqqanligini targ‘ib etish bilan bog‘liq jarayon
ayolning ta’lim va tarbiya tizimidagi o‘rni va mavqei haqidagi klassik qarashlar mazmunini chuqur o‘rganish	Markaziy Osiyo mintaqasida asrlar, hatto ming yillar davomida rivojlanib kelgan ta’lim amaliyotlari sohasidagi an’anaviy yondashuvlar	mintaqadagi xalqlar milliy pedagogikasida o‘rin olgan turli davrlar pedagogik qarashlari doirasidan ayolning tarbiyaviy rolini keng yoritish
Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy turmush tarzini modern tarzida formatlash zarurati	raqamli texnologiyalarning hayotga, amaliyotga va tarbiyaviy, pedagogik faoliyatga kengayishidan foydalnish	Markaziy Osiyo ayollarining raqamli savodxonligini mustahkamlash choralarini ko‘rish

Ayolning Internet orqali butun dunyo bo‘ylab ta’lim faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini belgilaydigan istiqbolni yaratish orqali tarbiyaviy rolini rivojlantirish	ayollar tarix, tillar yoki madaniyatshunoslik kabi gumanitar fanlar bo‘yicha onlayn darslar orqali xalq an’analarini o‘rgatishlari va Markaziy Osiyo xalq madaniyatini namoyish etishlari jarayoni	Markaziy Osiyo xalqlarining milliy madaniyati ta’sirini kengayishining boshlanishini shakllantiradi, bu boshqa narsalar qatori ayollarning ta’lim va tarbiyaviy faoliyati bilan ham amalga oshirilishi mumkin
Markaziy Osiyo xalqlari jamiyatlarida ayolning alohida maqomi va rolini uning ta’lim va tarbiya jarayonidagi almashtirmas o‘rni bilan bog‘liqlini tashviq etish.	yosh avlodning birinchi o‘qituvchisi va tarbiyachisi bo‘lgan ayol, ushbu rolda Markaziy Osiyoda eng qadim zamonlardan shakllanganligi	ayol barcha huquq va erkinliklarning to‘liqligiga ega, shu bilan birga jamiyatdagi o‘ziga xos roli va o‘rni borligini targ‘ib qilish
Umuman o‘quv, ta’lim va pedagogik jarayonlarga milliy ta’lim tizimlari va an’anaviy qarashlarning rivojlantirish ahamiyatini keng yoritish	ayolning tarbiyaviy roli va uning pedagogik funksiyalarini shakllantirish jarayoni	Markaziy Osiyo mintaqasida asrlar davomida rivojlanib kelayotgan ta’lim va tarbiya tizimi va jarayonining an’anaviy xususiyatlariga e’tibor
Markaziy Osiyo ayolining juda yuqori pedagogik salohiyati mazmunini ommalashtirish	ularning tobora ortib borayotgan huquqiy maqomi kontekstida, Markaziy Osiyoda ayolga yangi rollarni, shu jumladan	ayolning tarbiyaviy roliga qaratilgan va bundan tashqari, Markaziy Osiyo xalqlari, millatlari va etnik guruhlarining

	ijtimoiy, pedagogik rollarni berish misolida asoslanishi	qadimiy an’analariga rioya qilishni o‘z ichiga olganligi
Ayolning an’anaviy ma’naviy va axloqiy qadriyatlarni ommalashtirish hamda ularni saqlash va uzatishdagi rolini oshirish	keng ko‘lamli tadbirlarni o‘tkazish, qadriyatlarni ta’lim va tarbiya tizimiga, shu jumladan maktabgacha ta’lim muassasalari tizimiga, bolalar dam olish markazlari va yoshlar forumlari maydonchalarida birlashtirish	ta’lim va tarbiya tizimida turli ma’naviy-ma’rifiy-tadbirlar orqali milliy qadriyatlarni birlashtirishda ayolning tarbiyaviy rolini yoritish
Ayollarning oilaviy va umummilliy an’analar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni saqlash sohasidagi loyihalarini qo‘llab-quvvatlash	onlayn marafonlar va forumlarni o‘tkazishni, oilaviy tarixni og‘zaki ravishda etkazadigan ayollarning loyihalarini qo‘llab-quvvatlash jarayoni	bugungi kunda Markaziy Osiyoning mustaqil davlatlarida ayollarning loyihalari, xususan, pedagogik, ta’lim va tarbiya loyihalari faol qo‘llab-quvvatlanlanayotganini ko‘rsatish
An’analarni, shu jumladan video va audioni, o‘ynoqi tarzda saqlash sohasida ayollar tarbiyaviy rolini aks ettiruvchi eng yaxshi amaliyot va kontent holatlarini yaratish va tarqatish	zamonaviy kengayish va onlayn haqiqatni shakllantirish va raqamli texnologiyalarni kundalik amaliyotga joriy etish	Markaziy Osiyoning zamonaviy mustaqil davlatlarida onlayn ta’lim faol qo‘llanilmoqda, shuning uchun audio va video kontent ayollar tomonidan amalga oshiriladigan ta’lim va tarbiya ishlarida muhim ustunlik bo‘lishi mumkin

Madaniy oilani shakllantirishda oila, maktab va jamoatchilikning sa’y-harakatlarini birlashtirishda ayollarning faol ishtirokini ta’minlash	Davlat xalqning axloqiy, intellektual, moliyaviy-iqtisodiy va madaniy qadriyatlarini o‘zgartirishni muvofiqlashtirishi jarayoni	mintaqa xalqlarining axloqiy, intellektual, moliyaviy-iqtisodiy va madaniy qadriyatlarini o‘zgartirishni muvofiqlashtirish
Markaziy Osiyo xalqlarining o‘quv, ta’lim va tarbiya tizimining o‘ziga xos xususiyatlariga oid an’anaviy g‘oyalarni takomillashuvini yo‘lga quyish	oilaning, ta’lim muassasalari va hokimiyat institutlari bilan hamkorligi jarayoni	Markaziy Osiyo milliy ta’lim tizimlari maktablar va boshqa ta’lim muassasalari o‘quvchilarida axloq va ma’naviyatni shakllantirishning yagona jarayonida oilaning, ta’lim muassasalarining o‘zlari va hokimiyat institutlarining sa’y-harakatlarini birlashtiradi va jipslashtiradi

Shunday qilib, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirishda yangi yondashuvlarni izlash zaruratini o‘rganib chiqib, Markaziy Osiyo jamiyatlarining ko‘pchiligining an’anaviy xarakterini e’lon qilish kerak. Ushbu jamiyatlar siyosat, iqtisodiyot va ijtimoiy hayot sharoitida an’analar va milliy boyliklarga murojaat qilishadi. Bu Markaziy Osiyo mintaqasida va xalqlarida ayolning yuqori tarbiyaviy va umumiy pedagogik funksiyasini, roli va maqsadini istisno etmaydi.

Milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini oshirish hamda takomillashtirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati, umumiy shaklda, Markaziy Osiyo xalqlari tomonidan madaniy va tarixiy rivojlanish jarayonida o‘rganilgan axloqning klassik namunalari atrofida

o‘rin olgan. Shuni ham ta’kidlash kerakki, milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni izlash zarurati Markaziy Osiyo xalqlarining musulmon dunyoqarashi bilan asoslangan an’anaviy qarashlari bilan bog‘liq.

Milliy qadriyatlar asosida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini yangi yondashuvlar mazmunida ilgari surish jarayonida Markaziy Osiyoda ayollar olib borgan ta’lim va tarbiya uchun an’anaviy g‘oyalar bilan etakchi va kelishilgan deb ta’riflanishi mumkin va bunga ilmiy asoslar etarlicha.

3.3. Milliy an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini oshirish dolzarbligi

An’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish masalasi mintaqaning zamonaviy mustaqil davlatlari hamda xalqlari, millatlari va etnik guruhlari uchun dolzarb muammo hisoblanadi.Zero, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosini mintaqa xalqlari va etnik guruhlarning an’anaviy qarashlari, shuningdek, mahalliy madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlari orqali anglash va tasavvur qilish mumkin.

Xususan, madaniyat haqida gapirganda, “Madaniyat nazariyasi: zamonaviy yondashuvlar va talqinlar” monografiyasi mualliflari jamoasi madaniyatni turlicha tushunish mumkinligini ta’kidlab, “madaniyat” atamasi qadimgi manbalarda, xususan Sitseron asarlarida paydo bo‘lgan. O‘sha uzoq vaqtlarda ushbu konsepsiya jamoat, ijtimoiy hayot va iqtisodiy amaliyotni tahlil qilishda qo‘llanilgan. Biroq, vaqt o‘tishi bilan “madaniyat” tushunchasi turlicha talqin qilina boshlangan. Natijada, XX asr fanida. Madaniyatni o‘rganadigan fanning uchta asosiy yo‘nalishi paydo bo‘ladi:

1. Madaniy antropologiya;
2. San’at va madaniyat tarixi;
3. Muammoli tanqidiy madaniyat nazariyasi (XXI asrning birinchi o‘n yilligi boshida yopilgan).

Ushbu yondashuvlar va individual olimlarning madaniyat muammosiga bo‘lgan qarashlarini tahlil qilishda madaniyat va madaniy rivojlanish to‘g‘risida muammoli nutq qarashlarni shakllantiradigan quyidagi oldtaxminlarni ajratish mumkin:

- *Madaniyat shaxsni shakllantiradi,* bu, xususan, ta’lim va tarbiya jarayonida sodir bo‘ladi, unda ayollar va qizlar muhim rol o‘ynashi mumkin;

- *Madaniyat ijtimoiy tashkilot va ijtimoiy hayotning boshlanishini shakllantiradi,* jamiyatda va ijtimoiy tuzilmalarda serqirra va xilma-xil namoyon bo‘ladi;

- *Madaniyat inson uchun axloqiy ideallarni beradi,* ko‘p jihatdan uning axloqiy taqdirini belgilaydi;

- *Madaniyat insonning xulq-atvori va tafakkurini belgilaydi*, uning psixologiyasini shakllantiradi, uni shaxs bo‘lishning psixologik va pedagogik jihatlari, xususan, zamonaviy Markaziy Osiyo ayolining diqqat markazida ko‘rib chiqish mumkin.

3.3.1 jadval

Madaniyat prizmasi orqali ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish

Madaniyat ta’siri	**Ifoda bo‘lish ob’ekti**	**Ehtimol va natijalar**
Madaniyat shaxsni shakllantiradi	bu, xususan, ta’lim va tarbiya jarayonida sodir bo‘ladi	ayollar va qizlar muhim rol o‘ynashi mumkin
Madaniyat ijtimoiy tashkilot va ijtimoiy hayotning boshlanishini shakllantiradi	jamiyatda va ijtimoiy tuzilmalarda serqirra va xilma-xil namoyon bo‘ladi	ayolning ta’limiy va tarbiyaviy rolini ijtimoiy muassasalar va faol ijtimoiy hayotda yoritish mumkin
Madaniyat inson uchun axloqiy ideallarni beradi	ko‘p jihatdan uning axloqiy taqdirini belgilaydi	ayollarning axloqiy tarbiyadagi tarixiy rolini aniqlash mumkin
Madaniyat insonning xulq-atvori va tafakkurini belgilaydi	uning psixologiyasini shakllantiradi, uni shaxs bo‘lishning	zamonaviy Markaziy Osiyo ayolining faoliyati mazmunida

	psixologik va pedagogik jihatlarini belgilaydi	ko‘rib chiqish mumkin

Madaniyat prizmasi orqali an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish dolzarbligini ko‘rib chiqish masalasi ma’lum bir algoritmga amal qilishni o‘z ichiga oladi. Avvalo, Markaziy Osiyodagi odamlar, xalqlar, etnik guruhlar va geografik mintaqa turli xalqlarining kundalik amaliyoti va hayotini belgilaydigan asosiy madaniy me’yorlar, shakllar va qadriyatlarni ta’kidlash kerak. Keyingi jihat Markaziy Osiyo ayollari ishtirokida shakllangan madaniyatlarda pedagogik elementlarning amaliy va nazariy qurilishi bo‘ladi.

Boshqa tomondan, ikkinchi bobda ta’kilaganidek, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirishning bugungi hayotiy zarurati muammosi g‘arbiy psevdokulturaning reduksionizmi va nigilizmi orqali Markaziy Osiyo milliy an’analari makoniga kengayishi munosabati bilan ijtimoiy amaliyotlar sohasida qayd etilgan. Aynan, shu jihat ilmiy adabiyotlarda, birinchi navbatda Markaziy Osiyo olimlari tomonidan bir necha bor o‘rganilgan savolni shakllantiradi.

3.3.2. jadval

Ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini oshirish dolzarbligi

Motiv	Natija
Zamonaviy Markaziy Osiyo ayollarining tarbiyaviy roli va funksiyasini kuchaytirish	barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollar tarbiyaviy rolini kamsitish omillari bartaraf etilishi mumkin
An’anaviy madaniyatga tayanish	an’anaviy islom madaniyatida ayollar muhim rol va o‘ringa ega ekanligini ijtimoiy ongga singdirish oson kechadi
Islom diniy va madaniy an’analarini, musulmon dunyoqarashi va qadriyatlarini chuqurlashtirish	ayollarning islom an’analarida tutgan roli va o‘rni haqidagi noto‘g‘ri tushunchalar asosida shakllangan

	fikrlarni bartaraf qilishda kumaklashadi
Zamonaviy Markaziy Osiyo ayolining ijtimoiy mavqeini yangilash, ammo bu uning “Amerika” yoki Yevropa uslubida ozod qilinishini anglatmaydi.	Tarbiya jarayonida ayollarning huquq va erkinliklarini cheklovchi ijtimoiy-maishiy omillarni oldini olish orqali yot qadriyatlar ta’siri kuchi susaytiriladi

M.B.Sapiyeva g‘arbiy psevdokulturaning kengayishi an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi sohasida dolzarb kun tartibini shakllantirishini ta’kidlaydi. Olimning fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo respublikalarida va shuning uchun Markaziy Osiyo madaniyatlariga psedotsenizm va axloqsiz madaniy an’analar kirib borishi, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati paydo bo‘ladi. Uning yozishicha, bunday takomillashtirish quyidagi jihatlarda amalga oshirilishi kerak:

- *Zamonaviy Markaziy Osiyo ayollarining tarbiyaviy roli va funksiyasini kuchaytirish*;

- *An’anaviy madaniyatga tayanish*;

- *Islom diniy va madaniy an’analarini, musulmon dunyoqarashi va qadriyatlarini chuqurlashtirish*;

- *Zamonaviy Markaziy Osiyo ayolining ijtimoiy mavqeini yangilash, ammo bu uning “Amerika” yoki Yevropa uslubida ozod qilinishini anglatmaydi*.

L.Dodxudoyeva ham xuddi shunday fikrda. “Tojikiston ijtimoiy hayotining yangi fenomeni” asarida muallif an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosining asosiy jihatlarini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, muallif an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati masalasini o‘rganib chiqib, tojik madaniyatining an’anaviy jihatlariga tahliliy nuqtai nazarini qaratadi.

L. Dodxudoyevaning so‘zlariga ko‘ra, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning

ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi, ba’zi kuchlarning tojik jamiyatidagi ayollarning an’anaviy pedagogik roli haqidagi asrlar davomida shakllangan qarashlarni emirilishi, G‘arb madaniyati ta’sirining kengayishi va an’anaviy tojik qarashlarining gender va umuman ijtimoiy rollar va funksiyalarga qayta formatlash istagi tufayli shakllanmoqda.

An’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi L.Dodxudoyeva tomonidan asrlar davomida shakllangan an’analarni saqlab qolish zarurati nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Bu, xususan, Markaziy Osiyo akademik hayotida konservativ yondashuvlar va ijtimoiy voqelik va ijtimoiy voqelikka an’anaviy qarash hukmronlik qilishini aks ettiradi.

L.Dodxudoyeva an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zaruratni hal qilishning ba’zi istiqbollarini taklif etadi. Bunday istiqbollar tarkibaga an’analarni, shu jumladan musulmon madaniyatini saqlab qolish, kuchli oilani shakllantirish va tojik jamiyati va Tojikiston Respublikasida ayolning tarbiyaviy va umuman pedagogik roli va o‘rnini mustahkamlash kiradi.

M.V.Suxomlinovaning “Ayollarning ijtimoiy faolligi jamiyatning barqaror rivojlanish omili sifatida: O‘zbekistonda aniq sotsiologik tadqiqotlar materiallari asosida” mavzusidagi dissertatsion tadqiqotida an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi ham ko‘rib chiqilgan va tahlil qilingan. Unda, muallif ushbu masala bo‘yicha o‘zining o‘ziga xos qarashlarini bergan. Jumladan, M.V.Suxomlinovaning fikricha, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zaruratni faqat o‘zbek ayolini ozod qilish orqali hal qilish mumkin. Ushbu ozodlik, birinchi navbatda, O‘zbekiston ayollarining pedagogik va tarbiyaviy funksiyalariga an’anaviy nuqtai nazarni qayta formatlashni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, ushbu yondashuv doirasida o‘zbek ayollari G‘arb ta’siriga ega bo‘lgan ijtimoiy trendlar va modaga rioya qilishlari kerak.

Biroq, bizningcha, shuni ta’kidlash kerakki, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning

ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosini hal qilishga bunday yondashuvni qoniqarli deb bo‘lmaydi.

Xususan, ushbu yondashuv Markaziy Osiyodagi ayollarning o‘zlari, Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy tuzilishi va ushbu mintaqadagi xalqlar madaniyati haqidagi g‘oyalariga mos kelmaydi. Binobarin, shuni ta’kidlash mumkinki, so‘nggi o‘n yilliklarda Markaziy Osiyoning turli mintaqalarida to‘plangan statistik ma’lumotlar umuman ayolga bo‘lgan qarashlarning an’anaviyligini va uning pedagogik, tarbiyaviy funksiyalarini yana rivojlanishini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, eng muhimi, ayollar o‘zlari o‘zlarining mavqeini kamsitilgan deb hisoblamaydilar, mavjud ijtimoiy rollar va gender ideallarini o‘zgartirishga o‘rinmaydilar. Bu Markaziy Osiyo mintaqasida mavjud bo‘lgan urf-odatlarga, ayollarning o‘zlari va jamiyatdagi o‘rni, bolalar va yosh avlodning madaniyati, tarbiyasi va ta’limiga muvofiqligini namoyish etadi.

Mustaqillik yillarida mamlakatda demokratik o‘zgarishlarni har tomonlama tahlil qilgan O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi ijtimoiy hayot tartibi va an’anaviylikka konservativ qarash bilan ajralib turadigan o‘zbek madaniyati bilan belgilanadi. Jumladan, I.A.Karimov an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurat masalasini quyidagicha hal qilishni taklif qiladi.

Birinchidan, uning so‘zlariga ko‘ra, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi ko‘proq xususiy deb ta’riflanishi mumkin. Bu masala zamonaviy o‘zbek jamiyati, millat va davlat taraqqiyotining asosiy kun tartibida emasligini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, uning ta’kidlashicha, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosini hal qilish o‘zbek madaniyatining klassik qadriyatlariga tayanish, milliy psixologiya va xususan, pedagogik tizimni rivojlantirishga yordam beradi.

Boshqa tadqiqotchilar, masalan, K.A.Aliyeva va Yu.A.Ibragimovaning asarlarida ham an’anaviy qadriyatlar zamirida

oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi xalq madaniyati, xslom qadriyatlari va O‘zbekistonning pedagogik merosiga tayanish orqali hal qilinishi talqin etiladi.

Ushbu jihatlar va masalani hal qilishning istiqbollarini Markaziy Osiyo va uning mustaqil davlatlarining keng makoniga ekstrapolyatsiya qilish mumkin. Bundan tashqari, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosining bunday echimi Markaziy Osiyodagi jamoatchilik fikrining mohiyatiga mos keladi va mintaqa xalqlari vakillarining g‘oyalariga mos ravishda taqdim etilishi mumkin.

Ayolning tarbiyaviy funksiyasi nuqtai nazaridan, Markaziy Osiyoda an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish dolzarbligi muammosi birinchi navbatda ta’lim va tarbiya bilan shug‘ullanadigan umuman mintaqa xalqlari va ayollar hayotining madaniy asoslarini saqlash zaruratini o‘rganish misolida shakllanadi.

Shunday qilib, Markaziy Osiyoda an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammolari fanda turli xil yondashuvlar va tadqiqot usullaridan foydalangan holda ko‘rib chiqildi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda ushbu muammoning echimi mintaqa xalqlarining milliy an’analariga rioya qilishni, madaniyatlar mulkiga va ayollarning pedagogik funksiyalariga tayanishni nazarda tutishini alohida ta’kidlash kerak.

Markaziy Osiyoda an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi darhaqiqat dolzarb hamda shu bilan birga mintaqa jamiyati va xalqlari, madaniyatlarining rivojlanish dinamikasiga ham mos keladi. Agar ular an’anaviy qarashlarga rioya qilsalar, boy va xilma-xil madaniy merosga tayansalar, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosi qisman hal qilinishi mumkin. Ilm-fan sohasida bildirilgan bunday pozitsiyani ushbu dissertatsiya tadqiqotining muallifi qo‘llab-quvvatlaydi va ushbu masalani hal qilish milliy madaniyatlarni

rivojlantirish va ayolni o‘qituvchi, tarbiyachi va pedagog sifatida qo‘llab-quvvatlashdan boshlanishi kerakligini ta’kidlaydi.

P.R.Xo‘jamurodov “O‘zbek xalqining milliy (etnik) o‘z-o‘zini anglashini shakllantirish muammolari va unga islomning ta’siri" tadqiqotida Markaziy Osiyoda an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurat masalasi Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy rivojlanishining asosiy determinantlarini belgilab berganligini ta’kidlaydi. Bu, olimning fikriga ko‘ra, bu erda ayol o‘zini etakchi o‘qituvchi, tarbiyachi hamda bolalar va yosh avlodning pedagogi sifatida taqdim etadi. Shu bilan birga, P.R.Xo‘jamurodovga ko‘ra, ayolning yuqori ijtimoiy mavqei Markaziy Osiyoda an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy-tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati muammosining eng oddiy echimidir. Inson hayoti va ijtimoiy hayotida birinchi bo‘lib o‘qituvchi va tarbiyachi sifatida harakat qiladigan, qat’iy axloq, urf-odatlar va xalq madaniyati pozitsiyalarida amal qiladigan Markaziy Osiyo ayoli, mintaqadagi an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zaruratni hal qilish uchun zamin yaratadi.

Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar

Shunday qilib, uchinchi bobda o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi eng muhim va asosiy yakunlar va xulosalarga kelish mumkin.

Birinchi navbatda, milliy qadriyatlarga, shu jumladan Markaziy Osiyo xalqlarining qadriyatlariga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati dolzarb muammo ekanligini ta’kidlash kerak.

Ikkinchidan, ilm-fan, akademik kun tartibi va hayotiy amaliyot nuqtai nazaridan, milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati zudlik bilan hal qilishni taqozo etdigan muammo sifatida taqdim etilishi lozim. Bu milliy madaniyatlarning vositalari, ta’sir imkoniyatlari va usullaridan, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi madaniyatlaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Uchinchidan, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari ham xalq merosining klassik namunalariga asoslangan. Boshqacha qilib aytganda, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlari Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining an’anaviy madaniy amaliyotlari sohasida qayd etilgan. Bu mintaqada hukmron bo‘lgan milliy an’analar, mahalliy xususiyatlar va madaniy determinantlarni hisobga olishni nazarda tutadi.

To‘rtinchidan, Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini mintaqaning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotidagi makon va yangi tendensiyalarda tasvirlash mumkinligi haqida ilmiy-amaliy bahslar zarur. Shu tariqa, masalan, Internetning kengayishi, shuningdek, xorijiy psevdokulturaning ta’siri Markaziy Osiyoda barkamol shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish va tarbiyalash jarayonining zamonaviy xususiyatlarini takomillashtirish masalasini ko‘taradi. Bu esa, milliy qadriyatlar va urf-odatlarga, shu jumladan musulmonlarning dunyoqarashiga tayanishni o‘z ichiga oladi, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari hayoti haqidagi eng dolzarb g‘oyalar bilan bog‘liqlikda ifoda etiladi.

Beshinchidan, milliy qadriyatlar zamirida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati muammosi, shuningdek, milliy o‘ziga xoslik, milliy qadriyatlar va Markaziy Osiyo madaniyati va etnik guruhlarining xalq an’analari makonida jipslashadi. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo mintaqasida ayolning tarbiyaviy roli rivojlangan milliy madaniyat va xalq ta’limi va ta’lim tizimlarining mavjudligining turli jihatlariga qaratilgan. Bu ayolning pedagogik rolini va uningmintaqa jamiyatlari, davlatlari va madaniyatlarining ijtimoiy tuzilishidagi o‘rnini aniqlaydi.

Oltinchidan, ayniqsa, milliy qadriyatlar zamirida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zaruratini Markaziy Osiyo xalq madaniyatlari va mintaqadagi dominant an’analarning klassik namunalari, shu jumladan, ayolning tarbiyaviy roli sohasida aniqlash mumkin. Ushbu ehtiyoj, qo‘shimcha ravishda, mintaqa madaniyatlarida ayolning etakchi rolidan va uning muhim pedagogik, tarbiyaviy va ta’lim funksiyalaridan kelib chiqadi. Oldingi boblarda aytib o‘tilganidek, Markaziy Osiyodagi ayol birinchi navbatda o‘z oilasida bola va yosh avlodning birinchi o‘qituvchisi, tarbiyachisi va pedagogi edi. Binobarin, milliy qadriyatlar zamirida shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini kuchaytirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurati masalasi Markaziy Osiyoda ayollar olib borgan pedagogik amaliyotlar sohasida o‘z ifodasini topgan.

Yettinchidan, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati, shuningdek, Markaziy Osiyoda ayollar va ayollar pedagogikasining ijtimoiy rivojlanishining dolzarb va muhim istiqboli sifatida e’lon qilinishi mumkin. Ushbu ehtiyoj, avvalgi ko‘rib chiqilgan jihatlar singari, Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy madaniyati, milliy an’analari va xalq xususiyatlarini rivojlantirish markazida o‘sib bormoqda. Masalan, mintaqaning turli xalqlari o‘zlarining o‘ziga xos xususiyatlariga ega, bu an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini takomillashtirishda albatta inobatga olinishi kerak.

Sakkinzinchidan, an’anaviy qadriyatlar zamirida oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning ijtimoiy va tarbiyaviy rolini

takomillashtirish zarurati ayolning ijtimoiy mavqeining oshishi va uning madaniyatdagi, xususan, zamonaviy Markaziy Osiyo respublikalari hududidagi pedagogik amaliyotlardagi rolining kuchayishi bilan bog‘liq.

Shunday qilib, ushbu bobda o‘rganilgan masala va muammolar Markaziy Osiyo xalqlarining an’anaviy qadriyatlari, madaniy dominantlari va turmush tarzini rivojlantirish zarurati nuqtai nazaridan belgilanishi mumkin bo‘lgan maydonni belgilaydi. Ushbu jihatlarning diqqat markazida ko‘rib chiqilgan ayolning pedagogik roli uning ijtimoiy mavjudligiga ta’sir qiladigan mavzu maydonini modellashtiradi. Bugungi kunda Markaziy Osiyoda ayollar ijtimoiy tuzilishda deyarli etakchi rol o‘ynashiga qaramay, ularning pedagogik, tarbiyaviy va ta’lim funksiyalarini rivojlantirish bilan shug‘ullanish ilmiy va ijtimoiy zaruratdir.

Milliy qadriyatlarga, shu jumladan Markaziy Osiyo xalqlarining qadriyatlariga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurati, boshqacha qilib aytganda, milliy madaniyatlar makonida, islom dunyoqarashida va Markaziy Osiyo mintaqasida ayolning alohida pedagogik rolida tan olinishi mumkin. Bu ayollarning tarbiyaviy rolini madaniy belgilash maydonini ifoda etadi va Markaziy Osiyo respublikalari va xalqlarining mavjud ijtimoiy muammolarini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

IV BOB. SHAXS VA OILANING MILLIY QADRIYATLAR RUHIDAGI AXLOQIY ASOSLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR TARBIYAVIY ROLINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

4.1. Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish tadbirlar

Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha tadbirlar bugungi kunda turli xil shakllar, manbalar va o‘ziga xos xususiyatlar bilan ifodalanadi. Markaziy Osiyo davlatlarida hozirgi bosqichda Markaziy Osiyo ayollari va ularning tarbiyaviy, pedagogik faoliyati hamda ishlarini qo‘llab-quvvatlash uchun turli funksiyalar, usullar va vositalarni o‘z ichiga olgan tadbirlar o‘tkaziladi.

Masalan, zamonaviy O‘zbekiston Respublikasida ayollarning oliy ta’lim amaliyoti keng joriy etilmoqda. Shuni ta’kidlash kerakki, sovet davridan boshlab, o‘zbek ayollari birinchi marta ommaviy ravishda oliy o‘quv yurtlarida talaba bo‘lishlari mumkin bo‘lgan paytdan boshlab, O‘zbekistonda ayollar ta’limi jadal rivojlanmoqda. D.Z.Xayazova ta’kidlaganidek, bugungi kunda ayollar O‘zbekistonda, Markaziy Osiyoning boshqa respublikalarida bo‘lgani kabi, zamonaviy kasb-hunar va mutaxassisliklarni, yangi bilimlarni o‘zlashtirish yo‘lidagi muhim yutuqlarni namoyish etib, talabalar sonining katta qismini tashkil etmoqda.

Markaziy Osiyoning boshqa mustaqil davlatlarida ham ayollar ta’limi bilan bog‘liq vaziyat xuddi shunday. Masalan, Qozog‘iston Respublikasida ayollarning pedagogik ta’limi rag‘batlantiriladi. N.R.Nursaliev ta’kidlaganidek, bugungi kunda qozoq ayollari erkaklar bilan bir qatorda pedagogik ta’lim olishmoqda. Bundan tashqari, Qozog‘istondagi ayollar psixologiyasi va ijtimoiy mavqeining o‘ziga xos xususiyatlari qizlarning o‘qituvchilar, tarbiyachilar va o‘qituvchi-psixologlarning kasblarini o‘zlashtirib, pedagogik o‘quv yurtlariga o‘qishga kirishiga yordam beradi. Shuni ta’kidlash kerakki, umuman olganda, Qozog‘istondagi ayollarning ijtimoiy faolligi hayotning turli sohalarida, shu jumladan ta’lim, biznes, siyosat, madaniyat va ijtimoiy hayotda namoyon bo‘ladi. So‘nggi yillarda ayollarning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ishtiroki ortib bormoqda.

Bunday nuqtai nazar, masalan, R.S.Saliqjanov va K.E.Jamangulov tomonidan ham berilgan. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, bugungi kunda Qozog‘istonda ayolning ijtimoiy farovonligi juda qoniqarli deb belgilanishi mumkin. Ayollar jamiyatning barcha sohalariga, xususan, o‘quv, ta’lim va tarbiya sohalariga kiritilgan. Binobarin, zamonaviy qozoq ayolining ijtimoiy mavqeini yetarlicha yuqori deb ta’riflash mumkin va Qozog‘iston ayollarining ijtimoiy taqdiriga muayyan aralashuvlarni talab qilmaydi.

Shu bilan birga, bizningcha, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlar mahalliy madaniyatlar va mintaqa xalqlarining milliy xususiyatlari kontekstida taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, xususan, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlar Markaziy Osiyo xalqlari, etnik guruhlar va millatlarda ayolni tushunishga xos bo‘lgan madaniy ma’nolar sohasida qayd etilishi mumkin. Shunday qilib, u ushbu tadbirlarni Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy xususiyatlarining keng kontekstida belgilab beradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, dunyoning ko‘p davlatlarida tegishli markaz va muassasalar bunday tadbirlarni o‘ziga xos diqqat markazida belgilaydi. Mavjud ma’lumotlariga ko‘ra, ushbu tadbirlarga quyidagilar umumiy jihatlar xos bo‘lar ekan:

1. *Tushuntirish ishlari*. Ota-onalar qizlarining o‘qishini davom ettirishga to‘sqinlik qilmasligi uchun uni davlat organlari vakillari, qishloq maktablari o‘qituvchilari va jamoat tashkilotlari xodimlari olib boradilar;

2. *Ommaviy axborot vositalaridan foydalanish*. Telekanallardagi dasturlar va ko‘rsatuvlar, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi ijobiy videolar orqali fuqarolarni, ayniqsa erkaklarni ta’lim va uning qizlar uchun ahamiyati to‘g‘risida xabardor qilish kerak;

3. *Diniy tashkilotlar rahbarlari bilan ishlash*. Ular jamiyatga bilim olish din qonunlariga zid emasligini va qizlar o‘zlari xohlagan ta’limni erkin olishlari mumkinligini tushuntirishlari kerak;

4. *Ta’lim tizimining barcha darajalarida darsliklar, qo‘llanmalar va materiallarni gender tarafkashligi va stereotiplari yo‘qligini tekshirish*;

5. *O‘qituvchilarni tayyorlash dasturlariga ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni kiritish.* Bu o‘qituvchilarga gender tengligini targ‘ib

qiluvchi ijobiy qadriyatlar, xatti-harakatlar va fazilatlarni etkazish, shuningdek, salbiy gender me’yorlari va stereotiplarning pedagogik amaliyotida tarqalish xavfini kamaytirish imkonini beradi;

6. *Kasb-hunarga yo‘naltirish va martaba ko‘tarilish uchun imtiyozlar yaratish* orqali barcha ta’lim darajalarida, shuningdek, mehnat bozorida STEM bilim sohalarida qizlarning ishtirokini rag‘batlantirish;

Shuningdek, YUNESKO “raqamli savodxonlik ko‘nikmalari va kompetensiyalarini mustahkamlash va Markaziy Osiyodagi madaniy va ijodiy sohalarda gender tengligini targ‘ib qilish” loyihasini amalga oshirmoqda. Ushbu loyiha raqamli platformada musiqachilarning intellektual mulkini himoya qilish bo‘yicha tadbirlarni qo‘llab-quvvatlashni, qirq besh yoshgacha bo‘lgan ayollar uchun uch oylik ijodiy raqamli rivojlanish dasturini, raqamli madaniy va ijodiy sohalarda ishlaydigan ayollar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tahlil qilishni, so‘ngra raqamli ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash uchun onlayn ta’lim dasturini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Bundan tashqari, ushbu loyiha Markaziy Osiyo ayolining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha yangi tadbirlarni joriy etish uchun imkoniyatlar chegarasini kengaytirishi kerak. Bu, shubhasiz, Markaziy Osiyo mintaqasida ayolning tarbiyaviy va umuman pedagogik funksiyalarini rivojlantirish va ko‘p tarmoqli bo‘lishiga yordam beradi. Loyihaning Markaziy Osiyo ayolining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlari markazida mintaqadagi milliy madaniyatlarning o‘ziga xos xususiyatlari orqali ham tushunilishi mumkin. Xususan, ushbu loyiha doirasida avvalgi boblarda qayd etilgan ayolning yuksak maqomi Markaziy Osiyoning zamonaviy mustaqil respublikalarida xotin-qizlar ta’limining tarbiyaviy va pedagogik funksiyasiga yangicha yondashuvlarni amalga oshirishga imkon beradi.

Markaziy Osiyo ayollari uchun mo’ljallangan ushbu loyihaning asosiy tadbirlari YuNESKOning muhim bo‘lgan quyidagi tadbirlarini o‘z ichiga oladi:

- raqamli platformada musiqachilarning intellektual mulkini himoya qilish tadbirlarini qo‘llab-quvvatlash;
- 45 yoshgacha bo‘lgan ayollar uchun uch oylik ijodiy raqamli rivojlanish dasturi;
- raqamli madaniy va ijodiy sohalarda ishlaydigan ayollar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, so‘ngra raqamli ko‘nikma va

malakalarni mustahkamlash uchun onlayn ta’lim dasturini ishlab chiqish;

Ko‘rinib turganidek, sanab o‘tilgan chora-tadbirlar ayollarning ta’limiy, tarbiyaviy va madaniy saviyasini rivojlantirishga hamda zamon talablari asosida faoliyat olib borishiga zamin yaratadi. Loyiha doirasida 2023 yilda Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va O‘zbekiston uchun milliy tadqiqotlar asosida Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi ijodiy sohalar mutaxassislari uchun raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Shuni ta’kidlash kerakki, raqamli savodxonlik ko‘nikmalari va malakalarini mustahkamlash va Markaziy Osiyodagi madaniy va ijodiy sohalarda gender tengligini targ‘ib qilish muammosi ushbu sohalarni rivojlantirishga va yanada inklyuziv muhitni yaratishga yordam beradigan eng muhim vazifadir.

Markaziy Osiyo ayolining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha tadbirlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlab, M.M.Jalilovning “O‘rta Osiyodagi ayol pozitsiyasining ijtimoiy determinantlari” asariga murojaat etildi. Chunki ushbu asarda muallif umuman Markaziy Osiyodagi ayolning ijtimoiy mavqeining eng muhim jihatlarini tadqiq etgan. Muallif, Markaziy Osiyo jamiyatlarida ayolning yuqori mavqeidan dalolat beruvchi ko‘plab faktlar haqida umumiy ma’lumot berib, G‘arbda o‘rnatilgan fikrlardan farqli o‘laroq, Markaziy Osiyodagi ayol kamsitilmaydi yoki uning huquqlari va ijtimoiy funksiyalarini qisqartirishga moyil emasligini ta’kidlaydi.

Ayolning pedagogik funksiyasi sohasida M.M.Jalilov ayol bolalarni va yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash jarayonida asosiy vositachi bo‘lganligini ta’kidlaydi. Xususan, yoshlikning birinchi o‘qituvchisi sifatida ayol uni ijtimoiy munosabatlarga kiritadi, uni ijtimoiy tuzilishga birlashtiradi va keyingi ijtimoiy hayotga, ya’ni jamiyatdagi hayotga oq fotiha ma’nosidagi so‘zlarini beradi.

Tadqiqot davomida olib borilgan izlanishlar, o‘rganishlar va anketa so‘rovnomalar natijalariga tayanib, mavzu muammosini hal qilishga yordam beradigan bir nechta muhim yondashuvlar umumlashtirildi:

1. Madaniy va ijodiy kasblar vakillari bo‘lgan ayollar uchun raqamli savodxonlik bo‘yicha ixtisoslashtirilgan kurslarni ishlab chiqish va joriy etish. Ushbu jihat raqamli texnologiyalarning kengayishi va raqamli muhitda ishlarni o‘tkazish zarurati tufayli ayollar ta’limini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi;

2. Ta’lim va tarbiya sohalarida professional ayollarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tadbirlar, tanlovlar va grantlarni tashkil etish;

3. Mutaxassis ayollar o‘rtasida tajriba almashish va tarmoq platformalarini yaratish.

4. Elektron kutubxonalar, ma’lumotlar bazalari va raqamli kontent yaratish vositalari kabi raqamli manbalarga kirishni ta’minlash;

5. Qo‘shma loyihalar va tashabbuslarni amalga oshirish uchun nodavlat tashkilotlar, madaniy markazlar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik qilish;

6. Raqamli savodxonlikni oshirish va gender tengligini targ‘ib etish dasturlarini muhokama qilish va ishlab chiqishda mahalliy jamoalarni jalb qilish;

7. Yanada samarali strategiya va yondashuvlarni ishlab chiqish uchun ushbu sohalarda mavjud bo‘lgan muammolar va imkoniyatlarni o‘rganish;

8. Xotin-qizlarni o‘qitish va kasbga tayyorlash, xususan, pedagogika, tarbiya va ta’lim sohasida tadbirlar va aksiyalar tashkil etish;

9. Ushbu mavzular haqida xabardorlikni oshirish uchun ijtimoiy media va boshqa kanallarda axborot aksiyalarini boshlash. Zamonaviy axborot jamiyati sharoitida bu jihat sezilarli darajada dolzarb bo‘lib ko‘rinadi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyoning zamonaviy davlatlarida fuqarolarning aksariyati internetdan foydalanadilar, shuning uchun bunday chora juda samarali va juda samarali sifatida taqdim etilishi mumkin;

10. Raqamli savodxonlikni rivojlantirishga qiziqqan mutaxassislar tarmoqlarini shakllantirish hamda ushbu tarmoqlar ishtirokchilari o‘rtasida tajriba, bilim va resurslar almashinuvini qo‘llab-quvvatlash.

11. Raqamli savodxonlik sohasidagi yutuqlarni yoritish uchun ommaviy axborot vositalari bilan ishlash;

12. Ushbu mavzular bilan bog‘liq muhim masalalar va muammolarga jamoatchilik e’tiborini jalb qilish.

Shunday qilib, yuqoridagi tadbirlar Markaziy Osiyo ayolining umumiy madaniy va ta’lim darajasini oshirishi mumkin. Ular asosiy va zarur deb belgilanishi mumkinligiga qaramay, shuni ta’kidlash kerakki, Markaziy Osiyoning zamonaviy respublikalarida ushbu tadbirlar hamma joyda o‘tkaziladi va ayollar bilan ishlashning turli shakllarini o‘z ichiga

oladi, biroq zamon talablari va rivojlanish suratlari hamisha takomillashtirni taqozo etadi.

Shu munosabat bilan, tadqiqotchi J.D.Dadoyevaning fikricha, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha tadbirlar quyidagi asosiy va eng muhim jihatlarga e’tiborni qaratishni nazarda tutadi:

- *Markaziy Osiyo ayollarining madaniy kelib chiqishini o‘rganish*. Bu Markaziy Osiyodagi ayollarning madaniy xususiyatlarini aks ettirishni o‘z ichiga oladi. Masalan, turli xil Markaziy Osiyo respublikalari ayollariga, mintaqaning turli xalqlar vakiliga turli xil yondashuvlar taklif qilinishi mumkin;

- *Markaziy Osiyo ayollarining haqiqiy ta’lim darajasi bilan tadbirlarning zaruratini asoslash*. "Internet" tarmog‘ida aniqlanishi mumkin bo‘lgan statistik ma’lumotlar Markaziy Osiyoda ayollarning bilim darajasi ancha yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mintaqa respublikalari hamda xalqlari va etnik guruhlari o‘rtasida ularning ta’lim darajasi farqlanadi;

- *Markaziy Osiyodagi ayollarning haqiqiy madaniy va ma’rifiy ehtiyojlarini o‘rganish va tahlil qilib borish*. Ushbu jihat Markaziy Osiyo mintaqasida ayollarning madaniyat va ta’lim sohasidagi ehtiyojlarini hisobga olish zarurligiga qaratilgan.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlar o‘z tarkibiga ayolning ijtimoiy roli sohasidagi funksiyalar va madaniy-ma’rifiy elementlar ro‘yxatini kiritishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, ushbu tadbirlar Markaziy Osiyo ayollarining haqiqiy ta’lim va madaniy ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

M.A.Butuyeva ta’kidlaganidek, aslida Markaziy Osiyo mintaqasida madaniy rivojlanish va ta’lim sohasida ayollarga nisbatan kamsitish kuzatilmagan. Aksincha, olimning so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayol huquq va ijtimoiy javobgarlikning to‘liqligiga ega va uning ijtimoiy munosabatlardagi roli juda yuqori. Shu bilan birga, M.A.Butuyeva ham mintaqa ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha tadbirlarni o‘tkazish uchun asos bo‘lishi mumkin bo‘lgan ba’zi jihatlarni keltiradi. Ushbu jihatlar Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining madaniyati va ijtimoiy rivojlanishining quyidagi elementlariga qaratilgan:

- Markaziy Osiyo xalqlari, etnik guruhlari va xalqlarining madaniy xususiyatlari;

- Markaziy Osiyo xalqlari va zamonaviy mustaqil Markaziy Osiyo davlatlarining haqiqiy ijtimoiy-madaniy hayotidagi ayol haqidagi an'anaviy g'oyalar;

- O'rta Osiyo xalqlarining klassik qadriyatlari (birinchi navbatda ma'naviy va axloqiy), ular orasida onalik, nikoh, ayollik, tarbiya va jamiyatdagi ayollar xizmatining xususiyatlari ajralib turadi;

- Markaziy Osiyo xalqlari, etnik guruhlari va millatlarining ayollar tarbiyaviy roliga an'anaviy g'oyalari asosan Markaziy Osiyo mintaqasining an'anaviy qadriyatlari va an'anaviy madaniyati asosida tashkil etilgan.

Tadqiqotchining fikriga ko'ra, ushbu jihatlar Markaziy Osiyo ayolining ta'lim va madaniy darajasini shakllantirish bo'yicha tegishli tadbirlarni shakllantirishga yordam beradi.

Qozog'istonlik yana bir olim A.B.Samakova ham shunday fikrda. Tadqiqotchi o'zining "Qozog'iston jamiyatining ijtimoiy o'zgarishi kontekstida gender siyosati" mavzusidagi dissertatsiyasida zamonaviy qozoq jamiyatida ayol kamsitilmasligiga qaramay, Markaziy Osiyo ayolining ta'lim va madaniy darajasini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Bunga, tadqiqotchining so'zlariga ko'ra, Markaziy Osiyo mintaqasida va xususan, zamonaviy Qozog'iston Respublikasida ayolning ijtimoiy mavqeini qayta tiklashi mumkin bo'lgan vazifalar va maqsadlar ro'yxati kiritilishi kerak. Qolaversa, Qozog'istondagi ayollar kamsitilmasligiga qaramay, Markaziy Osiyo ayollarining ta'lim va madaniy darajasini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlar an'anaviy Markaziy Osiyo madaniyatidan zamonaviy ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy, ta'lim texnologiyalari va uslublariga yo'naltirilgan ko'prik bo'lishi kerak. Bu zamonaviy Markaziy Osiyo ayollariga, xususan, Qozog'iston ayollariga o'zlarining ta'lim funksiyalarini maksimal darajada rivojlantirishga, jamiyatda etakchi o'rinni egallab, ularning rolini kuchaytirishga imkon beradi.

2000 yilda S.V.Polenina "Inson huquqlari tizimidagi ayollar huquqlari: xalqaro va milliy jihat" asarida Markaziy Osiyo ayollarining ta'lim va madaniy darajasini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlar nafaqat amalga oshirilishi, balki umuman zarur va foydali bo'lishini ta'kidlagan. U Markaziy Osiyo ayolining haqiqati to'g'risida umuman radikal qarashlarga ega bo'lsa-da, uning ta'lim va madaniy darajasini

rivojlantirish kerak degan xulosasi o‘rinli ko‘rinadi. Markaziy Osiyo ayollari bugungi kunda juda bilimdon va madaniy jihatdan rivojlangan. Biroq, shunga qaramay, bugungi kunda Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurati mintaqadagi ayollarning tarbiyaviy va pedagogik funksiyalarini yanada takomillashtirish istiqbollari bilan bog‘liqligi bilan asoslanadi.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlar ushbu mintaqadagi ayollarning madaniy va ma’rifiy xususiyatlari prinsipiga asoslanishi kerak. Bundan tashqari, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni loyihalashda Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlariga xos bo‘lgan qadriyatlar va ma’naviy-axloqiy tamoyillarga rioya qilinishi kerak.

Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlar ularning turli xil echimlaridan iborat bo‘lib, ular birgalikda ayollarning ta’lim va madaniy rivojlanish amaliyotlarini ifodalaydi.

Markaziy Osiyo mintaqasining zamonaviy respublikalarida turli ijtimoiy institutlar kuchlari tomonidan o‘tkaziladigan Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ilmiy-pedagogik, nazariy, huquqiy-me’yoriy jihatlardan mukammal deb atash mumkin bo‘lsa-da, amaliy, moddiy-texnik, qo‘llab quvvatlash jihatlarida oqsash omillari kuzga tashlanadi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim va madaniy darajasini shakllantirish bo‘yicha chora-tadbirlar o‘sish uchun katta imkoniyatlarga ega ekanligidan dalolat beradi. Buning uchun, birinchi navbatda, ayolning resurslarini jalb qilish kerak, ularga turli xil echimlarni tanlashni taklif qilish kerak.

4.2. Zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashda Markaziy Osiyo ayollarining ishtirokini faollashtirish

Zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashda Markaziy Osiyo ayollarini jalb qilishni faollashtirish bo‘yicha bugungi kunda mintaqada ko‘p ishlar amalga oshirilmoqda.

Ushbu dissertatsiyaning oldingi boblarida ayollar Markaziy Osiyoning mustaqil respublikalarining ijtimoiy dunyosi, pedagogikasi,

tarbiyasi va ta’lim tizimlariga tobora ko‘proq jalb qilinayotganligini ko‘rsatadigan ma’lumotlar keltirilgan. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish muammosi ko‘p jihatdan hal qilingan desak, mubolag‘a bo‘lmas.

Shu bilan birga, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish masalasi Markaziy Osiyo mintaqasidagi dolzarb kun tartibidagi jamoat joyining muhim xususiyatlari, jamiyatdagi o‘rni va ayollarning ijtimoiy funksiyalariga ta’sir qilishi hamisha e’tibor markazida bo‘lishi lozim.

Tadqiqot natijalari asosida, ushbu masala Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish metodologiyasi va texnologiyasini ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak bo‘lgan quyidagi parametrlar va xususiyatlarni ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladigan tavsiyalar yaratildi:

1. Mustaqil Markaziy Osiyo respublikalarida ayollarning ijtimoiy ehtiyojlarini doimiy monitoringini yo‘lga quyish;

2. Markaziy Osiyoda, xususan, islom ijtimoiy madaniyati va musulmon dunyoqarashiga asoslangan ayolga nisbatan an’anaviy qarashlarni hisobga olish zaruratini tushuntirish bo‘yicha maqsadli kurslar tashkil etish;

3. Markaziy Osiyo ayollarining ta’lim faoliyati an’analariga tayanish, zamonaviy Markaziy Osiyo ayollarining an’anaviy qadriyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish;

4. Markaziy Osiyoning zamonaviy mustaqil davlatlari jamiyatlarida ayol uchun etakchi tarbiya, pedagogik va ta’lim funksiyasini tushunish, bu Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish muammosini hal qilish uchun real va hayotiy ehtiyoj istiqbollarni shakllantirishga olib kelishi mumkin.

Ta’kidlash joizki, Z.Seyfullina, O.Izimov, B.V.Rzayevlarning Qozog‘iston misolida ta’kidlashlaricha, Markaziy Osiyoda ta’lim, pedagogika va fan bilan professional shug‘ullanadigan ayollar soni ko‘paymoqda. Masalan, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotning zamonaviy kun tartibida ayol olimlar soni ko‘paygan. Bu haqiqat Markaziy Osiyoda ayolning ijtimoiy mavqeini mustahkamlashini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb

qilishni faollashtirish muammosi, shu tariqa, ayol yangi ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lgan haqiqat prizmasi orqali ham ko‘rib chiqilishi mumkin.

Shuning uchun, Markaziy Osiyo ayollarining zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb etilishini faollashtirish masalalari bilan bog‘liq muammolari kun tartibida ko‘rib chiqiladi.

Xorijiy tashkilotlar tomonidan inspiratsiya qilingan “O‘zbekistonda gender tengligi” ma’ruzasida zamonaviy davrda ayol tobora ko‘proq huquq va ijtimoiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi ko‘rsatilgan. Afsuski, ushbu ma’ruzada ayolning pedagogik roliga unchalik e’tibor berilmagan, ammo zamonaviy Markaziy Osiyoda ayol tarbiyachilar, ayol o‘qituvchilar soni ortib borayotgani qayd etilgan. Bu haqiqat, shubhasiz, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish muammosiga olib keladi va bu gender tengligi masalalari nuqtai nazaridan ham ijobiy hal qilinishi mumkin.

Shunga o‘xshash nuqtai nazarni F.M.Garibova Tojikistonda gender tengligi to‘g‘risidagi maqolasida keltiradi. Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish muammosi tadqiqotchi tomonidan tojik xalqining an’anaviy qadriyatlari kontekstida ko‘rib chiqiladi. U Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish masalasining ba’zi bir o‘ziga xos jihatlarini hal qilib, an’anaviy ravishda tojik ayollari o‘zlarini haddan tashqari va faol ravishda e’lon qilmaganlar, shu bilan birga ular muhim ijtimoiy funksiyalarni bajarishgan, xususan, ta’lim va tarbiya yo‘nalishida.

Tadqiqotchining fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy Tojikistonda zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish muammosini dolzarb siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy kun tartibida keskin deb atash mumkin emas. Aksincha, Tojikistonning ayolga nisbatan hurmatli va sharafli munosabatiga katta e’tibor qaratgan an’anaviy madaniyati Markaziy Osiyo ayollarining ushbu respublika (Tojikiston Respublikasi) misolida zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb etilishini faollashtirish masalalarining nisbiy hal etilishini ta’kidlaydi.

X.O.Xushkadamova ta’lim tizimini tadqiq etish nuqtai nazaridan Tojikistonda gender tengligi masalalariga bag‘ishlangan ishida zamonaviy tojik ayollarini o‘z huquqlari va ijtimoiy javobgarligi buzilgan deb atash mumkin emasligini ta’kidlaydi. Aksincha, XXI asr Tojikistonda zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashda Markaziy Osiyo ayollarining ishtirokini faollashtirish muammosi keskin emas va madaniy an’analarning ustunligiga to‘g‘ri keladi, ular orasida tojik ayolining tarbiyaviy, pedagogik va ta’lim funksiyalari katta o‘rin tutadi.

Markaziy Osiyolik tadqiqotchi G.M.Mathamova gender tengligini gender ijtimoiy ko‘rinishlari o‘rtasida demarkatsiya mezonlari mavjud bo‘lmagan pozitsiya sifatida belgilaydi. Biroq, shu bilan birga, u Markaziy Osiyoda gender muammolari asosiy va hal qiluvchi ahamiyatga ega emasligini ta’kidlaydi, bu milliy madaniyatlar va an’anaviy qadriyatlarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan asoslanadi. Bundan tashqari, olimning ta’kidlashicha, gender qarama-qarshiliklari Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayol an’anaviy ravishda yuqori ijtimoiy mavqega ega bo‘lganligi va umuman uning atrofidagi erkaklardan, masalan, turmush o‘rtog‘i, ukasi yoki otasidan mustaqil bo‘lganligi bilan yumshatilgan.

Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilishni faollashtirish masalasini hal qilar ekan, muallif tarixning hozirgi bosqichida Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayollar yosh avlod, bolalar va yoshlarni o‘rgatish, o‘qitish va tarbiyalashda keng ishtirok etishini ta’kidlaydi. Chunki bu, xususan, an’anaviy madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlari va Markaziy Osiyo xalqlari, millatlar va etnik guruhlarning ijtimoiy tuzilishining asosiy xususiyatlari bilan bog‘liq.

Bundan tashqari, G.M.Mathamova gender tengsizligi muammosi an’anaviy tartibning o‘ziga xos xususiyatlari bilan tenglashtirilganligini ta’kidlaydi. Uningcha, Markaziy Osiyodagi ayol an’anaviy ravishda ijtimoiy sohada qiziqish va faoliyat sohalariga ega edi. Bunday jihatlar, xususan, uning tarbiyaviy va umumiy pedagogik funksiyasi va bolalar, yoshlar va yosh avlodni tarbiyalash va o‘rgatishda etakchi rolini o‘z ichiga oladi.

Markaziy Osiyo ayollarining zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb etilishini faollashtirish muammosi, boshqa shunga o‘xshash muammolar singari, Markaziy Osiyo mintaqasi

xalqlarining an’anaviy madaniyatlarida tushunilganidek, ayolning tarbiyaviy roliga e’tibor qaratish orqali hal qilinishi mumkin.

Shuni ta’kidlash kerakki, an’anaviy ravishda Markaziy Osiyo respublikalarida ayollarni zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilishga katta e’tibor qaratiladi. Bu, masalan, ayollarni ta’lim, tarbiyaviy va umuman pedagogik kun tartibiga jalb qilish orqali sodir bo‘ldi.

Masalan, M.Z.Fozilova o‘zining dissertatsiyasida tojik ayollarning sho‘rolar davridagi kasbiy pedagogik ta’lim tizimini tadqiq qilib, an’anaviy ravishda ayol pedagogik va tarbiyaviy funksiyalarni bajargan Tojikistonda ayol professional o‘qituvchilarni tayyorlash belgilangan vaqt oralig‘ida to‘liq rivojlanmagan degan xulosaga keladi.

Bu Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini faqat dolzarblashtiribgina qolmay, balki uni faol hal qilish yo‘llari va istiqbollarini ham beradi. Shu o‘rinda, bugungi kunda mintaqaning boshqa davlatlariga ham xos bo‘lgan, tadqiqotchining ayrim xulosalarini keltirish joiz deb topildi: “shuni ham ta’kidlash kerakki, sovet hukumati davrida ayollar ta’limi sohasida ta’sirchan natijalarga erishilganidan qat’i nazar, bu yo‘nalishdagi barcha muammolar to‘liq va yakuniy echimini topa olmadi. Umuman olganda malakali ayol mutaxassislarni, xususan, ayol pedagog kadrlarni tayyorlash masalasi har doim respublikaning davlat organlari faoliyati sohasida bo‘lgan. Va bugungi kunda ham Tojikiston Respublikasi mustaqilligi sharoitida, ularning aksariyati qishloq joylarda yashovchi ayollar mehnat resurslarining yuqori o‘sish sur’atlarida malakali pedagog kadrlarning etishmasligi xarakterlidir. Ularni pedagogik faoliyatga jalb qilish qishloq maktablari uchun o‘qituvchilar kamomadini kamaytirishga imkon beradi va qizlarning maktablardan, ayniqsa o‘rta maktablardan chiqib ketish jarayonini to‘xtatishga imkon beradi. Ko‘pincha, bugungi kunda 9-sinfni tugatgandan so‘ng, qishloq qizlariga ota-onalari o‘qishni davom ettirishga ruxsat bermaydilar. Bunday vaziyatda ayol o‘qituvchilar maktablarda nafaqat darslarni, balki katta tarbiyaviy va tushuntirish ishlarini ham olib borishlari mumkin edi, ularning maqsadi nafaqat maktab qizlariga kasb tanlashda yordam berish, balki ularda yangi munosabatni shakllantirishdir.”

Markaziy Osiyo ayolining ushbu pozitsiyasi mintaqadagi sovet hukumati davrida shakllangan statistik hisob-kitoblar bilan ham

tasdiqlangan. Masalan, 1991 yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, Markaziy Osiyo respublikalarida pedagogik oliy o‘quv yurtlari talabalari sonining 50 foizdan ortig‘i qizlarga ajratilgan. Shunday qilib, aslida, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini yangi deb ta’riflash mumkin emas. Biroq, shu bilan birga, ushbu muammo Markaziy Osiyoning mustaqil respublikalari hukumatlarining zamonaviy sa’y-harakatlarida o‘z aksini topganligini ta’kidlash kerak.

Dissertatsiyaning oldingi boblarida ta’kidlanganidek, Markaziy Osiyo mintaqasida dolzarb siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy kun tartibida ayollarni guruhlarga ajratish yo‘q. Bundan tashqari, bugungi kunda mintaqadagi ayollar har qanday ta’lim, pedagogik lavozimlarni, xususan, Markaziy Osiyo mustaqil davlatlarining xalq ta’limi tizimlarida egallashi mumkin.

Biroq, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilish uchun yangi yondashuv sifatida tan olinishi mumkin bo‘lgan loyiha takliflarini kiritishga harakat qilamiz. Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilish bo‘yicha takliflarni taqdim etish uchun bir nechta omillarni hisobga olish kerak, ular orasida quyida sanab o‘tilganlar ajralib turadi:

1. Markaziy Osiyo jamiyatlari va xalqlarining an’anaviy tabiati, mahalliy madaniyat, xalq psixologiyasi va madaniy mentalitetning xususiyatlari;

2. Markaziy Osiyo mintaqasida xalqlar, millatlar va kichik etnik guruhlarning milliy va etnik, ma’naviy qadriyatlarini shakllantirishda islomning etakchi roli;

3. Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilish uchun an’anaviy madaniyat ko‘rsatmalariga rioya qilish, klassik ta’lim va umuman pedagogik meros namunalariga tayanish zarurati;

4. Markaziy Osiyo ayollarining zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashda ishtirok etish masalalarini hal etish bo‘yicha takliflar bildirishga tayyorligi;

5. Zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashda Markaziy Osiyo ayollarini jalb qilish muammosini hal qilishda

innovatsion pedagogik va boshqa dolzarb texnologiyalardan foydalanish imkoniyati.

Ushbu dissertatsiya ishining boshqa paragraflarida qisman ko‘rib chiqilgan ushbu jihatlarni Markaziy Osiyo xalqlari an’analarining misolida tasvirlash va tushunish mumkin. Qolaversa, Markaziy Osiyo xalqlari o‘xshash madaniyatlarga ega va islom ma’naviyati va musulmon e’tiqodi sohalarida birlashadilar.

Kontekstda ushbu xususiyatlar Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilish uchun Markaziy Osiyo mintaqasida ayolning tarbiyaviy rolini mustahkamlashning barcha mumkin bo‘lgan usullaridan foydalanish kerak.

Xususan, an’anaviy qadriyatlarni rivojlantirish bilan shug‘ullanish zarur, uning doirasida ayolga asosiy tarbiya, ta’lim va pedagogik funksiya buyurilgan. Bundan tashqari, ushbu tadqiqot muallifi zamonaviy onlayn texnologiyalar va raqamli resurslardan foydalanishni taklif qiladi. Bu Markaziy Osiyo ayollarini butun Markaziy Osiyo mintaqasi hududida va chegaralarida zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilish uchun global platformani yaratishi mumkin va bu erda ayollar ishtirok etishlari uchun sharoit muhayyo bo‘ladi. Ta’lim tadbirlarida ishtirok etish va ta’lim Internet va shaxsiy kompyuter vositalariga yordam berish e’tibor markazida bo‘lishi lozim. Shu tariqa, Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosini hal qilish masalasi, boshqa shunga o‘xshash muammolar singari, mintaqa xalqlarining milliy madaniyati va an’anaviy qadriyatlari kontekstida tushunilishi mumkin.

Shuningdek, mintaqa ayollarning tarbiyaviy funksiyasini oshirish bo‘yicha ta’lim va o‘quv tadbirlari tarmog‘ini yaratish uchun zamonaviy texnologiyalardan, xususan raqamli haqiqat vositalaridan keng va samarali foydalanish mumkin.

XXI asrda Markaziy Osiyo ayollarini zamonaviy pedagogik bilimlarni shakllantirish va qo‘llashga jalb qilish muammosi dolzarb deb tan olinishi mumkin, ammo mavjud ilmiy-pedagogik tadqiqotlar xulosalariga ko‘ra, faqatgina milliy qadriyatlar, urf-odatlar va musulmon dunyoqarashini chuqurlashtirish va qo‘llab-quvvatlash orqali muvaffaqiyatli hal qilinishi mumkinligi yangi paradigma sifatida ilgari suriladi.

4.3. Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish uchun zarur ko‘nikmalarni yaratishga qaratilgan ayollarni tarbiyalashning kompleks usulini shakllantirish

Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollar ma’rifatini tashkil etish usullari majmuasini shakllantirish muammosi ham nazariy, ham amaliy nuqtai nazardan ko‘rib chiqilishi mumkin.

Shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirishda mintaqa ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish muammosi tadqiqot adabiyotidagi turli xil yondashuvlarni tahlil qilishda ham, Markaziy Osiyodan tarixiy, madaniy va etnografik materiallarni tahlil qilishda ham aniqlanishi mumkin.

Jumladan, Markaziy Osiyoda ta’lim va tarbiya tarixini o‘rganish va tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu erda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini yanada rivojlantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida, mintaqa ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammosi jamiyat hayotining epizodik yo‘nalishi doirasidan tashqariga chiqadi, ammo milliy an’analarga asoslanadi va ayolning muhim tarbiyaviy roli bilan bog‘liq holatda tadqiq etiladi. Xususan, ko‘plab tadqiqotchilar Markaziy Osiyodagi ayol an’anaviy ravishda ma’rifatli va ma’lumotli bo‘lganligini ta’kidlashadi. Ushbu tarbiya va ta’lim uy sharoitida amalga oshirilgan bo‘lsa-da, bu jihat Markaziy Osiyo ayollarining madaniy rivojlanishining sustligini anglatmaydi. Aksincha, bu ularning yuqori darajadagi ma’lumoti, madaniyati va umuman ma’rifatliligini ko‘rsatadi.

L.V.Gorina va M.Tasemenova ta’kidlaganidek, shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini takomillashtirishga zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammosi Markaziy Osiyoning ta’lim modellari kontekstida tavsiflanishi mumkin. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, Qozog‘iston misolida Markaziy Osiyoda umumiy maktab va maxsus ta’limning zamonaviy modellari mintaqadagi davlatlar va jamiyatlar doirasidagi ijtimoiy tuzilmalar va ijtimoiy munosabatlarga tobora ko‘proq ayollarni qo‘shmoqda.

Bundan tashqari, L.V.Gorina va M.Tasemenovaning so‘zlariga ko‘ra, zamonaviy Markaziy Osiyodagi ayollar ta’lim huquqlarining

to‘liqligiga ega, masalan, ular o‘rta maktablar yoki boshlang‘ich ta’lim muassasalarining o‘qituvchisi bo‘lishlari, shuningdek fanlar akademiyasida lavozimlarni egallashlari yoki universitet professorlari bo‘lishlari, talabalarga zamonaviy kasblar va maxsus bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatishlari mumkin.

Binobarin, shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish muammosi Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari va xalqlarining dolzarb haqiqati bilan asoslanishi kerak, bunda ayol, ammo huquqdan mahrum emas va umuman olganda jamiyatning erkak qismi vakillari bilan bir xil pozitsiyada.

Mustaqil Qozog‘iston misolida zamonaviy Markaziy Osiyo respublikalarining ta’lim modellariga V.Yu.Ledeneva, O.V.Lomakinov, A.M.Junusov va B.T.Begasilovning fikrlarini keltirish o‘rinli deb topildi. Olimlarning ta’kidlashicha, kelajakda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadid zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish masalasi bu erda Yevropa va Amerikadagi ta’lim modellarida tasvirlanganidek keskin emas, chunki u erlarda hamma joyda axloqiy va ma’naviy, axloqiy tanazzul mavjud.

Qozog‘iston ta’lim tizimini tavsiflash va tahlil qilish orqali tilga olingan mualliflar guruhi uni bir tomondan an’anaviy ta’lim usullari, ammo boshqa tomondan, zamonaviy mustaqil Qozog‘iston hududida yashovchi qozoq va boshqa xalqlarning an’analari doirasida belgilaydilar. Ushbu model, tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish muammosining zamonaviy kun tartibiga javob beradi, xususan, uning doirasidagi ayol erkin va mustaqil, avtonomiya va o‘z-o‘zini hurmat qilish tamoyillari asosida tarbiyaviy, pedagogik va ta’lim faoliyatini amalga oshiradi.

Shuningdek ta’kidlash kerakki, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish masalasi Markaziy Osiyo mintaqasida ayollarning ta’lim funksiyalari, shuningdek ularning madaniy va tarbiyaviy darajalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar bilan bog‘liq. A.M.Nisanbayeva “Ayollar ongidagi ijtimoiy

transformatsiyalar va o‘zgarishlar” mavzusidagi ishida ta’kidlaganidek, tadqiqot Markaziy Osiyo materiallari asosida olib borilgan va Markaziy Osiyo xalqlari hayotiga mos keladigan ma’lumotlarga ko‘ra, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammosining kelib chiqishi ushbu mintaqadagi ayollar tomonidan olib boriladigan ta’lim va pedagogikani rivojlantirish istiqbollariga moslashtiriladi.

Shuningdek, A.M.Nisanbayevaning so‘zlariga ko‘ra, Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayollar faol tarbiyachilar, o‘qituvchilar va bolalar va yosh avlod pedagoglari bo‘lishlari uchun barcha istiqbolli imkoniyatlarga ega. Bu, xususan, tadqiqotchining fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyoning an’anaviy madaniyatlari ayolga muhim pedagogik, tarbiyaviy va ta’limiy rol va o‘rin ajratishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Xuddi shunday nuqtai nazarga tadqiqotchi R.E.Sarbayeva ham ega, u Qozog‘istondagi ayollarning ijtimoiy maqomi va mavqei masalalariga bag‘ishlangan “Ayollarni siyosiy jarayonga integratsiya qilish hokimiyatni yangilash manbalaridan biri” asarida bayon qiladi. Uning so‘zlariga ko‘ra, Qozog‘istondagi ayol erkin fuqaroning barcha huquq va afzalliklariga ega. Shu bilan birga, Qozog‘istonda an’anaviy ayolga muhim ta’lim funksiyasi berildi, bu zarur ko‘nikmalarni shakllantirish va kelajakda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish masalalarida aks ettirilmasligi mumkin emas.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini qurish nuqtai nazaridan zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammosi R.E.Sarbayeva tomonidan qozoq xalqining urf-odatlari misolida ko‘rib chiqiladi. Xususan, tadqiqotchi bir jihatni ta’kidlaydi, unga ko‘ra, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini yanada rivojlantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish mavzularining dolzarbligi masalalari Qozog‘iston xalqining milliy madaniyati va uning ta’lim an’analari doirasida bo‘ladi.

Bu jihat R.E.Sarbayeva fikriga ko‘ra, an’anaviy ravishda qozoq ayollari bolalar va yosh avlodning birinchi tarbiyachilari, o‘qituvchilari

va pedagoglari bo‘lishganligi bilan bog‘liqdir. Shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish masalasi ham bu haqiqat bevosita bog‘liq. Shuni ta’kidlash kerakki, masalan, ushbu shakllanish ayollar tomonidan uyda o‘qitish va ta’lim berish, bolalarni tarbiyalash va yosh avlod kontekstida amalga oshiriladi.

Qozog‘iston madaniyatida ayolning muhim tarbiyaviy funksiyasiga ishora qilib, tadqiqotchi shaxs va oilaning axloqiy asoslarini yanada rivojlantirishga zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammosini ijobiy hal qiladi, ya’ni an’anaviy madaniyatni mustahkamlash va Qozog‘istonda ayolning klassik pedagogik roli hamda zamonaviy Markaziy Osiyo xalqlari hayotiy haqiqatini maqsadli yo‘naltirish kifoyadir.

Bundan tashqari, R.E Sarbayeva, shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish masalasi haqida gapirib, uni hal qilishga imkon beradigan quyidagi determinantlar va asoslarni ko‘rsatadi:

- Markaziy Osiyoda ayolning tarbiyaviy rolini, uning pedagogik va ta’lim funksiyalarini, mustaqil Markaziy Osiyo respublikalari va jamiyatlarining ta’lim tizimidagi o‘rnini o‘rganish;

- Markaziy Osiyo ayollarining madaniy va ta’lim darajasi tahlili.

Ushbu jihatni tadqiqotchi asosiy jihatlardan biri sifatida ko‘radi. Xususan, ayollarning madaniy va ma’rifiy darajalarini o‘rganish Markaziy Osiyo mintaqasining madaniy merosida ayolning ahamiyati va rolini bayon qilish orqali shaxs va oilaning keyingi axloqiy asoslarini rivojlantirishga zarur ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish muammosini hal qilish yo‘llarini haqiqiy madaniy va ta’lim salohiyati va darajalari bilan bog‘liqligini ta’kidlaydi.

Tadqiqotimiz muammosi bo‘yicha tojik mutaxassisi N.M.Yunusova Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalash usullari majmuasini shakllantirish uchun quyidagi jihatlarni ajratib ko‘rsatadi shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida quyidagi yondashuvlarni taklif qilish mumkinligi aytadi:

- *Ommaviy axborot vositalaridan foydalanish*. Telekanallardagi dasturlar va ko‘rsatuvlar, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi ijobiy videolar orqali fuqarolarga, ayniqsa erkaklarga, qizlar uchun ta’limning ahamiyati to‘g‘risida imkon qadar ko‘proq ma’lumot berish kerak. Ushbu jihat ommaviy axborot vositalarining keng tarqalishi sharoitida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammolarini hal qilish uchun qulay ijtimoiy zamin yaratishga imkon beradi.

Bundan tashqari, ushbu yondashuv zamonaviy axborot sivilizatsiyasi sharoitida ayollarni madaniy va ma’rifiy jihatdan rivojlantiradi. D.Bell ta’kidlaganidek, zamonaviy madaniyat postinfomatsiya bosqichiga o‘tdi. Bu shuni anglatadiki, sivilizatsiya mavjudligining bir qismi sifatida ular bilan ishlash ma’lumotlari va usullari muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish muammosi, ommaviy axborot vositalarida yoritilib, hech bo‘lmaganda zamonaviy axborot mahsulotlarini iste’mol qiladigan ayollarning o‘zlari uchun qo‘l ostida bo‘lishlari mumkin;

- *Diniy muassasa vakillari bilan hamkorlikda tushuntirish ishlarini yo‘lga quyish*. Ular jamiyatga bilim olish din qonunlariga zid emasligini va qizlar o‘zlari xohlagan ta’limni erkin olishlari mumkinligini tushuntirishlari mumkin;

- *Ko‘pmillatli ijtimoiy muhitda etnik-madaniy qadriyatlarga tayanish*. Insonparvarlik, vatanparvarlik, tinchlik, bag‘rikenglik, ilm-fanga intilish, mehnatsevarlik, go‘zallik, mehribonlik, she’riyatga muhabbat va musiqiy folklor axloqiy ko‘rsatmalarni shakllantirish uchun asos bo‘lishi mumkin. Ushbu jihat Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayollarning etnik-madaniy va milliy-madaniy xususiyatlarini ta’kidlaydigan tadbirlar ro‘yxatini o‘z ichiga oladi.

Ushbu jihat formatida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish masalalari aniq farqlanib, ularning qaroriga binoan tadbirlarni loyihalashda madaniy va milliy omillarni hisobga olish zarurati bilan bog‘liq bo‘ladi. Bundan tashqari, ushbu jihat shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida Markaziy

Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish muammosini samarali va nisbatan oson hal qilishga olib kelishi mumkin.

Yana bir soha mutaxassisi Abdel Rahim Omran ta’kidlaganidek, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalash usullari majmuasini shakllantirish muammosini hal qilish islom tushunchasi, islomiy diniy e’tiqod va musulmon dunyoqarashiga asoslanishi lozim.

Tadqiqot ishimizning oldingi boblarda ta’kidlanganidek, Markaziy Osiyo xalqlari o‘z madaniyatlarida musulmonlar mintaqasidir, shuning uchun bu erda ayol pedagogikasi va ayolning tarbiyaviy roli masalalari ko‘proq islom e’tiqodining yo‘nalishiga moyil va bog‘liq bo‘lib, unda dunyoqarash masalasi ustunlik qiladi.

Shu ma’noda, o‘sha Abdel Rahim Omran islom ta’limoti qoidalari va Markaziy Osiyo mintaqasida ayollarning tarbiyaviy, pedagogik roli va funksiyalariga musulmon rasmiyati nuqtai nazaridan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish maqsadida Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalashning kompleks usullarini shakllantirish masalalarini hal qilishni taklif qiladi. Bu, musulmon olimning fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo ayollarini tarbiyalash usullari majmuasini shakllantirish muammosini hal qilish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishga yordam berishi kerak. Biroq, ta’kidlash joizki bunday taklif va xulosalar mintaqa aholisining to‘liq fikrini ifoda etmaydi va masalaning nisbatan yumshoq echimini tolerantlik tamoyillari asosida ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

Markaziy Osiyolik tadqiqotchi L.N.Abakayeva ham shunga o‘xshash nuqtai nazarga ega. Olim bu fikrni “Qozog‘istonda etno-estetik tarbiyaning o‘ziga xos xususiyatlari” asarida bayon qiladi. Uning so‘zlariga ko‘ra, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini tayyorlash usullari majmuasini shakllantirish muammosini hal qilish islomiy qadriyatlar va islomiy dunyoqarashga, ayniqsa islomiy an’anaviy madaniyatga tayanishi kerak. Bundan tashqari, tadqiqotchining fikriga muvofiq, Markaziy Osiyo ayollarini shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirishga tayyorlash usullari majmuasini shakllantirish dilemmasini hal qilish, unga musulmon qarashlari va amaliyotlari tizimiga qo‘shilgan ayolning tarbiyaviy jihatlari va pedagogik rollariga e’tibor qaratishi kerak va bu masalani tez hamda samarali hal qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu usullar o‘rta Osiyo jamiyatlari va davlatlarida Islom qadriyatlari va

an’analarini saqlab qolish zarurati bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan maktab va universitetda islomni o‘rganishni o‘z ichiga olishi kerakligini ta’kidlaydi.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo ayollarini shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirishiga tayyorlash usullari majmuasini shakllantirish muammosini hal qilish mintaqa xalqlarining asosiy va an’anaviy madaniyati va diniy tizimiga tayanishi kerakligi haqidagi mulohazalar talqin qilinadi. Boshqacha qilib aytganda, tadqiqotchilar va olimlarning bir qismiga ko‘ra, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirishga Markaziy Osiyo ayollarini tayyorlash usullari majmuasini shakllantirish masalasi islom qadriyatlarini ayollarning kundalik ta’lim amaliyotlariga integratsiya qilish orqali hal qilinishi mumkin, bu umuman ushbu mintaqa madaniyatiga mos keladi.

Ta’kidlash joizki, mohiyatiga ko‘ra, ushbu yondashuv madaniyat aksiologiyasi bilan bog‘liq. G.P.Vijlesov “Madaniyat aksiologiyasi” asarida ta’kidlaganidek, din har qanday madaniy tizimning tayanch asosini tashkil etadi. Binobarin, an’anaviy dinga ishonish an’anaviy madaniy amaliyotlarning rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi, ular orasida ayollar tomonidan olib boriladigan ta’lim va tarbiyaviy faoliyat ham mavjud.

G.P.Vijlesovning yondashuvini Markaziy Osiyodagi ayollarning madaniyati va tarbiyaviy rolini tahlil qilishda qo‘llagan holda, shuni ta’kidlash mumkinki, ushbu kontekstda musulmon dunyoqarashining asoslariga faol rioya qilish kerak, bu ko‘p jihatdan Markaziy Osiyo ayollarini shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirishdagi faoliyatini tarbiyalash usullarini shakllantirish muammosini hal qilishga amaliy va hayotiy yordam beradi. Qolaversa, Markaziy Osiyo ayollarini tayyorlash va tarbiyalash usullari majmuasini shakllantirish masalasi, shu jumladan Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining ta’lim va umuman madaniy amaliyotlarining asosiy tayanch nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilishi mumkin. Ularning barchasi islom diniga e’tiqod qiluvchi xalqlar bo‘lganligi sababli, uni hal qilishda musulmon dinining vositalaridan oqilona foydalanish kerak.

Ushbu yondashuv, xususan, statistikaga ko‘ra, aksariyat hollarda musulmonlikka asoslangan va Markaziy Osiyo Islom ummatining faol a’zolari bo‘lgan Markaziy Osiyo ayollarining intilishlari va umidlariga mos keladi. Chunki, musulmon qadriyatlari, ustuvorliklari va madaniy merosiga tayanish nafaqat shaxs va oilaning axloqiy asoslarini

rivojlantirish maqsadida ayollarni tarbiyalash usullari majmuasini shakllantirish masalasining jihatlarini nazariy jihatdan shakllantirishga, balki uni samarali hal qilish choralarini ko‘rishga imkon beradi.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining an’anaviy qadriyatlari va an’anaviy madaniyatini o‘rganish doirasida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirishda ayollar faoliyatini tayyorlash usullari majmuasini shakllantirish muammosi ko‘rib chiqilishi mumkin. Shu yondashuv, masalaini hal qilishda, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining klassik namunalariga, xususan, islom va musulmon dunyoqarashiga tayanishni o‘z ichiga oladi.

Markaziy Osiyo ayolining tarbiyaviy, ta’limiy va o‘qituvchilik funksiyalari muammolarini shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish masalalari prizmasi orqali ko‘rib chiqish mahalliy madaniy o‘ziga xoslik va xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bu pedagogika yoki ta’lim sohasidagi innovatsiyalar yoki yangi usullarni, shu jumladan raqamli va onlayn texnologiyalarni o‘rganishni mutlaqo istisno qilmaydi.

Ammo shuni yodda tutish kerakki, shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini o‘qitish usullari majmuasini shakllantirish masalasi mintaqada tarixiy va pedagogik jarayonni rivojlantirish doirasida ayollarning etakchi tarbiyaviy va umumiy pedagogik funksiyalarini hisobga olgan holda mintaqada Markaziy Osiyo xalqlarining milliy madaniyatlarining klassik namunalarining konservativ qoidalari yordamida hal qilinadi.

Shaxs va oilaning axloqiy asoslarini rivojlantirish uchun Markaziy Osiyo ayollarini tayyorlash usullari majmuasini shakllantirishni o‘rganish, ushbu dissertatsiya muallifining fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va islom dinining klassik namunalariga asoslangan ayolning tarbiyaviy rolining asosiy madaniy determinantlariga asoslanishi kerak. Bu, xususan, Markaziy Osiyoda ayolning yangilangan pedagogik funksiyasining shakllanishiga yordam beradi, uning ijtimoiy roli va ijtimoiy funksiyalarini mustahkamlaydi.

To‘rtinchi bob bo‘yicha xulosalar

Ushbu bobda ko‘rsatilgandek, Markaziy Osiyodagi zamonaviy vaziyatda ayollar ta’lim va o‘qituvchilarni tayyorlash tizimida ustunlik qiladi. Bu Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari muammosi ko‘p jihatdan muvaffaqiyatli hal etilayotganligini ta’kidlaydi. Bunday muvaffaqiyat, birinchi navbatda, Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining milliy tuzilmalarining an’anaviy qadriyatlar va musulmon dunyoqarashiga asoslanishiga yordam beradi.

1. Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari an’anaviy madaniyat va islom dunyoqarashiga asoslanadi.

2. Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini demarkatsiya qilish muammolari Markaziy Osiyo mintaqasi jamiyatlari va xalqlarining kundalik va tarixan o‘rnatilgan madaniy hayoti bilan bog‘liq.

3. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayollar ta’lim amaliyotlarining etakchisi sifatida harakat qilishadi, biz Markaziy Osiyo xalqlarining urf-odatlari va madaniy qadriyatlariga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarida ayolning pedagogik va etakchilik roli ustunlik qiladi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

4. Milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini shakllantirishdagi zamonaviy tendensiyalarning o‘ziga xos muammolarini o‘rganish, masalan, ayolning pedagogik imkoniyatlarini faollashtirish, ta’lim amaliyotlari kontekstida axloqiy va ma’naviy muhitni shakllantirish va ayolning ta’lim funksiyalarini rivojlantirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarning mohiyati milliy qadriyatlarni mustahkamlash zarurligi madaniy an’analarni mustahkamlashga olib kelishi mumkin.

5. Bolalarni va yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash sohasida muhim rol o‘ynaydigan Markaziy Osiyo xalqlarining madaniyati,

Markaziy Osiyo mintaqasida milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari muammosiga javob beradi.

6. Ushbu masalani qayta formatlash uchun echimlarni taklif qilish istiqbollari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqayotganda, ham dolzarb ijtimoiy omillarga, ham Markaziy Osiyo xalqlari hayotida chuqur ildiz otgan qadriyatlar va madaniy dominantlarga tayanish kerak.

XULOSA

Shunday qilib, Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning milliy qadriyatlar zamiridagi axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalarini o‘rganish muammosining ilmiy dolzarbligi saqlanib qolaveradi. Ushbu dolzarblik, ushbu tadqiqot natijalariga muvofiq, turli omil va sabablarga ko‘ra shakllana boraveradi. Jumladan, birinchidan, Markaziy Osiyoda milliy madaniyatlarning rivojlanishi bilan mintaqa xalqlarining an’anaviy qadriyatlariga tayanish zarurati tobora ko‘proq jipslanmoqda. Ushbu yondashuv Markaziy Osiyo mintaqasining zamonaviy mustaqil davlatlari siyosati, ularning xalqlari, millatlari va etnik guruhlarining madaniyati va ijtimoiy hayotida ham mavjud. Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlar ruhidagi shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalari muammosini tahlil qilish orqali, shuningdek mintaqada ta’lim tizimlari va o‘quv texnologiyalarini loyihalashga, ta’lim va tarbiya tizimini rivojlantirish uchun yangi modellar yaratish masalalariga oydinlik kiritishi mumkin.

Ikkinchidan, Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlar zamiridagi shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalarini o‘rganish muammosi, mintaqadagi umumiy pedagogik tendensiyalar sohasida ham qayd etilgan. Ayniqsa, milliy pedagogika tizimlariga, an’anaviy pedagogik fikrga hamda ta’lim va tarbiyaning klassik asoslariga tayanish zarurligi tobora ko‘proq e’lon qilinmoqda. Ma’lumki, Markaziy Osiyoda har doim asosiy tarbiyaviy funksiyani bajargan ayol siymosining ilmiy tavsifini yaratish, eng avvalo, milliy qadriyatlar ruhida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalarini shakllantirish muammosini ko‘rib chiqishga qaratilgan. Agar tarixda Markaziy Osiyo mintaqasidagi ayolga eng muhim tarbiyaviy funksiya buyurilgan bo‘lsa, u bolalar va yosh avlodning birinchi o‘qituvchisi, tarbiyachisi va pedagogi bo‘lgan bo‘lsa, unda, shubhasiz, Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlar zamiridagi shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalari muammosini o‘rganish doirasida ayollarning tarbiya va ta’lim, o‘qitish amaliyoti va

an’analarining tarixiy jihatlari va pedagogik asoslariga qo‘shadigan salmog‘iga tayanish, asosiy shartlardan biriga aylanmog‘i lozim.

Ushbu dissertatsiyada Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning milliy qadriyatlar zamiridagi axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalari masalalarini ko‘rib chiqish yo‘nalishi madaniy, ijtimoiy va haqiqiy pedagogik jihatlar, kontekstlar va tadqiqot mavzularini tahlil qilishga bag‘ishlandi. Shuningdek, ishda keng qamrovli, fanlararo va umumiy metodologiyada ham, pedagogika va madaniyatshunoslikda (madaniy antropologiya) ishlab chiqilgan turli xil analitik yondashuvlardan tashkil topgan tadqiqot metodologiyasi ham foydalanildi.

Ushbu muammo, bir tomondan, Markaziy Osiyo xalqlarining milliy madaniyatlarini, ularning an’analari va tarixiy xususiyatlarini tahlil qilishning tadqiqot yo‘nalishlariga ta’sir qilishi aniq. Ushbu yo‘nalish Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlarining etnik-diniy, madaniy va tarixiy xususiyatlarining xilma-xilligini o‘rganishni talab qildi, buning uchun o‘z metodologiyasi doirasida madaniy-antropologik, tarixiy va etnografik jihatlarni o‘z ichiga olgan yondashuvlar kiritilgan. Ikkinchi tomondan, Markaziy Osiyo mintaqasi doirasida milliy qadriyatlar ruhidagi shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollar tarbiyaviy rolining tarixiy va pedagogik tendensiyalarini o‘rganish masalasi ushbu hududning xalqlari, davlatlari va etnik jamoalar ijtimoiy hayoti tarkibidagi pedagogik jihatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Aynan, shu yondashuv formatida ushbu muammoning pedagogik jihatlari o‘rganildi.

Ta’kidlash kerakki, ilmiy adabiyotlarda tarixiy va pedagogik jarayon odatda pedagogik fikr, pedagogik amaliyot va texnologiyalar qo‘llanilishi, shuningdek ta’lim va tarbiya tizimining shakllanishi sifatida tushuniladi. Bunday qarash nafaqat umume’tirof etilgan, balki ta’lim, tarbiya va o‘qitish amaliyotlari o‘qituvchilari va tadqiqotchilari orasida ham mashhurdir.

Markaziy Osiyo doirasida tadqiqot muammosining tarixiy va pedagogik tendensiyalarini tahlil qilish va o‘rganish, shu tariqa ushbu hududiy mintaqada umumiy ta’limning tarixiy rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishning tarkibiy qismi doirasida ilmiy asoslangan xulosalarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, shuni ta’kidlash kerakki, ushbu tadqiqotda Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini

shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolining tarixiy va pedagogik tendensiyalari muammolari o‘ziga xos xususiyatlari hamda mintaqaning pedagogik tizimlari va amaliyotlarida ayolning roliga an’anaviy qarash asosida tahlil qilinib, ko‘rib chiqildi.

Alohida ta’kidlash zarurki, ushbu tadqiqot muallifi o‘z ishini feminizm yoki gender optikasi doirasida qurishni maqsad qilmagan va unga intilmaydi, garchi u so‘nggi yondashuvning ba’zi jihatlarini eslatib o‘tadi.

Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlar zamirida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalarini o‘rganish masalasi mintaqadagi xalqlar, millatlar va etnik guruhlarning madaniy asoslariga tayanishni nazarda tutadigan ilmiy metodologiya, xalqlarining urf-odatlari va madaniyati sohasida belgilangan qoidalar doirasida umumiy o‘rganildi va tahlil qilindi. Ushbu tahlil natijalari asosida, bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va bir-biri bilan kesishgan umumiy xususiyatlarni quyidagi jihatlarda tavsiflash mumkin:

1. Markaziy Osiyodagi ayol barcha tarixiy davrlarda yosh avlod, bolalar, yoshlar va yoshlarning birinchi tarbiyachisi, o‘qituvchisi va pedagogi bo‘lgan. Biroq, bunday mashg‘ulotlar oilaviy doirada amalga oshirilgan. Mintaqada shaxs va oilaning axloqiy asoslarini milliy qadriyatlar ruhida shakllantirish jarayonida ayollarning tarbiyaviy rolinining tarixiy va pedagogik tendensiyalari doirasidagi rivojlanishi muammosini ilmiy nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish shuni ko‘rsatadiki, ayol omili Markaziy Osiyo xalqlari, millatlari va etnik guruhlari jamoalari a’zolarini pedagogik sotsializatsiya, madaniyatlashtirish, o‘qitish va tarbiyalash doirasida asosiy bo‘g‘in bo‘lgan;

2. Ayollarning tarbiya va ta’lim faoliyatidagi amaliyotlarining islom va musulmon e’tiqodining urf-odatlari va diniy g‘oyalariga asoslanishi. Xususan, ilmiy adabiyotlarda keltirilgan Qur’oni karim matnining tahlili shuni ko‘rsatdiki, Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalari muammosi Qur’on tafakkuri, islom ilohiyoti va musulmon qadriyatlarining ushbu jihatlarga sezilarli ta’sirini ta’kidlashdan kelib chiqadi. Bu, shuningdek, mintaqada an’anaviy ravishda musulmon e’tiqodi asoslari sohasida ayolning birinchi o‘qituvchi rolini bajarganligi bilan tasdiqlanadi. Binobarin, Markaziy

Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalarini o‘rganish masalasi albatta islom dinining ma’rifatli mohiyatini ham tahlil qilishni talab qiladi;

3. Markaziy Osiyo mintaqasida ayollar tomonidan olib borilgan tarbiya va ta’lim amaliyotlarining xalqona va an’anaviyligi. Ushbu jihat mahalliy madaniyatlarning o‘ziga xos xususiyatlariga asoslanadi. Xususan, dissertatsiyada ular nafaqat an’anaviy, balki chet el psevdokulturasining reduksionizmi, nigilizmi va axloqsizligi bilan kengayishiga qarshi ekanligi ko‘rsatilgan. Shunday qilib, Markaziy Osiyoda milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalarini aniqlash muammosi Markaziy Osiyo mintaqasi xalqlari an’analari, mahalliy mahalliy madaniyatlar sohasida tasvirlangan;

4. Markaziy Osiyoning milliy tarbiya va ta’lim tizimlari va pedagogik fikrlari an’anaviy madaniyat va an’anaviy qadriyatlariga singib ketgan. Ushbu dissertatsiya muallifi, mavjud ilmiy tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlar tahlili, shaxsiy izlanish va tadqiqot natijalari asosida, Markaziy Osiyo mintaqasidagi pedagogika fani milliy mohiyatiga ko‘ra, an’anaviy qadriyatlar, islom va klassik milliy madaniyatlarga asoslanganligini aniqladi. Bu madaniy xususiyatlar, determinantlar va o‘ziga xos xususiyatlarni tahlil qilish optikasida Markaziy Osiyodagi milliy qadriyatlarga asoslangan shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalari muammosini o‘rganish zaruratini shakllantirdi. Markaziy Osiyoning an’anaviy madaniyati islom, musulmon aqidasi va shaxsga, talabaga va umuman jamiyatga islomiy diniy g‘oyalar nuqtai nazaridan qarashlar bilan chambarchas bog‘liq. Ayrim islomiy manbalarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu dinda ayol nafaqat boshqa diniy tizimlarga qaraganda ko‘proq huquqlarga ega, balki yosh avlod va yoshlarning birinchi o‘qituvchisi, tarbiyachisi va pedagogi sifatida shakllangan. Demak, Markaziy Osiyo doirasida shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirish muammosi shu tariqa Markaziy Osiyo xalqlari va umuman mintaqa islom ummasining an’anaviy madaniy determinantlari sohasida va makonida aniqlanadi;

5. Markaziy Osiyoda ayollarning tarbiya va ta’lim funksiyalari tarkibida klassik g‘oyalarning ustunligi. Tadqiqotda an’anaviy ravishda Markaziy Osiyoda azaldan ayol tarbiyachi va o‘qituvchi vazifasini bajarganligi aniqlandi. Bu funksiyalar mintaqa xalqlari jamiyatlarining an’anaviyligi bilan ta’kidlangan an’anaviy madaniyat namunalari bilan e’tiborli. Ayol an’anaviy madaniyat olamida boshlovchi edi, shuning uchun shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda uning tarbiyaviy rolini rivojlantirishda tarixiy va pedagogik tendensiyani demarkatsiya qilish masalasini hal qilish xalq pedagogikasini rivojlantirishning kun tartibi bilan dolzarbdir. Ya’ni, agar ayol yosh avlod uchun an’anaviy madaniyatga kiritilgan mayoq vazifasini bajargan bo‘lsa, unda Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirish muammosi o‘z-o‘zidan aniq dolzarb ekanligi asoslanadi. Demak, bu masalani hal qilish faqat axloqning an’anaviy namunalariga tayangan holda va turli xususiyatlari hamda shakllari bilan xalq madaniyati omillarining uyg‘unligini yoritish orqali mumkin bo‘ladi.

Markaziy Osiyoda ayolning tarbiyaviy rolini takomillashtirish zarurligini zamonavy yondashuvlar asosidagi an’anaviy qadriyatlar va milliy madaniyatning shakllanishi va rivojlanishi nuqtai nazaridan ham ko‘rib chiqish kerak. Boshqacha qilib aytganda, mintaqadagi ayollarning tarbiyaviy rolini takomillashtirish muammosini ko‘rib chiqish doirasida Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini milliy qadriyatlar ruhida shakllantirishda ayollarning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning tarixiy va pedagogik tendensiyalari muammosini hal qilish masalasi ushbu madaniy va geografik hududning klassik madaniy namunalariga asoslanishini inobatga olib, zamonaviy pedagogik yutuqlar va raqamli arsenal ham e’tibordan qolmasligi ta’minlanishi lozim. Buni siyosat, iqtisodiyot, madaniyat va ijtimoiy voqelik sohasidagi dolzarb kun tartiblari ham tasdiqlaydi.

Shunday qilib, tadqiqot ko‘plab ma’lumotlar va ilmiy manbalarni o‘rganish asosida zamonaviy Markaziy Osiyoda ayollar ta’limining rivojlanish jarayonlari va birinchi navbatda mintaqaning mustaqil davlatlari ta’lim tizimlarida, shuningdek, milliy madaniyatlarda taqdim etilgan ayollarning tarbiyaviy rolining oshishi kuzatilmoqda.

Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirishning hozirgi tendensiyalari ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirish muammosini hal

qilish doirasida tavsiflanadi. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatlari bugun klassik namunalar kontekstida rivojlanayotgan bo‘lsa-da, mintaqaning ta’lim tizimlari va pedagogik an’analarida ayolning mavqei yanada ustun bo‘lib, uning tarbiyaviy rolini rivojlantirish tendensiyalari masalasi aynan zamonaviy tendensiyalar pozitsiyasidan ko‘rib chiqiladi. Bu, albatta, zamonaviy mustaqil Markaziy Osiyo davlatlari milliy jamiyatlarining an’anaviyligi bilan ajralib turadi. Dissertatsiyada ko‘rsatilgandek, Markaziy Osiyo mintaqasidagi jamiyatlar o‘zlarining madaniy xususiyatlarida an’anaviy bo‘lib, klassik merosga, xususan, pedagogik, ta’lim va tarbiyaviy merosga tayanadi.

Shu bilan birga, tendensiyalarning umumiy sharhi ushbu jihatlarning kesishish maydonida taqdim etilishini ta’kidlash lozim. Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirishdagi tarixiy va pedagogik tendensiyalar turli madaniy ishlar, madaniy shakllarda tahlil qilindi va taqdim etildi hamda kelib chiqishi madaniy xususiyatlarga borib taqaladigan milliy uzlikda o‘z ifodasini topdi.

Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirishdagi tendensiyalar manzarasini yaratish borasidagi yakuniy nuqtai nazarini tasdiqlaydi. Ushbu muammo, muallifning fikriga ko‘ra, Markaziy Osiyoda ayollarning ta’lim funksiyasini yanada takomillashtirish orqali hal qilinishi mumkin, bu an’anaviy madaniyatga, Markaziy Osiyo xalqlari an’anaviy va klassik madaniy namunalarga asoslangan bo‘lishi kerak.

Shu tariqa, muammoni hal qilish va Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirishdagi tarixiy va pedagogik tendensiyalarni demarkatsiya qilish masalasi, mintaqaning ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy sohalaridagi dolzarb kun tartibi bilan bog‘liq bo‘lib, unda hech bo‘lmaganda an’anaviy madaniyat, odob, axloqiy determinantlarni rag‘batlantirish va madaniy ishlab chiqarish ustunlik qiladi. Islom ayolni tarbiyaviy, pedagogik va ta’limiy faoliyatga undashi sababli, Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirishdagi tarixiy va pedagogik tendensiya muammosi Markaziy Osiyo mintaqasida diniy qadriyatlarni rivojlantirish orqali hal qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Ushbu tadqiqotda dissertant tomonidan taqdim etilgan ilmiy adabiyotlarning umumlashtirilgan va tahlil qilingan ma’lumotlari va dalillari shuni ko‘rsatadiki, islomning Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy matritsasi sifatida rivojlanish tendensiyalari zamonaviy mustaqil Markaziy Osiyo davlatlari hukumatlari siyosatida mavjud.

Bu, ular umuman ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirish zarurati bilan birga ayolni ijtimoiy munosabatlarning sub’ekti sifatida rivojlanishiga e’tibor qaratishlarini ko‘rsatadi. An’anaviy madaniyat, islomiy qarashlar va ayolning eng muhim o‘qituvchi sifatida namoyon etilishi – Markaziy Osiyo xalqlari milliy mentalitetining xususiyatidir. Shuning uchun, asosiy muammolarni qayd etgan va uning doirasida Markaziy Osiyoda shaxs va oilaning axloqiy asoslarini shakllantirishda ayolning tarbiyaviy rolini rivojlantirishdagi tarixiy va pedagogik tendensiyalar masalasini tahlil qilish bo‘yicha ba’zi tavsiyalar berilgan, ushbu dissertatsiyada olib borilgan tadqiqot ishlari, muammo echimini an’anaviy qadriyat, an’anaviy madaniyat va qadriyat sifatidagi islomiy mafkuraviy qarashlari kontekstida ko‘rib chiqishini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. А.Солиев. Қатра ўгитлар.- Тошкент. “Ўқитувчи”, 1995, 24-бет.
2. Абдуллаев Е. Ислам и «исламский фактор» в современном Узбекистане // Россия и Мусульманский мир. - 1999. - №3. – С.24-32
3. Абдуллаева М. А. Правовой статус женщины в исламе. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-polozhenie-zhenschiny-v-islame
4. Агзамова Л. М. Роль и место женщин-матери в Исламе. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-mesto-zhenschiny-materi-v-islame?ysclid=m50x11qhxs750406799
5. Ажиев М. В., Булуева Ш. И., Маркевич И. Е. Семья как педагогическая система. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/semya-kak-pedagogicheskaya-sistema?ysclid=m50wkdtyp5283033195
6. Алижанова М. Р. Hatsиональные ценности узбекского народа в духовном и социальном развитии молодежи. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnye-tsennosti-uzbekskogo-naroda-v-duhovnom-i-sotsialnom-razvitii-molodyozhi?ysclid=m50w36uyoq682738040
7. Антонова, Елена Леонидовна. Ценности народной культуры в историческом измерени. Дисс.соиск.уч.ст. канд. философ. наук: - Белгород, 2006. - 157 с. С.68
8. Афзалов Х., Рахимов Б. История педагогики таджикского народа. -Душанбе: Маориф, 1994. – 310 с. С.24-77
9. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 годы). М., 1960. -267 . 204-бет.
10. Байбаева М.Х. Таълим муассасаларида раҳбар аёлларнинг ўқув жараёни самараддорлигини оширишдаги роли // Оила институтини мустаҳкамлашнинг долзарб масалалари: миллий ва хорижий тажриба // “Маҳалла ва оила” илмий-тадқиқот институти. – Тошкент, 2021. – 538 б. 59-бет
11. Баубекова Г. Д. Педагогическое наследие женщин-просветительниц Центральной Азии конца XIX – начала - XX вв. URL.: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/194524/1

12.Баубекова Г. Д. Педагогическое наследие женщин-просветительниц Центральной Азии конца XIX – начала - XX вв. URL.: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/194524/1

13.Бауэр Д. Р. Культура неоднозначности и плюрализма: к другому образу ислама. – М.: НЛО, 2022. – 394 с. С.82-110

14.Бектурганова К. А. Дочери земли киргизской. - Бишкек: Кыргызстан, 2003. - 84 с. С.10-31

15.Бимаханов Т. Д. Традиции физического развития человека в казахской народной педагогике как средство патриотического воспитания будущих учителей: автореф. дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. – Казань, 2017. – 22 с. С.11

16.Бодурбекова А. Н. Освещение истории женщин Таджикистана в трудах профессора Р.А.Набиевой: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.01. -Душанбе, 2020. - 24 с.

17.Васягина Н. Н. Субъективное становление матери в современном социокультурном пространстве России: автореферат дис. ... доктора психологических наук. – Екатеринбург, 2011. – 46 с. С.25

18.Гарбузарова Е. Г. Ислам в государствах Центральной Азии в современный период. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/islam-v-gosudarstvah-tsentralnoy-azii-v-sovremennyy-period?ysclid=m50vr7vc1x450850884

19.Гафарова М. К. Духовный облик женщины Советского Востока. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 207 с. С.37-81

20.Гундогрыев О. Женщина в традициях кыргызского народа. – М., 1994. – 280 с. С.99-102

21.Даирова А. М. «Исламский фактор» в политических процессах Казахстана: автореферат дис. ... кандидата политических наук: 23.00.00– М., 2006. - 24 с.

22.Джовбатырова З. Р. Особенности положения женщины в исламе. URL.: https://school-science.ru/2/5/30659?ysclid=m50wz4k9ua67758533

23.Джуринский А. Н. Российская педагогика: история и современность. - Южно-Сахалинск: СахГУ, 2008. – 203 с. С.11

24.Джуринский А. Н. Российская педагогика: история и современность. - Южно-Сахалинск: СахГУ, 2008. – 203 с. С.14

25.Джуринский А. Н. Российская педагогика: история и современность. - Южно-Сахалинск: СахГУ, 2008. – 203 с.

26.Жалолиддин домла Ҳамроқулов Ислом – аёлларнинг шаънини кўтарган дин. https://islom.uz/maqola/21216

27.Золотарев С. А. Очерки по истории педагогики на Западе и в.- СПб.: бр. Башмаковы, 1910. - 261 с. С.32-49

28.Ибн Арабшоҳ Амир Темур тарихи. -Т.:1992. 14-бет

29.Игнатенко А. А. Исламский фактор в мировых и российских делах // НГ-сценарии. - 1996. - №4. – С.51-59

30.Измайлов А. Э. Очерки по истории советской школы в Киргизии за 40 лет (1917-1957 гг.). - Фрунзе: Киргизучпедгиз, 1957. - 283 с. С.58

31.Исломда аёлнинг ўрни ва қадр-қиммати. https://brmnnt.uz /uz/newid/196

32.Ишанкулов Г. И. Брак и свадьба у населения Ходжента в новое время (конец XIX - начало XX в.). – Душинбе, 1972. – 121 с. С.38

33.Какабаева О. А., Нулрыева М. Г. Культура туркменских женщин. Ценности и мораль. URL.: https://cyberleninka.ru/article/ n/kultura-turkmenskih-zhenschin-tsennosti-i-moral

34.Калиев С. И. Народная педагогика в казахском фольклоре: (Пособие для учителя). - Алма-Ата: Мектеп, 1987. - 79 с. С.13-17

35.Каптерев П.Ф. Новая русская педагогия, её главнейшие идеи, направления и деятели. – СПб.: «Земля». 1914. – 212 с.

36.Коменский Я. А. Великая Дидактика. – Спб.: Семашко, 1875. – 282 с. С.65.

37.Кукол С. Ю. Ислам в Узбекистане: современность и перспективы развития // Проблемы natsiональной стратегии. – 2020. – № 1 (58). – С. 49-67

38.Қадриятлар ва ижтимоий тараққиёт (илмий ишлар тўплами). – Т; “Ўзбекистон”, 1997.Б.198; Комилов Т., Абидова С. Миллий ахлоқий қадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти. ЎзР. ФА, “Фан”, 2000.Б.20; Ортиқов Н. Маънавият: миллий ва умуминсоний қадриятлар. –Т; “Ўзбекистон”, 1997.Б.48.

39.Латипова Н. М. Роль традиций и обычай в судьбе узбекской женщины. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-traditsiy-i-obychay-v-sudbe-uzbekskoy-zhenschiny

40.Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России. (1086-1856). – СПб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1899. - 887 с. С.82

41.Мирзиёев Ш.М. 2017. 24 июнь. “Халқ сўзи” газетаси.

42.Мирзоев Г.Д. Ислам в контексте общественного сознания таджиков: история и современность: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13. – Душанбе, 2009. – 21 с. С.9

43.Модзалевский, Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен: Учеб. пособие для студентов высш. и сред. спец. учеб. Заведений. – Спб.: Алетейя, 2000. – 189 с. С.23-41

44.Модзалевский, Л. Н. Очерк истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен: Учеб. пособие для студентов высш. и сред. спец. учеб. Заведений. – Спб.: Алетейя, 2000. – 189 с. С.88

45.Некрасова М.А. Народное искусство как часть культуры. - М.: Изобразительное искусство, 1983. - 344 с.; С.58; Некрасова М.А. Народное искусство России. - М., 1983 - 287 с. С.179-193

46.Никитин, Е.П. Духовный мир: органичный космос или разбегающаяся вселенная? - М.: «Российская политическая энциклопедия», 2004. - 544 с. С.110-119

47.Николева Д. А. Женское пространство в традиционной культуре бурят: автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.07. - М., 2011. - 58 с.

48.Нурулла-Ходжаева Н. Т. Женщины в трансформирующемся обществе: На примере исследований по государствам Центральной Азии: дисс. ... кандидата философских наук: 09.00.11. - Душанбе, 2004. - 168 с. С.93-120

49.П.Таранов. Энциклопедия высокого ума. М., 1999. Б-16.

50.Пальванова Б. П. Дочери Советского Востока. – М.: Госполитиздат, 1961. - 174 с. С.22-28

51.Пальванова Б. П. Эмансипatsiя мусульманки: Опыт раскрепощения женщины Советского Востока. – М.: Наука, 1982. - 304 с. С.205

52.Паначин Ф. Г. Учительство и революционное движение в России (XIX-нач. XX в.): ист.-пед. очерки. - М.: Педагогика, 1986. – 212 с. С.33-56

53.Пивоев В.М. Миф в системе культуры. - Петрозаводск, 1991. - 236 с. С.80-151

54.Пиллер О. В. Итоги женского образования в России и его задачи / О. Пиллер. – СПб.: тип. Тренке и Фюсно, 1888. - 239 с. С.104

55.Поторочина Е.В. Из истории науки и образования в Передней и Центральной Азии в эпоху средневековья. URL.: https://www.academia.edu/36004006

56.Садвакасов К. Развитие женского образования в Казахстане в 1920-1932 годы. Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - Алма-Ата, 1966. – 28 с.

57.Сембаев А. И. История развития советской школы в Казахстане. - Алма-Ата: Казучпедгиз, 1962. - 367 с. С.300-320

58.Сумарокова О. Л. Народный ислам как основа культурных и просветительских традиций на территории Киргизии на рубеже XIX–XX веков //«Вестник КРСУ». - 2013. - Т. 13. - № 9. – С.62-66

59.Сухарева О.А. Ислам в Узбекистане. - Ташкент, 1960. – 251 с. С.71

60.Тохтаджаева М. Традиционные представления о женщине в культурах народов Средней Азии // Вестник Европы. – 2019. - №5. – С.82-94.

61.Убайдуллаев Г. У. Использование материалов узбекской народной педагогики при изучении курса педагогики: дисс. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. - Ташкент, 1983. - 170 с. 19-27

62.Убайдуллаев Г. У. Использование материалов узбекской народной педагогики при изучении курса педагогики: дисс. ... кандидата педагогических наук: 13.00.01. - Ташкент, 1983. 19-27-бетлар

63.Ушинский К. Д. Собрание педагогических сочинений Константина Дмитриевича Ушинского. - 5-е изд. - Петроград: тип. М. Меркушева, 1916. – 3409 с. С.323

64.Фармонова, М. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б. 21-бет.

65.Фармонова, М. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б. 7-бет

66.Фармонова, М. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросида фарзанд тарбияси. / Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: «Tasvir nashriyot uyi», 2020, 36 б. 8-бет

67.Фролова Л. Н. Статус женщины в исламе. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/status-zhenschiny-v-islame?ysclid=m50wuqj48w336796424

68.Халид А Ислам после коммунизма. Религия и политика в Центральной Азии. – М.: НЛО, 2024. – 520 с. С.296

69.Хантингтон С. Столкновение цивилизatsiй. – М.: АСТ, 2024. – 606 с.

70.Центральная Азия // Большая российская энциклопедия. URL.: https://bigenc.ru/c/tsentral-naia-aziia-ef669e?ysclid=m50vqepffi168378605

71.Шарифзода Ф. Место женщины в семье и обществе с позиций Ислама // Известия КФУ. – 2001. - №3. – С.21-34.

72.Юнусова Н. М. Детерминирующая роль женщины в процессе формирования нравственных ориентиров личности и семьи, опирающаяся на этнокультурные ценности: дисс. ... доктора педагогических наук: 13.00.00. - Душанбе, 2013. - 427 с.

73.Юнусова Н. М. Детерминирующая роль женщины в процессе формирования нравственных ориентиров личности и семьи, опирающаяся на этнокультурные ценности: дисс. ... доктора педагогических наук: 13.00.00. - Душанбе, 2013. 67-бет.

74.Юсуфбекова З., Шовалиева М. С. Предсвадебная обрядность в структуре жизненного цикла таджиков. URL.: https://cyberleninka.ru/article/n/predsvadebnaya-obryadnost-v-strukture-zhiznennogo-tsikla-tadzhikov

75.Xodjaev B.X. Umumiy pedagogika Darslik. – T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil, 416 bet. 274-бет

76.“Zamonaviy oilada, farzand tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. [Matn] – Toshkent: Mahalla va oila nashriyoti, 2021. – 200 b. 50-бет

77.Clark L., Thurman M., Tyson D. Turkmenistan: History and Structure. – NY, 1997. – 610 p. P.320-336

78.Foltz R. A History of the Tajiks: Iranians of the East. - L.: Bloomsbury, 2019. – 370 p. P.52

79.https://ru.wikipedia.org/wiki/Фатима_альФихри

80.Awan I. The social network of hate: Inside Facebook's walls of Islamophobia. https://www.middleeasteye.net/opinion/social-network-hate-inside-facebooks-walls-islamophobia

81.Ess J. van. The Flowering of Muslim Theology. Cambrige: Harvard university press, 2006. 220 c. P.18-23

82.Ess J. van. The Flowering of Muslim Theology. Cambrige: Harvard university press, 2006. 220 c. P.68

83.Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women. Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women. /https://www.enar-eu.org/IMG/pdf/factsheet9-european

84.Obourne P. The shameful Islamophobia at the heart of Britain's press // The Independent. 2018. №4. P.19-29

85.Richardson J. (Mis)representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture). Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004. 268 p. P.88-97

86.Richardson J. (Mis)representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture). Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004. 268 p. P.54-69

87.The deadly consequences of Islamophobia in Canada // Washington Post. https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/01/24/the-deadly-consequences-of-islamophobia-in-canada/

88.The Roots of the Islamophobia Network in America. https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2011/08 /pdf /islamophobia

89.Thum R. What is Islamic History // History and Theory. 2019. №57. P.7-19

90.Zimney M. Introduction – What Is Islam // Encyclopedia of World Religions. New York, 1999. P.21-33. P.26

91.Бараева З. М. Женщина в мусульманском обществе: Проблемы трансформатsiи социального и правового статуса. Дис. … канд. филос. наук. Махачкала, 2003. 138 с. С.39

92.Бартольд В. В. Ислам и культура мусульманства. М., 1992. 240 с. С.67-75

93.Бартольд В.В. Первоначальный ислам и женщина, М., 1966. 350 с. С.12-19

94.Беляев Е.А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье. – М.: Наука, 1966. – 279 с.

95.Вагабов М.В. Отношение мусульманской религии к женщине. Профиздат. София, 1963

96.Гендерная оценка в Средней Азии // Центр евразийских исследований. https://www.eurasian-research.org/publication/gender-assessment-in-central-asia/?lang=ru

97.Дадабаева З.А. Особенности эволюции natsiональных отношений в Республике Таджикистан. Дис….д-ра полит.наук. Душанбе, 2002. 296 с. С.114-139

98.Джумахонова М. А. Место и роль женщины в политической жизни общества: На материалах Таджикистана. Дис. …канд. полит. наук. Душанбе, 2006. 156 с. С.29.

99.Еремеев Д.Е. Ислам: образ жизни и мышление. https://kao.kg/wp-content/uploads/2019/10/.pdf

100.Есмагулов С. Р. К проблеме гендерных отношений в исламе // Парадигма: философско-культурологический альманах. 2021. №31. С.138-156

101.Женщина в исламе // Википедия. https://ru.wikipedia. org/wiki/

102.Иманзаде С. Религия ислама и женщина. Баку, 1958. 200 с.

103.Казанцев А. А. Политика США в постсоветской Центральной Азии: характер и перспективы // Вестник МГИМО-университет. 2012. №4 (25). С.155-163.

104.Карикатурный скандал (2005-2006)//Википедия. https://ru.wikipedia.org/wiki/Карикатурный_скандал_(2005–2006)

105.Карцева Л.В., Яныкина А.Н., Богачёва Н.В., Низамиева О.Н., Газизова Л.Ш. Семьеведение: Учеб. - метод. пособие по элективному курсу для учащихся 10- го класса средней общеобразовательной школы. – Казань, 2014. -164 с.; Семьеведение: учебно-методическое пособие / под науч. редакцией д-ра социол. н. проф. Л.В. Карцевой. - 2-е изд-е, перераб. и доп. - Казань: КазГУКИ, РИЦ «Школа», 2015. – 190 с.

106.Кафаров Т. Э., Халиков А. С. Любовь как общечеловеческая ценность и духовная потребность (исламский взгляд) // Исламоведение. 2015. №1. С.23-31.

107.Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность. М., 1978

108.Магомедов К. М. Женщина в исламской patsиональной теологии // Исламоведение. 2015. №3(20). С.35-42

109.Мигаль А. С. Мусульманский мир в представлениях западноевропейских интеллектуалов эпохи Просвещения. Дис. … канд. ист. наук. Ростов-на-Дону, 2019. 229 с. С.12

110.Сагди А. Историческое развитие представлений о правах человека в шиитском исламе. Дис…канд. ист. наук. М., 2010. 216 с. С.210-211

111.Саидбаев Т.С. Ислам и общество. М., 1993. 400 с. С.54-70

112.Сташкевич М. В. Права женщин в мусульманском мире. https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/102613/ 1/359-361.pdf

113.Султангалиева А.К. Эволюция идеи "исламского единства" в истории арабской мысли, конец XIX века - 80-е годы XX века. М., 1988. 194 с. С.21-24.

114.Феминизм ва Марказий Осиё: қандай хатолик юз берди? /https://www.uzanalytics.com/jamiyat/7868/

115.Эсинаманова Н. С. Ислам в центральной азии в условиях глобализatsiи. Дис…канд. полит. наук. Бишкек, 2004. 185 с. С.57-61